

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KARAMAN'DA KADIN FABRİKA İŞÇİLERİNİN
AİLE VE İŞ YAŞAMLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM**

Hazırlayan
Fatih AVCI

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Sosyoloji Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Oya Açıkalın Rashem

KARAMAN – 2018

T.C.
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**KARAMAN'DA KADIN FABRİKA İŞÇİLERİNİN
AİLE VE İŞ YAŞAMLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM**

Hazırlayan
Fatih AVCI

Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Sosyoloji Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Oya Açıklım Rashem

KARAMAN – 2018

TEZ ONAY SAYFASI FORMU

Doküman No	FR-285
İlk Yayın Tarihi	05.02.2018
Revizyon Tarihi	
Revizyon No	00
Sayfa No	1/1

KARAMAN'DA KADIN FABRİKA İŞÇİLERİNİN AİLE VE İŞ YAŞAMLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİM

Tezin Kabul Ediliş Tarihi: 10.09.2018

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

Başkan : Prof. Dr. Oya AÇIKALIN RASHEM

Üye : Prof. Dr. Aylin GÖRGÜN BARAN

Üye : Dr. Öğr.Üyesi Erdiñç KİNEŞÇİ

İmzası

Bu tez, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun 02.08.2018 tarihli ve 32/252 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü: Doç. Dr. İdris Nebi UYSAL

Mühür
İmza

Hazırlayan

Kalite Sistem Onayı

ÖNSÖZ

En başta yıllardır bizim bir şeyler öğrenebilmemiz için çabalayan, toplumsal cinsiyet ve uygulamalı sosyoloji hakkındaki değerli bilgilerini bizlere aktaran, bu süreçte karşılaştığımız problemleri kendi problemi gibi algılayıp ilgilenen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Oya AÇIKALIN RASHEM'e teşekkür ediyorum.

Her an yanımda olan, bana benden daha çok inanan, desteğini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme ve müstakbel eşim Emine SARIBAY'a teşekkürü borç biliyorum.

Son olarak büyük bir misafirperverlikle ve samimiyetle bizi karşılayan, yaşadıklarını ve düşündüklerini içtenlikle paylaşan katılımcılara katkılarından dolayı teşekkür ediyorum.

ÖZET

Geleneksel erkek egemen düzende kadınların ev emeğiyle birlikte anılması, günümüzde önemli bir tartışma konusudur. Ev dışında organize edilen işlerde çalışılması sonucunda kadınlar, ev emeği ve iş yaşamındaki faaliyetlerin kıskacında kalmaktadırlar. Evli kadınlar, evlilik öncesi ve evlilik sonrası aile yaşamlarında, erkek egemen yapılanmayla karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda kadınların endüstriyel alanda çalışmaya başlaması, ya erkek egemen düzenin yeniden üretimini ya da içerisinde yeniden inşa ve toplumsal-tarihsel inşa ihtimalini barındıran bir süreci düşündürmektedir. Bu sürecin izini sürmek kadınların çalışmayla birlikte yaşadıkları değişim ve zorluklar, çalışmaya dair düşünceleri, ev emeğine yönelik pratikleri ve kurdukları anlam dünyalarıyla etkileşim üzerinden gerçekleşmektedir. Aile ve iş yaşamı arasındaki bu etkileşimi ele alırken, daha çok emek ve iktidar yapılarının, bireylerin pratikleriyle olan ilişkisine değindim. Pratikleri etkileyen bir kurum olan aile ve iş yaşamını ele alırken, kadınların anlam dünyalarında nasıl yorumlandığına ve yapılanmanın nasıl gerçekleştiğine temas etmeye çalıştım. Bu doğrultuda acaba aile ve iş yaşamı arasında etkileşim gerçekleşirken bir inşadan bahsetmek mümkün müdür, yoksa toplumsal cinsiyet düzeni ve pratiklerin etkisiyle erkek egemen kurgu kendini yinelemiş midir? Bu soru doğrultusunda 15 katılımcıdan topladığım verileri nitel analize tabi tuttum. Derinlemesine görüşmelerde ve bunlara dayanarak yaptığım analizde feminist yöntem ve teoriden yararlandım. Kadınların hem fabrikada çalışmalarına hem de ev emeğinin yürütücüsü olarak görülmelerine ilişkin veriler, onların yaşamlarını hangi noktalarda zorlaştırdığı veya onlara bir tür kazanım sağlayıp sağlamadığını ortaya çıkarmıştır. Evlilik öncesi aile yaşamının bireylerin düşünceleri ve pratikleri üzerinde etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu etki, kendini ev emeği ve bakım rejiminin anlamlandırılmasında da göstermiştir. Dolayısıyla bunlar, 15 katılımcıların tamamına göre kadının sorumluluğunda, yükümlülüğünde veya kontrolündedir. Bu sebeple katılımcılar için ev emeği ve bakım rejimi bir tür kimlik meselesi ve çalışmayı önceleyen eylemler bütünüdür. Çoğunlukla ekonomik gerekçelerle başlanılan çalışma yaşamında ise yine cinsiyetçi işbölümü, hiyerarşi ve iktidar yapılanması mevcuttur. Buna rağmen sıkça kendi parasını kazanmanın güzelliği üzerinde duran katılımcılar, bağlantılı olarak aile yaşamında, para kullanımında, kent deneyimlerinde bireysel beklentiler ve düşüncelerde değişimlerin de yaşandığını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Fabrika, Aile, Ev Emeği, Toplumsal Cinsiyet, Karaman

ABSTRACT

It is an important controversy today that women are mentioned with home labor in traditional male-dominated societies. As a consequence of working in organized work outside the home, women straddle between home work and business life. Married women face male-dominated structure during pre-marriage and post-marriage family lives. In this context, women's starting to work in industrial areas suggests either a process of reproducing the male dominated order or a process of social and historical reconstruction within itself. Pursuing this process includes investigating the changes and challenges women experience with work, determining their thoughts about the work, understanding their home practices and their interaction with their semantic world. While handling this interaction between family and work life, I referred to the relation of labor and power structures with the practices of individuals. While addressing family and work life, an institution that affects practices, I have tried to touch on how women are interpreted in their semantic world and how structuring takes place. In this direction, is it possible to talk about a construction while the interaction between family and work life happens or is the male dominated order repeating itself under the influence of gender stereotypes and practices? In the light of this question, I analyzed the data collected from 15 participants with a qualitative approach. I used feminist method and theory during the in-depth interviews and in my analysis. Findings on the perception that women work both in factories and home have revealed at what points their lives become more difficult and whether they turn into something profitable or not. It is understood that pre-marriage family life has an effect on the individual's thoughts and practices. This effect has also shown itself in the understanding of the home labor and care regime. Therefore, they are the responsibility, obligation or control of the woman according to the 15 participants. For this reason, the home labor and care regime are a kind of identity issue for the participants and a complement of activities that prioritize the work. There are sexist divisions of labor, hierarchy and power structure in the working life that is mostly started for economic reasons. Nevertheless, the participants, who frequently talked about the beauty of earning their own money, point out the changes in family life, money use, individual expectations and in their thoughts.

Keywords: Factory, Family, Home Work, Gender, Karaman

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
TABLolar VE GRAFİKLER	VI
BÖLÜM I GİRİŞ.....	1
BÖLÜM II KAVRAMSAL ÇERÇEVE	4
2.1. Ev Emegi Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Sürekliliği ve Değişmeler	5
2.2. "İdeal" Aile ve "Öteki" Aile	9
2.3. Çalışma Eylemi ve Cinsiyetçi İşbölümü.....	11
BÖLÜM III YÖNTEM.....	15
3.1. Konu, Beklenti ve Soru	15
3.2. Amaç ve Kapsam	17
3.2.1. Amaç	17
3.2.2. Kapsam.....	17
3.2.2.1. Kısıtlar	17
3.3. Araştırmanın Dayandığı Epistemolojik Yaklaşım	19
3.4. Örneklem	20
3.4. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Yöntemi	21
3.5. Analiz	22
BÖLÜM IV ANALİZ	24
4.1. Aile Kavramlaştırması	24
4.1.1. Aile Algısının Oluşma Zemini Olarak Evlilik Öncesi Aile Yaşantısı	25
4.1.2. Evlilik Sürecinin Aile Algısına Etkisi.....	28
4.1.3. Aile İçi Hiyerarşik Görünüm ve Demokrasi Söylemi.....	30
4.1.4. Kadının Kendini Anlamlandırma Dünyası Olarak Aile	33
4.1.5. Aile Üyelerinin Rollerine İlişkin	35
4.1.6. "İdeal Aile" Düşüncesi.....	37
4.2. Evle İlgili İşler ve İşbölümü.....	39
4.2.1. Görünmeyen Ev Emegi	39
4.2.2. Alışveriş Yapma Pratiği	41
4.2.3. Geleceğin Cinsiyetlendirilmesi: Çocuk Bakımı	44

4.3. Aile İçi ve Aileler Arası Etkileşim	46
4.3.1. Aile İçi Etkileşim	46
4.3.2. Kavga ve Şiddet	48
4.3.3. Ev-Fabrika İkililiğinin Kısıyında Sosyal Etkinlikler	51
4.3.4. Ailelerin ve Bireylerin Diğer Aile ve Bireylerle Karşılaştırılması	53
4.4. Endüstriyel Alanda Çalışmaya Başlarken.....	56
4.4.1. Çalışma Kararının Alınması: Karar Pratiği	56
4.4.2. Karara Tepki ve Karşı Tepki	58
4.5. Çalışma Yaşamı ve Süreci.....	60
4.5.1. Kadının Fabrika Ortamı ve Mekânı ile İmtihanı	60
4.5.2. İş Kazaları ve Sendikal Katılım	62
4.5.3. İşbölümünün Cinsiyet Farklılığına Göre Düzenlenmesi.....	65
4.5.4. Kadın-Erkek Etkileşimi ve Hiyerarşik Görünüm	68
4.5.5. Kadınlar Arası Etkileşim, Hiyerarşik Görünüm ve “İdare Etme” Pratiği	70
4.5.6. Fabrikada Çalışan Kadınların Yaşadığı Zorluklar	73
4.5.7. Çalışma Saatleri Üzerinden Cinsiyet Farklılığı	76
4.5.8. Endüstriyel Alanda Çalışmanın Kadınların Hayatında Yarattığı Değişim.....	79
4.6. Kadınların Çalışma Konusundaki Düşünceleri	83
BÖLÜM V SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	85
KAYNAKLAR.....	91
EKLER.....	95
EK 1a: Görüşme Formu.....	95
EK 1b: Görüşme Kontrol Listesi	96
EK 2: Gözlem Tarif ve Betimleme Formu	99

TABLolar VE GRAFİKLER

Tablo 1: Kadının Evlenmeden Önceki Yaşamından Bazı Unsurlar.....	25
Grafik 1: Kadının Aile İçindeki Rolüne İlişkin Düşüncesi	34
Tablo 2: Kadınların Kendileri Dışında Aile Üyelerinin Rollerini Hakkındaki Görüşleri.....	36
Grafik 2: Ziyaretlerin Kaç Katılımcı Tarafından Yapıldığına İlişkin	54
Grafik 3: Çalışma Kararına Etki Eden Unsurlara İlişkin	56

BÖLÜM I

GİRİŞ

Endüstriyel kuruluşların ortaya çıkıp yaygınlaşması, toprağa dayalı yaşam süren toplumlarda, birçok değişim yaşanmasının zeminini hazırlamıştır. En başta üretim faaliyetleri ile ev işlerinin yapıldığı yerler birbirinden ayrılmıştır. Karaman’da da fabrikalar kurulmadan önce hem kadınlar hem de erkekler çoğunlukla toprağa dayalı üretim faaliyetlerinde bulunuyorlardı (TÜİK, 2013). Kadınların endüstriyel kuruluşlarda çalışmaları, evin dışında organize edilen üretim faaliyetleri ile erkek eylemleri “özdeşliğini” değiştirme veya dönüştürme potansiyelini taşımaktadır. Bu potansiyelle birlikte, aile yapılanmasının nasıl kurulduğunu, nasıl anlamlandırıldığını, sosyal çevrenin bu kuruluma nasıl eşlik ettiğini, günlük yaşantının, geçmişi yorumlamanın ve gelecek kaygılarının bireyin anlam dünyasında nasıl yer edindiğini merak etmekteyim. “Kadınların endüstriyel faaliyetlere katılması, gerçekten erkek egemen düzeni değiştirmeye veya dönüştürmeye yönelik pratikleri ortaya çıkardı mı? Yoksa cinsiyet düzeninin pratiklere yaptığı etki, erkek egemen anlayışın yinelenmesiyle mi sonuçlandı?” şeklinde bir sorgulamayla yürüttüğüm bu araştırmayı, “Karaman’da kadın fabrika işçilerinin aile ve iş yaşamları arasındaki etkileşim” konusunu keşfetmek amacıyla yaptım.

Yorumsamacı sosyal bilim gündelik yaşam pratiklerinin empatiyle ve anlama (Weber, 2012: 67) dayalı bir şekilde anlaşılması, konuşmaların, (kelimeler veya resimlerden oluşan) metinlerin, ayrıntılı olarak ele alınmasına dayanır (Neuman, 2013: 130). Yorumsamacı anlayışla ve sosyal araştırma kavramıyla bağlantılı olarak; gündelik etkinlikler, ilişkiler, kadınların düşünceleri, iletişim ve etkileşimleri ile ilgili konuları ele aldım. Bu yüzden de çalışmanın yorumsamacı bir anlayışa dayandığını belirtmem gerekmektedir. Anlamayı ve empatiyi önemseyen bu kuramsal çerçeveye birlikte Karaman’da yürüttüğüm araştırmayı, toplumsal cinsiyet literatürü ve feminist yöntemden hareket ederek irdeledim. Bunu yaparken örneğin kent deneyimleri ve sosyal etkinlikler gibi konulara da değindim. Konuyu bu şekilde ele almam fabrika işçisi kadınların yaşamına dokunması ve katkıda bulunması bakımından özgündür. Ayrıca bugün Türkiye’de konuyu önemli kılan, toplumsal cinsiyetli bireylerin aile yaşamlarını anlayabilme, erkek egemen düzenin etkisini görebilme ve çalışma yaşamı yapılanması ile erkek-kadın ikiliği bağlantısını kavrayabilme gibi unsurlar bulunmaktadır.

Aile ve fabrika yaşamına zemin oluşturan bir kentsel ortam söz konusudur, fakat ben analitik şekilde ve pratik kaygılarla, çalışan kadınların kentsel mekânları kullanma yollarını irdeleyen ayrı bir başlık açmayacağım. Bunun yerine, bu tür konuları “Ev-Fabrika İkiliğinin Kıyısında Sosyal Etkinlikler” ve “Sosyal Etkinliklere Katılma” başlıkları altında toparlayacağım.

Aile ve fabrika yaşamını ayrı ayrı fakat, işbölümü, etkileşim, değişim ve zorluklar konularında birbirine gönderme yapan içeriklerine dikkat ederek aktardım. Böylece her iki yaşantının hem özerk yanlarını hem de birbirlerini etkileyen yanlarını açığa çıkarmayı denedim. Bu çerçevede öncelikle bir etkileşim ağı olarak aile kurumu üzerinde durdum. Aile kurumu üzerinde dururken içinde bulunulan aileye ve aile bireylerine etki ettiğini düşündüğüm evlilik öncesi aile yaşamına da değindim. Dolayısıyla evlilik öncesi aile yaşantısının bireyin anlam dünyası açısından önem taşıdığı gerçeğini hesaba katarak en başta katılımcılarla bu konu üzerinden sohbet ettim. Bu konuyu, evlilik öncesi aile ile bugün içinde yaşanan aile karşılaştırması yapma imkânı tanıdığından ve aile algısına, aileye ilişkin pratiklerin anlamlandırılmasına, evlilik düşüncesine etki etme potansiyeli taşıdığından ele almaya değer gördüm.

“Aile kurumu ve pratikler hakkında belli bir izlenime veya beklentiye sahip olan bireylerin düşünceleri, acaba evlilik süreciyle birlikte değişime uğramış mıdır?” “Sohbet edilen katılımcıların kendi anlam dünyalarında, kadın aile için ve aile kadın için neyi ifade etmektedir?” “Kendileri ile ev içi pratikler ve roller arasında nasıl bir ilişki kurmaktadır?” “Cinsiyetçi rejim aile kurumunda kendisini gösteriyor mu, yoksa bir inşa yaşanmış mıdır?” biçimindeki sorular etrafında, aile kurumunun, iktidar ile emek yapılanmasının ve katılımcı pratiklerinin yorumlanması, katılımcıların kendi ifadeleriyle de desteklenmiştir. Kadın ve aileyi birlikte ele alan çalışmaların bazılarında kadın-aile özdeşliğine kayılması, kadının bireysel yönünün göz ardı edilmesine ve kadının anlam dünyasının aile üzerinden kurulduğu geleneksel anlayışın yeniden üretilmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, kadınların anlam dünyasına işaret etmem, deneyimlerine, yorumlarına ve kendi kimliklerini kuruş biçimlerine değinmem, onların aile kurumu ile etkileşimi noktasında bireysel özelliklerden ayrı ele alınamayacağını ifade etmek istediğimdendir.

Çalışan kadınlar için ailenin taşıdığı anlamı kavrayabilmek, dört nokta üzerinden ilerlememi gerektirdi. İlk iki nokta, geleneksel erkek egemen düşüncenin, bireyin anlam dünyasında yer edinip edinmediği ve eğer yer ediniyorsa bunun nasıl gerçekleştiğine yönelikti. Bu iki noktadan ilki, evi ilgilendiren işlere dönük iken ikincisi, aile içi roller, kimlik kurulumu ve “aile reisliği” kurgusuna işaret etmektedir. Diğer iki noktayı ise meselenin biraz daha genişletilmesinde katkı sağlayacağı umuduyla çalışmama dahil ettim. Bunlardan biri kadınların içinde buldukları aileyi değerlendirmelerine dayanan “ideal aile” düşüncesidir. İkincisi ise kadınların diğer ailelerle kendi ailelerini karşılaştırmalarına yönelik olan, “öteki aile” formülasyonudur. Karşılaştırma veya kurgulanan bir aile idealine dayalı son iki nokta, katılımcıların içinde buldukları aileye “dışarıdan” da bakabilme imkânı tanıdığından oldukça önemlidir.

Kadınların endüstriyel alanda çalışmaya karar vermesi ve işe başlaması çevrelerinden olumlu veya olumsuz tepkilerle karşılaşmalarına yol açmıştır. Bu nedenle, kadınların çalışmaya nasıl karar verdikleri, ne gibi tepkiler aldıkları, çalışma sürecinde ne gibi tecrübeler edindikleri, iş ve aile yaşamında zorluklarla karşılaşp karşılaşmadıkları ve kadınların endüstriyel alanda çalışmaları konusundaki tutumların nasıl olduğu, araştırma için önemli noktalaradır.

Öncelikle karar verme pratiği ele alınırken, kadınların kendi yaşamları üzerinde söz sahibi olup olmadıkları, kendi istekleri doğrultusunda eylemde bulunup bulun(a)madıkları ve karar sürecinde çevredeki bireylerin etkisinin mevcudiyeti üzerinde durdum. Devamında ise çalışma süreci ve ortamı, cinsiyet düzeninden bağımsız olmadığı kabulüyle ele aldım. Bu minvalde kadınlar arası etkileşimin ve kadın-erkek etkileşiminin, erkek egemen düzenle bağlantısı bulunan hiyerarşi, hegemonya ve iktidar yapılanmasının mahiyetini irdeledim. Çünkü bu kapsamda, erkek egemen düzenden pay alınması halinde, yeniden insanın nasıl gerçekleştiğinin ve pratikler üzerinde nasıl bir sınır çizildiğinin anlaşılmasına ek olarak, cinsiyetçi rejim ve pratikle mücadele bağlamında yapılan ve/veya yapılmayan pratiklere de değinmeyi önemli gördüm.

Endüstriyel alanda çalışan kadınların durumunu inceleyen araştırmalarda gelir dengesizliği, eşitsizliği ve kadın yoksulluğu gibi olumsuzluklar genişçe yer bulmaktadır. Bu araştırmada ise, iktidarın yapılanması ve cinsiyetçi hiyerarşik görünümle bağlantılı noktalara ek olarak zaman kullanımının da cinsiyetlendirildiği bir kurgudan bahsetmek

istedim. Ayrıca zamanın cinsiyetlendirilmesi fikriyle, kadınlar ve erkekler aynı kuruluşlarda çalışmalarına rağmen, geleneksel anlayış dahilinde erkeğin “geçim sağlayıcı” konumunun (ve bu konumun sağladığı avantajın) nasıl yeniden üretildiği, ele alınmıştır.

Fabrika işçisi kadınların, aile kurumu ve fabrika yaşamı arasında inşa ettikleri anlam dünyaları, yalnızca erkek egemen düzenin dayatmaları ve bu dayatmaların kabulünden ibaret değildir. Onay ve içselleştirme bazı katılımcılar için mümkün görünse de duruma direnç gösteren örnekler de mevcuttur. Direnci, katılımcıların günümüzdeki yaşayış biçimlerine, karar alma/tercihte bulunma istencine, aile içi ve fabrikadaki pratiklerine bakarak söylemek mümkün. Ayrıca evlilik öncesi yaşantıyla bir kıyaslamaya gidildiğinde bazı katılımcılar için daha eşitlikçi bir değişimin yaşandığını belirtmek gerekir.

Bundan sonraki bölümde, ev içi cinsiyet rejimi, aile yapılanması ve çalışma yaşamına ilişkin bir kavramsal çerçeve, onu takip eden bölümde ise; varsayım, kısıtlıklar, problemler, beklentiler, örneklem seçimi, veri toplama tekniği ve analiz hakkında bilgiler bulacaksınız. Devamında analiz, sonuç ve değerlendirmeye ilişkin bir başlıklar yer almaktadır. Sonuç ve değerlendirmeye ilişkin başlıkta araştırma öncesinde var olan beklentilerin karşılanıp karşılanmadığına ve sorulan soruların nasıl cevaplandırıldığı bulunmaktadır.

BÖLÜM II

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde kullanılan kavramlar, oluşturulan başlıklarla paralellik göstermekte ve bu başlıklarda ele alınan problemleri çevrelemektedirler. Bir akışa ve bütünlüğe sahip olan kavramlar, analitik anlamda üç başlığa ayrılmıştır. Böylece kavramsal çerçeve verilerin aktarıldığı ve yorumlandığı üç ana başlığa işaret edecek şekilde düzenlenmiştir. Dolayısıyla ailede ve endüstriyel alanda çalışmayı, bir kurum olarak aileyi ve ev dışı çalışma hayatını nasıl anlamlandırdıklarına odaklandım. Aile algısı ve ev emeği, kadınların iş yaşamına girmeleri doğrultusunda yaşadıkları değişime eşlik ettiği için inşa ve yeniden inşa kavramlarıyla birlikte tartıştım. Anlam dünyasının bireysel kurulumu noktasına odaklanılmasının ardından “ideal aile” ve “öteki aile” formülasyonlarıyla daha çok yapı-pratik ilişkisi kurmak istedim. Yani üzerinde durulan iki nokta, aile içi cinsiyet rejimi ve katılımcıların aile kurumu hakkındaki düşüncelerinden oluşmuştur. Çalışma eylemi ve

endüstriyel alanda karşılaşılan cinsiyetçi işbölümü ise kavramsal çerçevenin üçüncü durağını oluşturuyor.

2.1. Ev Emeği Bağlamında Toplumsal Cinsiyetin Sürekliliği ve Değişmeler

Çoğunlukla “kadın emeği” ile birlikte düşünülen ev emeği, görünmeyen (Acar-Savran, 2013), karşılığı ödenmemiş (Molyneux, 2016: 120) ve aile içi emek (Hartmann, 2006: 9-19) şeklinde nitelendirilir. Ben çalışmamda ev emeğini tartışırken hem kadın-ev emeği özdeşliğinden kaçınacağım hem de ev emeğini çalışma eylemi bağlamında yorumlayacağım. Çünkü ev emeğini çalışma eylemi üzerinden ele almak hem içerisinde kadın emeği-ev emeği özdeşliğine bir eleştiri barındırmakta hem de ev emeğinin görünmez veya ikincil olmaması gerektiğini anlatmaktadır.

Endüstriyel alanda çalışmaya başlama kadınların özellikle ev emeği hakkındaki düşüncelerini değiştirebilir veya dönüştürebilir. Bu değişim ve dönüşüm potansiyelini anlayabilmek ve yorumlayabilmek için “toplumsal inşa” ve “yeniden inşa” kavramlarını kullanışlı buluyorum (Connell, 2016, 102-6). Connell, erkek egemen düzende ve bireylerin pratiklerinde yaşanan kısmi değişimlere karşın düzenin kendini devam ettirdiği durumlarda yeniden inşa kavramını kullanır. İnşa ise artık erkek egemen düzenin köklü bir değişime hatta dönüşüme uğraması, kendini devam ettirmemesi durumlarıdır. Ben de çalışmamda gerek ev emeğini gerekse endüstriyel çalışma hayatını ele alırken inşa ve yeniden inşayı bu şekilde kullanacağım. Yani aile ve fabrika yaşamında bir tür değişim yaşanmasına karşın, erkek egemen anlayışa dayanan emek ve iktidar yapılanması devam etmiş ve bu pratiklere yansımışsa yeniden inşadan söz edeceğim. Fakat erkek egemen rejimin devam etmesini engelleyen radikal veya yapısal bir değişim olmuşsa inşadan bahsedeceğim.

İnşa ve yeniden inşaaya yönelik düşüncem, kadınların çalışmaya başlamaları sonucunda yaşamlarında da bir değişimin olacağını var saymamdan ileri gelmektedir. Çünkü yeniden üretim kavramı, bir anlamda ev emeği-kadın özdeşliğinin aktarılmasını anlatmasına karşın yeniden inşaaya göre içerisinde daha az değişim barındırmaktadır. Bunun ben yeniden inşa kavramın daha kullanışlı buluyorum. Fakat özellikle ev emeği, kadın ve kız çocuğu ilişkisini ele alırken Kurtoğlu'nun kullandığı biçimiyle (2018: 193) “evliliğe uygunluk” kavramından da yararlanacağım. Çünkü bu kavram ev işlerine dair “mesuliyetleri yüklenmenin uygun zamanına işaret etmektedir.”

Evlilik aracılığıyla yaşanan aile ortamının değişmesi, aile içi pratikleri düzenleyen erkek egemen rejimin de değişmesi ihtimaline bakabilme imkânını ortaya çıkarmıştır. Bu doğrultuda emek ve iktidar yapılanmasının da değişip değişmediğini, kadınların düşünceleri üzerinden okumak bana anlamlı gelmiştir. Bu doğrultuda cinsiyetçi işbölümünü ve “bakım rejimini” (İlkkaracan, 2015: 177) emek yapılanması dahilinde ele alacağım. Bakım rejimi, kadınların diğer aile bireyleriyle olan ilişkilerindeki rolüne odaklanmaktadır. Ben de bakım rejimi kavramıyla anne ve eş olmaya dair rollerin nasıl yorumlandığına bakacağım. Bu, temelde aile içi emek yapılanmasıyla ilişkiliyken aynı zamanda iktidar yapılanmasından da bağımsız değildir.

Ev emeğinin düzenlenmesini, aile içi iktidar yapılanmasını ve hiyerarşik yapılanmayı ele alırken aile içi hiyerarşik görünüm ve demokrasi söylemi üzerinden ilerlemeyi uygun buluyorum. Fakat bu düşünceye demokrasi söylemi üzerinden eleştirel bir yorum getireceğimi de söylemeliyim. Çünkü bu kurgu içerisinde iktidar yapılanması ve hiyerarşik bir görünüm barındırdığı için kullanırken dikkat etmek ve yeniden üretime yol açmamak gerekiyor. Bu bağlamda ben hukuken kalmış olmasına rağmen gündelik dilde ve özellikle katılımcılar tarafından kullanıldığı için “aile reisliği” ifadesini ele aldım. Aile reisliği Marshall’a (1999: 293-4) göre kabaca aileyi ilgilendiren konularda denetim ve kontrolü sağlama, gücü, otoriteyi, söz söyleme ve aile adına eylemde bulunma yetkisini anlatır. Kineşçi (2017: 65) ise, “aile lideri” kavramını “ataerkil değerlerin” ve yapıların, aile içinde kadınlara ve çocuklara aktarılması şeklinde ele alır. Ben aile reisliği ifadesini ve kurgusunu yalnızca gündelik dilde yeri olduğu için kullanacağım.

Connell’in (2016: 182), “belirli bir kurumdaki toplumsal cinsiyet ilişkilerinin etkileşim durumu”, şeklinde tarif ettiği toplumsal cinsiyet rejimi, aile içi pratiklerin ve rollerin nasıl ve neye göre düzenlendiğine dikkat çeker. Bu doğrultuda dayatma, içselleştirme/rıza ve reddetme pratikleri de aile kurumundaki toplumsal cinsiyet rejimini ve iktidar yapılanmasını anlamak için önem kazanıyor. Bunun için Connell (2016: 270) dışsal unsurların etkisini ihmal etmeden toplumsal cinsiyet olgusunu kendi dinamiklerine göre anlatabilmek için bir dizi düşünürden yardım alır. Bunlar arasında Gramsci (hegemonya), Foucault (iktidar), Giddens ve Bourdieu (yapı-pratik etkileşimi) ve Bourdieu (tahakküm) bulunmaktadır. Hegemonya gönüllü rıza anlamına gelir. Oysa tahakküm (baskı) karşı çıkılan, aile içinde kavgaya yol açan bir durumu anlatır.

Hegemonya ve tahakküm kavramlarını önce aile içi iktidar yapılanması bağlamında daha sonra ise fabrika ortamındaki durum için kullanacağım. Aile içindeki iktidar yapılanmasını cinsiyetçi hiyerarşiden de bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Babanın aile içinde kendisini iktidarın ve “erkek egemen ideolojisinin taşıyıcısı” (Segal, 1992: 16) olarak görmesi, aile bireylerinin anlam dünyalarını da etkileyebilmektedir. Dolayısıyla bu şekilde bir iktidar yapılanmasının kurgulanması, cinsiyetçi hiyerarşiyi ortaya çıkarabilmektedir.

Özellikle ev emeğinin düzenlenmesinde kendini gösteren cinsiyetçi hiyerarşiye karşı Heritier (2014: 220-1) “demokrasi” kavramını kullanmıştır. Demokrasi ona göre sadece erkekler arasındaki eşitliğe değil aynı zamanda kadınların aile içinde ve aile dışında ikincil olmadığı durumları da anlatmaktadır. Benzer şekilde Phillips (2015) de toplumsal cinsiyet eşitliği ve demokrasi kavramı arasındaki ilişkiye değinmiştir. Ayrıca Görgün-Baran (2004: 31), Giddens’in aile ve demokrasi düşüncesine atıfta bulunarak aile içi iletişim, çatışma ve uyum konularına değinmiştir. Aile ve demokrasi ilişkisinin bu şekilde genişlik kazanması benim çalışmam için de kullanılabilirliğini arttırdı. Dolayısıyla ben de aile içi etkileşim, emek ve iktidar yapılanması, hiyerarşi tartışması ve alışveriş pratiği konularında demokrasi vurgusundan faydalanacağım. Çünkü demokrasi kavramını sıraladığım konularla birlikte düşündüğümde yeniden inşa ve inşa kavramlarıyla da ilişkilendirebileceğim.

Geleneksel erkek egemen anlayışta, yapılan işlerin cinsiyete göre bölünüp hiyerarşik bir önem atfedilmesi, kadın emeğini erkek emeğinden ayrılmasına neden olmuştur. Kadınlar, ücret getiren bir işte çalışsın veya çalışmasın, yaşamları boyunca, aileleri için ev işleri yaptıkları, aile bireylerinin giyiminden beslenmesinden sorumlu tutuldukları, çocuklarının, yaşlı akrabalarının bakımını üstlendikleri bütün bu işler karşılıksız olarak görülmektedir. Giddens (2012: 791), “karşılığı olan çalışma” ve “karşılığı olmayan çalışma” arasında bir ayrıma gitmiştir. Fakat bu ayrımın karşılık vurgusu gelire işaret etmektedir. Ben bu ayrımı ekonomik gelirden bağımsız bir şekilde zaman kullanımı ve endüstriyel faaliyetler üzerinden kullanacağım. Ev emeği konusunda ise “kadının görünmeyen emeği” kavramsallaştırmasını çalışmam için daha faydalı buluyorum. Acar-Savran ve Tura-Demiryontan’a (2016: 20) göre üretim faaliyetleri üzerinden ev emeği ve ev dışı faaliyetler farklılaşması, ev emeğini görünmez kılabilir. Bu sebeple ev emeğinin kadınlar tarafından nasıl nitelendirildiğine odaklanmak istedim.

Kandiyoti (2015: 66), kadınların yürüttüğü ev işleri için “alışılan işler” demiştir. Alışılan işler kavramını, ev emeğinin kadınlar için de görünmez olduğu durumlar için kullanılmıştır. Fakat ben çalışmamda daha çok sıkça yürütülen pratikleri çağrıştıran alışılan işler yerine zihinsel sürece de atıfta bulunabileceğim içselleştirilmiş işler kullanımını tercih edeceğim.

Evi ilgilendiren işler, ev dışında organize edilenlere göre ikincil kabul edilmesine ve görmezden gelinmesine kadınların kendileri de katılabilmektedirler. Öyle ki emek ve iktidar yapıları ile pratiklerin etkileşimi sonucunda kendi ikincilliğini kuran veya ikincilliğe rıza gösteren birey yine kadının kendisi olabilmektedir (Bora, 2005: 10). Bu durumu daha iyi anlayabilmek için Kandiyoti'nin (2015: 15) geliştirdiği “ataerkil pazarlık” kavramı, uyum ve direniş stratejileriyle birlikte erkek egemen düzeni daha iyi anlayabilmeyi hedefliyor. Benim çalışmam için bu kavramın önemi katılımcıların yardım pratiklerini nasıl anlamlandırdığında, ev emeğini ve bakım rejimini yorumlamada ortaya çıkıyor. Yardım pratiği gerek aile gerekse çalışma yaşamına ilişkin sıkça kullandığım ve kadın ikincilliğinin yeniden inşasını çağrıştıran bir unsur. Çünkü kadın ve erkek aynı işi yapıp aynı maaşı alsa bile kadınların rolleri ev içi emekle ilişkilendirildiğinden, endüstriyel alanda çalışırken ancak “yardımcı/yedek işgücü” olarak görülebilmektedir (Aslantepe, 2015: 140; Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2012: 191-2). Yardım söylemiyle ilişkili olarak kadının ev dışında çalışması, erkeğe destek olarak algılanırken erkeğin ev içindeki işleri üstlenmesi kadına yardım olarak görülüyor (Rittersberger-Tılıç ve Kalaycıoğlu, 2012: 303).

Yardım söylemi, temelde bir tür asıl olanın kurgulanmasını anlatıyor. Erkeğin ev işlerine yardım etmesi anlatısı ise kadının ev işlerinin asıl yürütücüsü olarak görülmesinden ileri geliyor. Ayrıca yardım söylemi, sadece erkek ve kadınlar arasında gerçekleşmiyor. Söz gelimi çocuk bakımı konusunda da yardım söylemine sıkça değineceğim. Çünkü çocuk bakmakla yükümlü görülen kadın eğer bunu yerine getiremiyorsa çevresindeki diğer kadınlardan yardım bekleyebiliyor/alabilir. Bu noktada Özateş'in (2015: 186 ve 200) “bakımın aile dışılaştırılması” ve “bakımın ailevileştirilmesi” kavramlarını kullanacağım. Eğer çocuk bakımı yakın akrabaların dışından birine “devrediliyorsa” bakımın aile dışılaştırılması; yakın akrabalara “devrediliyorsa” bakımın ailevileştirilmesi şeklindeki kullanım benim çalışmam için faydalı olacaktır. Bakım pratiğinin kadınlar arası devredilebilmesi ve kadının tekeline ait olduğu düşüncelerini

yorumlayabilmek için “emek ideolojisi” kavramını kullanmayı uygun buluyorum (White, 2015: 127). Çünkü White, emek ideolojisini tarif ederken, özellikle aile kurumu kapsamında ezme ve sömürü ilişkilerinin toplumsal hayatın “doğal” bir parçası şeklinde görülebildiği anlatısı yapar. Doğal görme yoluyla da bireylerin anlam dünyalarında “iyi anne, iyi kadın”, becerikli kadın (Bora, 2014: 105) kurgusu da yapılabiliyor.

Emek ideolojisi, zaman kullanımını da etkilemesi bakımından önemlidir. Yani endüstriyel alanda çalışan kadınlar ev işlerinin asıl yürütücüsü olarak görülmelerinden dolayı birde eve geldiklerinde çalışmaktadırlar. Kümbetoğlu, User ve Akpınar (2012: 191), kadınların ev dışında çalışmalarının yanında ev işlerini de yürütmelerini “ikinci vardiya” olarak kavramsallaştırmışlardır. Ek olarak daha çok aile içi iletişimle ve zaman kullanımıyla ilgili olan “üçüncü vardiya” (Özen-Kapız, 2002) kavramı da kadınların yükümlülüğünde görülen işleri kavrayabilmek için önemli bir yere sahip. Özen-Kapız, bu kavramı “ilişkisel sürekliliği sağlamak için harcanan zaman” şeklinde tarif edilmektedir. Ev emeğinin de çalışma faaliyeti olarak ele alınabileceğini tartışacağım için ikinci ve üçüncü vardiya kullanımlarını çalışmam açısından kullanışlı buluyorum. Fakat üçüncü vardiya anlatısına ek olarak hem mahremiyetin yüküne hem de “öteki” bireylerle veya ailelerle girişilen etkileşime dikkat çekmem gerekiyor. Öncelikle Özbay (2015: 121) “mahremiyetin yükünü”, gündelikçi olarak nitelendirdiği işçilerin evdeki bireylerin dertlerini/sorunlarını dinleme yükümlülüğü olarak görür. Ben bu kavramı aynı anlamda fakat katılımcıların aile ilişkileri için kullanacağım. Katılımcıların ötekiyle olan etkileşimi ise kıyas ve karşılıklı iktidar ilişkilerini içerir. Ötekinin etkisi ve kıyas pratiği, erkek egemen düzenin farkına varma, farklılığı görebilme ve bireyin anlam dünyasındaki “ideal aile” düşüncesini açığa çıkarır.

2.2. “İdeal” Aile ve “Öteki” Aile

Aile içi etkileşimde, hoşnut olunmayan ve yanlış gittiği düşünülen unsurların, kadınlar nezdinde nasıl anlaşıldığını/yorumlandığını açığa çıkarabilmek için “ideal aile” kurgusu üzerinden ilerledim. Bu ilerleyişin en başta “anlamın kurgulanmasını ve karşılaştırma yapmayı” ifade etmesinden dolayı “ideal tip” kavramına yaklaşıyor (Weber, 2012: 24). Anlamın kurgulanması ve karşılaştırma benim çalışmamda sıkça değindiğim noktalarıdır. Çünkü çalışan kadınlar, başka ailelerin bireyleriyle veya genel olarak ailelerle karşılaştıklarında benzerlikler ve farklılıklar oluşturabiliyor.

Bireylerin zihinlerindeki anlamlar ve karşılaştırmalar kendi aileleriyle bir tür kıyasa zemin hazırlıyor. Bunun için bireylerin anlam dünyalarını kurmaları, mevcut koşulların “tasarlanan alanda temsili” ve karşılaştırılması bağlamında “ideoloji” kavramıyla da ilişkilidir (Althusser, 2000: 54-5; Eagleton, 2011: 15). İdeoloji kavramına ek olarak Eagleton (2011:15-6) kültürel yapılanmayla bağlantılı olarak kolektif benlik veya ortak-ideal insanlık vurgulaması yapar. Ona göre bu vurgular, her insanın içinde yatan daha çok zihinsel unsurlardır. Connell (2016: 353) düşüncesinde de benzer şekilde ideoloji örgüsü, kültürel dinamiklerden bağımsız değildir. Çalışmam için ideoloji ve kültür bağlantısı, ev dışına yahut endüstriyel alanlara yaşanan etkileşimleri anlamak için önemlidir. Etkileşimler bireylerin davranış ve eylemleri için bazen sınırlar çizmektedir. Örneğin kültürel dinamiklerle ve kolektif benlikle bağlantılı olan erkek egemen ideoloji, komşuluk, arkadaşlık ve akrabalık ilişkilerini, yapılan ziyaretleri, çalışma mekânlarında sergilenen pratikleri düzenlemektedir. Buradan hareketle ben bireyler üzerindeki toplumsallıkla olan etkileşimi ve sınırlandırma çabalarını ele alırken “toplumsal kınama” kavramını kullanacağım.

Öz ve Svift’e göre (2002: 20) toplumsal kınama bir kurallar bütününe işaret eder. Kuralların ihlali ise çevredekiler tarafından tepki gösterilmesiyle sonuçlanır. Ben erkek egemen ideoloji ve ideal kurgusuyla birlikte kınama pratiğini ele alırken yalnızca çevredeki bireylerin yönelttiği tepkilere değil karşılıklı etkileşime bakacağım. Bu sebeple kadınların anlam dünyasında yer edinebilen erkek egemen ideoloji ve bu ideolojinin dışına çıkma veya çıkmama istencini anlamaya çalışacağım.

İdeal aile kurgusunun üzerinde durma sebeplerimden biri, aile algısı ve aileler arası karşılaştırma yoluyla kadınların aileyi nasıl anlamlandırdığını kavrayabilmektir. İkincisi ise kadınların yaşantılarındaki değişime eşlik eden toplumsal cinsiyet rejiminin, “olması gereken” tasarımıyla ilişkisidir. Kadınların kendi aileleri hakkındaki düşüncelerini anlamaya yönelik ideal aile konusuna “öteki aile” formülasyonu eşlik etmiştir. İdeal aile kurgusunda olduğu gibi aile içi ve aileler arası etkileşimin; toplumsal cinsiyet rejimi, iktidar yapılanması ve ideolojik örüntüyle ilişkili olduğunu söylemek mümkün. Ayrıca “öteki” kavramı da özellikle aile kurumlarının karşılaştırılması üzerinden içinde yaşanan ailenin yorumlanması ve var olan aile ideolojisini açığa çıkarma imkânı tanımaktadır.

Psikanalitik anlayışta “dışarıdan belirlenimi” veya “yer değiştirme” temelinde duran “öteki” kavramı (Lacan, 1994: 14) benim çalışmamda daha çok kadınların kendilerini ve aile kurumunu dışarıdan görmeleri, yorumlamaları ve bunların etkileşimi olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla akraba ve komşu ziyaretleri hakkındaki başlıkta, gerek kadınların kendi aileleri hakkındaki düşüncelerini anlamak gerekse kadınların aile için neyi ifade ettiğini kavramak için “öteki aile” şeklinde kullandım. Bu, yalnızca kurumsal veya yapısal kıyas üzerinden yürütülen bir değerlendirmeyi anlatmıyor. Aynı zamanda kadının aileler arası karşılaşmada kendi konumuna ve pratiklerine bakabilme noktasında, kendi anlam dünyasını daha net bir şekilde aktarmayı öngörüyor. Bora (2014: 131) bunun için “ayna” metaforunu kullanır. Bu metaforla Bora, “başka” kadınlar veya aileler aracılığıyla bireyin kendini veya kendi ailesini görmeyi anlatmaktadır. Fakat ben de bu şekilde bir “görmeyi” ele almama karşın başkaları/diğerleri aracılığıyla bireyin kendini veya ailesini (ayna gibi) net ve kesin bir şekilde gördüğünü düşünmüyorum. Bu yüzden “ötekileri” veya “diğerleri” şeklindeki kullanımı yeterli buluyorum.

Çalışmamda öteki ve ideal aile kurgularını birleştiren ve ayıran unsurlar bulunmaktadır. Karşılaştırma, kıyas ve bunlar aracılığıyla kadınların anlam dünyalarını kurmaları iki kavramın ortak noktalarıdır. Bunun yanında ötekilik kurgusu temelde eylem ve etkileşim aracılığıyla kendine dönüşü anlatırken ideal aile bir tür zihinsel düşünüş, kurgulama ve hedefleme biçimidir.

2.3. Çalışma Eylemi ve Cinsiyetçi İşbölümü

Çalışmanın faaliyette bulunmayı ve işçi olmayı kapsayan genel bir etkinlik olduğunu üzerinden ilerlemek temel düşüncemdir. Nitekim bu doğrultuda çalışmanın, insanın kendisi veya başkası için bedensel, zihinsel veya duygusal emek harcamak olarak tanımlanmasını (Marshall, 1999: 110) kullanışlı buluyorum. Dolayısıyla emek sarf edilen bütün alanlarda, mekânlarda ve toplumsal ilişkilerde bu tanımlamanın izini sürmek mümkündür. Buna göre ev içi etkinlikleri de endüstriyel kuruluşlarda yürütülen faaliyetleri de çalışma olarak nitelendireceğim. Ev içi etkinliklerden yani ev işlerinden bahsederken evde veya evsel çalışma; fabrikadaki faaliyetlerden bahsederken endüstriyel çalışma diyeceğim. Ayrıca ilgili yerlerde ev işleri, ev içi faaliyetler, ev emeği desem bile kastettiğim şeyin ev içi çalışma olduğu bilinmelidir. Bu şekilde bir kullanımı tercih etmekteki amacım, çalışma

eyleminin sadece ev dışında organize edildiği ve ev emeğinin ikincil/değersiz olduğu içselleştirmesini eleştirme isteğimidir.

Endüstriyel çalışma, çoğunlukla sanayileşme ve modernite ile ilişkilendirilerek ele alınır (Ören, 2014; Akgöz, 2015; Sancar, 2014; Makal, 2015). Çoğunlukla böyle ele alınınca çalışma eyleminin endüstriyel veya ev dışında organize edilen faaliyetleri çağrıştırması da anlaşılır oluyor. Nitekim ben de ev içi emeğin de bir çalışma pratiği olarak nitelendirilmesini faydalı bulsam da çalışma ve işçi olma bağlantısı dışarıda bırakmamak için endüstriyel alanda çalışma ifadesini kullandım.

Kadınların endüstriyel alanlarda istihdamı söz konusu olduğunda en başta tartışılmasını gerekli gördüğüm mesele, “karar pratiğidir”. Karar pratiği, tercihte bulunabilme ve öznellik ile ilişkilidir. Bora (2014: 52), özneliği “bireylerin kendi pratik bilgilerine eylemde bulunabilmesi” üzerinden tarif etmiştir. Ben ise karar pratiğiyle sadece eylemleri değil düşünceleri ve söylemleri de ele aldım. Bu bağlamda karar pratiği, kadınların fabrikada çalışmaya başlamadan önce neler düşündüklerini, düşündüklerinin kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşip gerçekleşmediğini ve kendi hayatlarına yön verebilme potansiyelini anlatmaktadır. Dolayısıyla karar pratiği temelde çevresel etkilerle ve öznel olarak gerçekleşmesi şeklinde iki unsurdan oluşur. Çalışmamda çevresel etkileri erkek egemen düzenle, ideolojiyle ve toplumsal kınama pratikleriyle ilişkilendireceğim. Etkilerden olabildiğince bağımsız bireysel kararları ise erkek egemen düzenin karşısında konumlayacağım. Yani kadının karar süreci, yalnızca çevresel/dışsal etkilerle başladıysa “patriarkal belirlenimle” (Walby, 2016: 38-41); kendi özneliği üzerinden hareket ettiyse “mücadele, kırılma birliği” ve “inşa” kavramlarıyla yorumlamayı uygun buluyorum (Waters, 2008: 184-5; Connell, 2016: 358-9).

Karar aşamasında bireylerin pratiklerine yansıyan toplumsal cinsiyet rejimi ve erkek egemen ideoloji, fabrikadaki faaliyetleri de cinsiyetçi işbölümü üzerinden tasarlayabilmektedir. Böylece kadınlar, erkeklerinkinden çok farklı deneyimler yaşar ve iş yaşantısında kadın ve erkek çalışanları farklılaştırır (Ritzer, 2012: 330). Eylem ve rol farklılaşmasının kadın-erkek ikiliği üzerinden gerçekleşmesi şeklinde de tarif edilebilecek “cinsiyete dayalı işbölümü” (İlkaracan, 2015: 174; Walby, 2016: 129-133), emeğe yönelik düzenlemenin belirli iş tiplerini, erkek-kadın ikiliği üzerinden kurduğu ve indirgediği oluşumun anlatısıdır. Benim görüştüğüm katılımcıların yaşamlarında da bu

ikilik kendini keskin bir şekilde gösteriyor. Kadınların ve erkeklerin fabrikada yaptıkları işler katılımcılar tarafından, hafif-ağır; ikincil-asıl şeklinde nitelendirilmiştir. Dolayısıyla cinsiyete dayalı işbölümü, biyolojik farklılığa göre yahut kadın-ev içi, erkek-ev dışı özdeşliğine göre kurgulanabiliyor. Bu sebeple kadınlar erkeklerde aynı yerde çalışıp aynı parayı kazansa da “yardımcı/yedek işgücü” veya “ikincil işgücü” olarak görülebiliyor (Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2012: 191-2).

Çalışmamda yardım pratiği paralelinde kadınların çalışma eylemine yüklediği anlama değinirken yardımcı/yedek işgücü kavramını kullanacağım. Çünkü kadınlar çoğunlukla ev içi-ev dışı ikiliğinden hareketle ev dışında çalışan asıl bireyi erkek; ev içinde çalışan asıl bireyi kadın olarak konumlamaktadırlar. Böyle olunca endüstriyel çalışma alanında kadınlar kendi faaliyetlerini daha önemsiz, daha ikincil görebilmektedirler. Ayrıca bu durumda yalnızca bireysel düşünceler etkili olmamış bir kurum olarak fabrikayla kurulan etkileşim de kendini göstermiştir.

Fabrika içinde bireylerin pratiklerinden de etkilenerek onların toplumsallığını denetleyen yapılar, aynı şekilde yapılardan etkilenen ve onları kurma potansiyelini barındıran pratikler ve ikisi arasındaki etkileşimin ifadesi olan yapılaşma/yapılanma, anlam dünyalarının yorumlanmasında temel teşkil eder (Giddens, 2016: 148-9). Yapılanma kavramı aile kurumunda olduğu gibi endüstriyel kuruluş içerisinde de önemli bir yere sahiptir. Çünkü aile kurumu veya fabrika yaşamının yapısal özellikleriyle kadınların pratikleri arasında sıkı bir ilişki vardır. Örneğin kadınlar çalışmaya başladıkları fabrika ortamında pratiklerini etkileyen yazısız bazı kuralları hazır bulurlar. Bu haliyle fabrika ortamı kurumsal bir özellik taşımaktadır. Aynı zamanda kadınlar da bu kurum üzerinde davranışlarıyla, eylemleriyle ve sözleriyle etkide bulunurlar. Karşılıklı etkileşim sonucunda kadınlar, kendi anlam dünyalarını kurmaktadır. Anlam dünyasının kurulumu için Sancar (2013: 58), çalışmanın ne kadar merkezi bir yer tuttuğunu vurgulamak için “çalışarak kendini yaratmak” ifadesini kullanır. Kendini yaratmak vurgusundaki kasıt daha çok ev dışında çalışmaya yönelik bir kimlik oluşumudur. Ben ise bu vurguyu yalnızca endüstriyel çalışma faaliyetleri için değil evdeki faaliyetler için de kullanacağım.

Fabrika ortamının cinsiyet farklılığına göre düzenlenmesi bireylerin eylem ve söylemlerinde kendini gösterebildiği gibi mekân ve zaman üzerinden de okunabilir. Sancar (2014: 25) bu bağlamda “eril mekân” ve “dişil mekân” ayrımına dikkat çeker. Eril

mekânlar otorite, çatışma ve rekabet içerirken dışı mekânlar objeler ve duygusal anlatılar içerir. Fabrika ortamında da mekânların cinsel karaktere göre ayrılmış olduğunu belirtmeliyim. Fakat ben bu ayrımı kullanırken hem çalışma eylemiyle ilişkilendireceğim hem de fabrika ortamıyla sınırlı kalmamaya çalışacağım. Dolayısıyla eril ve dişil mekân ayrımını, “erkek işleri”, “kadın işleri” ikiliğiyle birlikte düşüneceğim. Akduran (2012: 34-5) kadın ve erkek işlerini cinsiyetçi işbölümü nitelemesiyle ele almıştır. Buna göre erkek kadın işlerinden daha çok ev işlerinin; erkek işlerinden ise çoğunlukla güç gerektiren ve gelir gelir getiren faaliyetlerin anlaşıldığı vurgusunu yapmıştır. Ben çalışmamda işbölümünü ele alırken hem gerekli yerlerde ev içi-ev dışı şeklindeki ayırmadan faydalanacağım hem de ev dışı faaliyetlerin de nasıl cinsiyetçi işbölümüne tabi tutulduğuna değineceğim.

Bireyler kimliklerini hangi cinsiyet üzerinden kurarlarsa kursunlar, aynı cinsiyete dahil olan bireyler kendi içlerinde çeşitlilik gösterebilmektedir (Segal, 1992: 98-9). Fakat mekân ve zaman yapısal anlamda cinsiyetçi ikilik üzerinden kurulurken, pratiğe yansımaları birden çok kadınlık ve erkeklik şeklinde kendisini gösterebiliyor (Connell, 2016: 260). Nitekim bu çalışmada da mekân ve zaman kullanımını ele alırken, yapı, pratik ve yapılaşma temelinden ilerledim. Bunun yanında kadınların ikili cinsiyet ayrımı ve belli bir cinsiyet içerisinde çeşitlenen eylem ve söylemler hakkındaki yorumlarının da değerlendirilmesi, kapsayıcılığı arttırdığı kanaatindeyim. Mekân ve zaman kullanımı kadınlar arasında “idare etme” söyleminin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ben de onların düşüncelerini yorumlarken idare etme pratiğini kullanacağım.

İdare etme pratiği, kadınların çalışmaya yeni başlamasıyla veya endüstriyel üretim sürecinde kadınlardan birinin başka bir işi çıkmasıyla başlar. Yeni başlayan kadınların “acemiliği” tecrübeleri olanlar tarafından ya idare edilir ya da edilmez. Üretim sürecinde başka bir işi çıkanların fabrikadaki görevleri ise diğer kadınlar tarafından ya devam ettirilir ya da ettirilmez. Bir tür yardımlaşma eylemini anımsatan idare etme içerisinde farklı unsurları da barındırmaktadır. Ben çalışmamda bu konuyu ele alırken iktidar, hiyerarşi ve zaman kullanımı bağlamlarına dayandıracağım. İktidar ve hiyerarşi yeni başlayan ve tecrübeli kadınlar arasındaki etkileşimi yorumlamada yardımcı olacaktır. Zaman kullanımını ise fabrika içerisinde bir an bile üretimin aksamaması gerektiği düşüncesinin bireylerde ne anlama geldiğini ele alırken kullanacağım.

Toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak zaman kullanımının cinsiyetçi düzen ve ikili ayırım üzerinden şekillenmesi, cinsiyetçi işbölümüyle ilişkili olarak bireylerin pratiklerine yansır. Fabrika ortamında zaman kullanımının toplumsal cinsiyet rejimi bağlamında nasıl düzenlendiğini ve nasıl yaşandığını anlamak çalışmam için önemlidir. Bunun için zaman kullanımını cinsel karakter ve çalışma saatlerindeki farklılıklar ile birlikte ele aldım. Zaman kullanımını bu şekilde ele alırken de “istihdam politikası” (Özateş, 2015: 233), “esnek işgücü ve çalışma saati” (Dedeoğlu, 2016: 49) vurguları üzerinden ilerlemenin faydalı olacağı fikrindeyim. Çünkü Özateş istihdam politikasıyla, kadınların ve erkeklerin ev dışında çalışmalarına neden farklı anlam yüklediği ve daha sonra ev içinde neden farklı faaliyetlerde bulunduğu sorgulaması yapıyor. Ben de aynı sorgulamayı yapacağım fakat buna ek olarak çalışma saatlerinin neden cinsiyet farklılığına göre düzenlendiğini de ele alacağım. Bununla bağlantılı olarak zamanın cinsiyet farklılığına göre düzenlenmesi ilgili olan başlıkta, çalışma saatinin ve istihdamın ikili cinsiyetçi kurguya göre düzenlenmesi yalnızca fabrika işçisi kadınların dezavantajlı olduğu kabulüyle değil avantajlı gibi görülen konuların erkek egemen düzeni nüve olarak nasıl barındırdığı önemli bir ayrıntıyı teşkil etmektedir.

BÖLÜM III YÖNTEM

3.1. Konu, Beklenti ve Soru

Modern endüstriyel toplum, kazanç sağlanan işleri evin dışında örgütler. Kadın sosyal, ekonomik beklentiler veya kendi kimliğini şekillendirme isteği gibi çeşitli nedenlerle o mekânlarda çalışan işçi haline gelir. Bu süreçten sonra kadının iş yaşamı ve aile yaşamı bir etkileşim içerisine girer. Ev içindeki ve ev dışındaki yaşadıkları işyeri ve işyerindeki ilişkilere; işyerinde yaşadıkları ise ev içindeki ve ev dışındaki ilişkilere etki edebilir. Bu etkilerin nasıl gerçekleştiğini tespit etmek istediğim ettiğim için araştırma konusu Karaman’da kadın fabrika işçilerinin aile ve iş yaşamları arasındaki etkileşimdir.

Bu araştırma, yorumsamacı bir keşif araştırması olduğundan pozitivistin önerdiği türden bir hipotez formülasyonu anlamlı değildir (Neuman, 2013: 121). Buna rağmen bu araştırmayı yönlendirecek bir beklenti geliştirdim. Şöyle ki, araştırmada erkek egemen sistemin bir yansıması olarak, yetişkin erkek dışında kalan bireylerin emeğinin, karar gücünün ve arzu-duygu dünyasının belli ölçülerde ikincil konuma tekabül ettiğini

bulgulayacağım beklentisiyle yola çıktım. Ancak Connell'in (2016), "yeniden inşa" kavramlaştırması doğrultusunda, ikincilleştirilmiş konumların çeşitli ara boyutlar ve pratikler olarak tezahür edeceğini bunun da Karaman'a özgü değişme süreçleri hakkında fikir vereceğini bekliyordum.

Çalışmaya özellikle sosyal çevre ve cinsiyetin etkisiyle bazı amaçlar, ihtiyaçlar ve istekler doğrultusunda başladım. Bunun yanında çalışmaya bireylerin verdiği anlam farklıdır ve her çalışan, çalışma düzeninden farklı şekillerde etkilenebilmektedir. Ayrıca çalışanlar için farklı bir anlam barındıran sadece çalışma eylemi değil; ev içindeki ve ev dışındaki yaşam, sosyal çevre, çalışma-ev etkileşimi veya çatışması, zamanı kullanma şekli, toplumsal ve biyolojik cinsiyete dair düşünceler ve eylemler şeklinde çeşitlenmektedir. Peki, Karaman'da çalışan kadın fabrika işçilerinin, çalışmaya ve ev içindeki/ev dışındaki davranış ve eylemlere ilişkin attettikleri anlam nedir? Bu anlamlar, ev içinde/ev dışında ve çalışma ortamında sergiledikleri performansları küçük yaşlarda öğrenilen ataerkil ideolojiye mi dayandırıyor, yoksa günümüzde dış mekânın değişmesi ve çalışma ortamına girme bu ideolojiden uzaklaşmayı mı gerektiriyor? Bu temel sorular etrafında şekillenen araştırmayla ayrıca şu soruların da yanıtını aradım:

Çalışan kadınların hem evde hem de fabrikada yapmakla yükümlüymüş gibi görülen rolleri var mıdır? Varsa uyum veya çatışma yaşanıyor mu? Karşılıksız ev emeğinden ne anlaşılmaktadır? Evde ve işte sergilenen rollerde cinsiyet açısından nasıl bir hiyerarşik yapılanma görülmektedir? Bu hiyerarşi sonucunda oluşan iktidar konusunda çalışanların algısı nasıldır? Bireylere atfedilen rolleri kuran pratik ve yapılar nelerdir? Cinsel iş bölümü ev içinde ve fabrika ortamında bir farklılık göstermekte midir?

Soruda tarihsel bir atıfta bulunmak istedim. Çünkü çalışma isteği, çalışma kararı, çalışmaya başlama, sosyal çevrenin etkisinden bağımsız düşünülemez ve sosyal çevreden herhangi bir konudan onay beklenileceği yahut danışılacağı gibi yeniden üretilen pratikleri ve düşünceleri de devralabiliriz. Bu devralış, bu etkileşimin tarihsel bir aktarımını ifade eder. Tarihsel-toplumsal olarak yapılar ve pratikler kişileri etkiler hatta üzerlerinde tahakküm kurabilir. Bu yüzden tarihsel aktarımın ve yeniden üretimin unsurlarından olan roller eskiden beri süregelen erkek egemen ideolojiye göre sergilenir ve cinsiyet hiyerarşisi ortaya çıkar. Özellikle ev emeğiyle özdeşleştirilen kadınlık rolü ve "ekmek getiren erkek" rolü uzun süredir tartışılmakta ve yorumlanmaktadır. Şimdi yaptığım araştırmayla bu

düşüncenin kadınların yoğun bir şekilde çalıştığı Karaman'da değişip değişmediğini sorgulamak istedim. Çünkü bilinmektedir ki ev emeğindeki eşitsizlik ile fabrikada gösterilen emeğin eşitsizliği farklı şeylerdir. Bundan dolayı ben ev ile fabrika yaşamında bir çatışma veya uyum var mı diye sordum.

3.2. Amaç ve Kapsam

3.2.1. Amaç

Bu araştırmanın amacı keşiftir. Çünkü Karaman'da üretim sürecine katılan kadınların; kimliklerini, yaşamlarını, anlam dünyalarını, çevrelerinde örülen; iş, kent, aile yapıları ile pratikleri arasındaki etkileşimi anlamak istedim. Bunu da kadınların çalışmasıyla birlikte ortaya çıkan muhtemel sorunları, çatışmaları, değişimleri, uyumu, olumlu/olumsuz gelişmeleri ve bütün bunları kadınların nasıl anlamlandırdıklarını merak ettiğim için amaçladım.

3.2.2. Kapsam

Araştırmamın kapsamı Karaman merkezi ile sınırlıdır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır: Birincisi Karaman'da özellikle gıda sektöründe sanayileşmenin, üretim faaliyetlerinin ve kadın istihdamının gittikçe artmasıdır. Karaman'ın ilk bisküvi fabrikası Bifa, 1960 yılında küçük bir işletme olarak kurulmuştur. Diğer fabrikaların kurulması da günümüze kadar artarak gelmiştir. Fabrikaların artması, nüfusu çok fazla olmayan bir kent olan Karaman'da değişimlere yol açmış, kadınlar çalışma hayatında daha aktif yer almaya başlamışlardır. Bu değişimi ve etkileşimi keşfetmek istediğim için sadece fabrika işçisi kadınlarla görüştim. Kapsamın Karaman iliyle sınırlı olmasının ikinci bir neden ise, görüşmeleri yapan ben ve gözlemcinin Karaman'ın toplumsal yapısına aşina olmamızdır.

3.2.2.1. Kısıtlar

Bir araştırma, ele alınan bir sorunu her yönüyle incelemeyi veya inceleyemez. Yapılan araştırma da kaynakların tasarruflu bir şekilde kullanılmasına ve genelleme yapabilme kısıtına dikkat ederek örneklem grubunu oluşturmuştur. Bu nedenle araştırmanın en önemli kısıtı genellemeyle ilgilidir. Pozitivizm, bilimcilere, olasılığa dayalı örneklemelerle genellenebilir verilerin toplanmasını önerir. Böylece verilerin kolaylıkla ampirik kontrole açık olması sağlanıp tümevarım metodu uygulanabilir (Keat ve Urry, 2001: 120). Oysa bu çalışmada olasılığa dayalı olmayan örneklem teknikleri kullanılmıştır. Bunun bir nedeni

yukarıda kaydettiğim gibi kaynak tasarrufu kaygılarımdır, fakat belki de bundan daha önemli diğer nedeni, çalışan kadınlarla derinlemesine sohbet edebilmek, onları anlayabilmek ve empati kurarak iyi bir şekilde veri toplayabilmektir.

Pozitivizmin insanların daha çok deneyimledikleri ve gördükleriyle ilgilenmesi, bilimsel açıklamalarda bu tür araçlarla elde edilmiş verilerden faydalanması “yorumsamacı anlayışla ortaya konulan açıklamalar ne kadar bilimsel, ne kadar genellenebilir?” sorusunun sorulmasına neden olabilir. Fakat bilimsel bilgiler, insanların gördükleri ve deneyimledikleri şeylerin yanında, toplumsal inşa, kişisel olarak atfedilen anlam gibi önemli unsurlarla da ilişkilidir. Dolayısıyla genelleme kısıtına karşın bu araştırmanın ve bu araştırmanın dayandığı yorumsayıcı düşüncenin gücü, pratikleri, yapıları, davranışları, eylemleri ve düşünceleri kişilerin anlamlandırışıyla birlikte ele alabilmesidir (Neuman, 2013: 133).

İkinci önemli kısıt güvenilirlikle ilgilidir. Güvenilirlik; genellemeyle, geçerlilikle ve dolayısıyla araştırmanın tutarlılığı ile ilişkilidir (Neuman, 2013: 277). Araştırma, farklı zaman dilimlerinde yapıldığında benzer yanıtı alıyorsa, bir gösterge (farklı sınıflar, cinsiyetler, yaşlar gibi) alt nüfuslara veya insan gruplarına uygulanabiliyorsa tutarlılıktan veya güvenilirlikten bahsedilebilir (Neuman, 2013: 278). Bunlar araştırmanın önce güvenilirliği sonra da geçerliliği için oldukça önemlidir.

Bu araştırma kapsamında katılımcılara kartopu örnekleme tekniğiyle eriştim. Ayrıca feminist araştırma yöntemlerinden faydalanıp tekrar görüşmek isteyen dokuz katılımcıyla ikinci kez görüştüm. Böylece güvenilirlik ve geçerliliği etkileyen önemli unsurları en aza indirebilmek için kurgular net bir şekilde hazırlanıp kavramsallaştırılmış, pilot çalışma yapılmış, şiddet, cinsellik gibi konulara sohbetin gidişatına göre sondaj yapılmıştır.

Kısıtlar başlığı altında kaydetmem gereken üçüncü önemli konu şu: Çalışan kadınlarda özellikle fabrikadaki çalışma ortamlarının nasıl olduğu, ne gibi eylemlerde bulunduğu, nelerin konuşulduğu ve bu ortamdaki hiyerarşik yapının insanların düşüncelerine ne gibi etkilerinin olduğu yerinde gözlemlense bu ortamlar hakkında daha fazla veri toplanabilirdi. Fakat daha önce edindiğim tecrübelerden dolayı ve şimdi yaptığım çalışma için bunun pek mümkün olmadığını söylemeliyim. Bunun için sadece ev mekânında görüşülmüş ve gözlem yapılmıştır.

Veri toplama ve verilerin kodlanması, çok sayıda araştırmacı tarafından yapılabilirdi fakat bu aşamalar yalnızca iki kişi ile yürütüldü. Görüşmelerin tamamını ben yaptım. Gözlemlerin tamamını ise bir lisans öğrencisi yaptı. Gözlemcinin kadın olması görüşme isteğimizin kabul edilmesi için faydalıydı. Fakat gözlemci tecrübesiz olduğu için gözlemler ev ortamının tarifinden ve katılımcıların jest ve mimiklerinden öteye geçmedi. Ayrıca ben de görüşmeler için yeterli tecrübeye sahip olmadığımdan, toplanan verilerin niteliğini olumsuz yönde etkileyebilme ihtimali bulunuyordu. Görüşmeci ve gözlemci olarak veri toplama konusunda çok tecrübeli olmadığımız için görüşme sırasında bazı konuların atlanması, gözlem sırasında dikkatten kaçan sembollerin bulunması söz konusu olmuştur. Bu durumlar kısmen ikinci görüşmelerle giderilmeye çalışılmıştır. Veriler dikkatlice, yavaş yavaş ve feminist araştırma yöntemleri dikkate alınarak toplanmıştır.

Bir katılımcı haricinde bütün katılımcılar görüşmeye istekliydi. İstekli olmayan katılımcı ise eşini fazla bekletmemek için acele etmemiz gerektiğini belirtti. Dolayısıyla o görüşmede yeterince sondaj yapamadım. Diğer katılımcılar görüşmenin genelinde istekli oldukları için sıkıcı geçmedi. Fakat her ne kadar kadın bir gözlemciyle görüşmeleri yürütsem de görüşmelerin başlarında katılımcıların istekli olabilmeleri için çabaladım. Bunu ise görüşmeleri elimden geldiğince sohbet havasında geçmesini sağlayarak yaptım. Her ne kadar görüşmeler sohbet havasında da geçse kavga ve şiddet konusu hassastı ve bazı katılımcılar çekimser cevap verdiler. Hassasiyet daha çok ilk görüşmelerde olurken ikinci görüşmeler daha sıcak bir sohbet ortamı şeklindeydi. Bir görüşmenin yarısındaiken katılımcının eşi geldi ve eşi her ne kadar bir-iki konu dışında müdahil olmasa da katılımcı daha kısa cevaplar vermeye başladı. Diğer görüşmelerde ise bu tür sorunlarla karşılaşmadım.

3.3. Araştırmanın Dayandığı Epistemolojik Yaklaşım

Endüstriyel alanda çalışan kadınlar hakkındaki bu araştırmada nitelik yöntem kullandım. Çünkü bu yöntemle hedeflediğim, istihdama ilişkin istatistiksel bilgiler derlemek değil, çalışma koşullarının kadın işçiler tarafından nasıl algılandığını, deneyimlendiğini ve yaşamlarının diğer alanlarıyla nasıl bir etkileşim içine girdiğini anlamaktır. İstatistiksel veriler araştırmacılara belirli üretim alanlarındaki çalışan kadın sayılarını, yaş ortalamalarını, gelir düzeylerini, sigortalı işçi yüzdesini, sağlık sorunlarının dağılımını, bir işçinin ortalama kaç yıl süreyle çalışma yaşamına katıldığını gösterebilir.

Ancak, işçilerin çalışmaya atfettikleri anlamı, çalışmanın onlar için nasıl bir deneyim oluşturduğunu ve yaşamlarını nasıl etkilediğini ya da çalışma motivasyonunu belirleyen kişisel ve iş kaynaklı etkenleri anlayabilmek için, onların kendi anlatımlarını dinlemek ve böylece verileri elde edip çözümlmek daha anlamlı görülmüştür.

Araştırmada nitelik yöntem kullanmam, araştırmanın hangi sorulara nasıl cevap arandığıyla ve “sosyal araştırma” kavramıyla ilişkilidir. Çalışan kadınların, aile ve çalışma yaşamlarının “sosyal” içeriğine girmesi bizi epistemolojik olarak yorumsamacı anlayışa götürmektedir (Kümbetoğlu, 2015: 33-4). Yorumsamacı sosyal bilim gündelik yaşam performanslarının empatiyle anlaşılması noktasında konuşmaların, kelimeler veya resimlerden oluşan metinlerin, ayrıntılı olarak ele alınmasına dayanır (Neuman, 2013: 130). Yorumsamacı anlayışla ve sosyal araştırma kavramıyla bağlantılı olarak; gündelik etkinlikler, ilişkiler, kadınların düşünceleri, iletişim ve etkileşimleri ile ilgili konular araştırma sürecine katılabilir. Görüşülen ve gözlenen bireylerin görüşlerini çarpıcı bir biçimde yansıtabilmek amacıyla ve doğrudan alıntılara sık sık yer verebilmek için betimsel nitel analiz tekniğini kullandım (Özdemir, 2010: 336). Bu kapsamda bu araştırmada betimsel nitel analiz yapabilmek için önceden belirlediğim temalara göre topladığım verileri özetleyip yorumlayacağım. Katılımcıların sözlerini sık sık yorumların kanıtı olarak paylaşacağım.

Çalışan bireyler mutlaka çalışmaya bir anlam atfetmişlerdir. Weber’in anlamacı sosyolojisi bu çalışma için çok önemli olduğu için “anlam”a özellikle yer vermek istedim (Keat ve Urry, 2001: 232). Ayrıca bu kavram kişilerin pratiklerini ve yapılarla olan ilişkilerini iyi kavrayabilmek için çok gereklidir. Yukarıda belirttiğim gibi bu sadece çalışma hayatıyla ilişkilendirilemez ayrıca ev içi ve ev dışı yaşamın anlamlandırılmasıyla da ilişkilidir. Dolayısıyla iş ve aile yaşamı arasındaki etkileşim, cinsiyet odaklı araştırılacağı için öncelikle bir kişinin hayatının anlamlar dizisinden oluştuğu ve her bir kişinin bunu farklı bir şekilde oluşturup pratiğe döktüğü bilinmelidir. Cinsiyetle bağlantılı ve anlam odaklı olan bu sorgulama belirttiğim diğer sorularla da ilişkilendirilmiştir.

3.4. Örneklem

Örneklem seçme tekniği olarak kartopu tekniğini kullandım. Kartopu tekniğiyle, bilinebilir veya kolay ulaşılabilir kaynak kişilerle veri toplama sürecine başlanır. Daha

sonra kaynak kişiler aracılığıyla diğer katılımcılara ulaşılır. Yani örneklem araştırma süreci içerisinde belirlenir (Özen ve Gül, 2007: 413).

Kümbetoğlu (2015: 99), kartopu tekniğinin kullanılması sonucunda katılımcıların homojen (benzer özellikteki kişilerin bulunduğu, dolayısıyla temsil sorunun olduğu) özellikte olması koşulunda, örneklemin de homojen bir yapıya sahip olacağını ve böylece farklılığı ortaya koyma konusunda yetersiz kalacağını söylemektedir. Bu eleştiri ışığında özellikle yaş değişkenine göre üç farklı kaynak birey kullandım. Üç kaynağın özelliği daha önce tanışmış olmamızdı. İlk kaynak birey 40, ikinci 34, üçüncü ise 25 yaşındaydı. Bu kanallar aracılığıyla katılımcılara ulaşıp Kümbetoğlu'nun bahsettiği homojenliği engellenmeye çalıştım. Bunu yaparken de yaş grubu, eğitim durumu, doğum yeri, yaşanan mahalle gibi değişkenleri dikkate almak ve bu değişken unsurlarının her birini temsil edecek çeşitli kişilere ulaşmak istedim. Bu isteğimi ise araştırma sürecinde gerçekleştirdim.

Bu araştırma için kartopu örnekleme tekniği anlamlı ve önemlidir. Çünkü örneklemin araştırma sürecinde oluşumu, araştırma mekânıyla, zamanla ve organizasyonla paralellik göstermiştir. Bunun yanında örneklem büyüklüğü sabit bir kurala değil araştırma sahasındaki duruma bağlı kalmıştır. Sonuç olarak 15 katılımcıya ulaşılmış ve onlarla görüşme ve gözlemler yapılmıştır.

3.4. Veri Kaynakları ve Veri Toplama Yöntemi

Araştırmanın veri kaynağı temelde bireylerdir. Fakat bununla yetinmeyip kent, iş ve ev yapılanmasından da yararlandım. Çünkü çalışanların kimliği, yaşamı ve bunların çevresinde örülüp bunları etkileyen unsurlar önemlidir. Bu yüzden; iş, kent ve ev çevresi, bu çevreyle etkileşme, kimlik oluşumu ve yaşamdaki pratik ve yapılar, araştırmada dikkate alınacak önemli noktalar olmuştur.

Veri toplama tekniği olarak derinlemesine görüşme ve katılımsız gözlemden faydalandık. Çünkü ilgili bireylerden sorular çerçevesinde ayrıntılı bilgi almak için, çalışanların ev, iş ve kent yaşamı arasındaki ilişkilerini derinlemesine anlamak için bu tekniklerin kullanılmasını anlamlı buluyordum. Görüşme ve gözlemler için yarı yapılandırılmış görüşme ve gözlem formu kullandık (görüşme formu için bkz. EK 1a; gözlem formu için bkz. EK 2) Ayrıca görüşmeler sırasında sohbetin akışını ve görüşme konularının takibini zora sokacak sorunları azaltmak için kontrol listesi oluşturdum.

Formları ve listeyi oluştururken, sınıfça yaptığımız lisans bitirme çalışmamızdan istifade ettim. Ayrıca sonraki yıl benim de grubun parçası olduğum yeni mezuniyet çalışması için hocamızın rehberliğinde geliştirdiğiniz formdan da yararlandım. Kontrol listesini üç işçi kadınla yaptığım pilot görüşmelerin katkısıyla son haline getirdim (görüşme kontrol listesi için bkz. EK 1b). Katılımcılarla görüşmeden önce onlara araştırmamı ve amacımı anlatarak hem görüşme yapmak için hem de ses kaydı almak için izin istedim. Aynı şekilde gözlem notları da almamız gerektiğini ve bu notların hangi konular üzerinden kaydedileceğini belirttim. Görüşmeler sırasında kendi çevrem hakkında yeri geldiğinde örnekler vermeye çalıştım. Böylece katılımcıların görüşmeleri hem sohbet havasında geçtiğini düşünmelerini sağladım hem de feminist araştırmamın gereği olarak empati yapmaya çalıştım. Dolayısıyla yatay bir ilişkiden ve eşit bir duruştan bahsetmek mümkün.

Görüşmenin yanında ev ortamında katılımsız gözlem yapmamızın amacı belirli bir kültürü içerinden tanımlamak olduğu için, araştırmacının elinde herhangi standart bir gözlem veya görüşme aracı yoktur. Derinlemesine görüşme tekniği, konunun özüne inip ayrıntıları yakalayabilmek için, konuyu bütüncül bir yaklaşımla ele almak için önemli ve faydalı bir nitel araştırma tekniğidir. “Araştırmacı bu iki veri toplama aracını kullanarak birkaç hipotezi test etmektan önce, çalıştığı kültür yahut alt kültürü yeterince ayrıntılı olarak anlamayı ve betimlemeyi denemiştir” (Kümbetoğlu, 2015: 72). Bu anlama ve betimlemeye; dil, adet, kültürel semboller, gelenek ve görenekler, değerler, dinsel törenler, yazılı ve yazılı olamayan kural ve yasalar, kişinin hal ve hareketleri dâhildir. Bunun için görüşmeciyile birlikte gözlem yapan gözlemci, diğer aile bireyleri, evdeki çeşitli semboller, sohbet sırasında katılımcıların hal ve hareketleri ile ilgili veri toplayıp daha verimli bir raporun ortaya çıkmasına önayak olmuştur.

3.5. Analiz

Nitel araştırmacılar, veri analizi ile metin ve görsel analizi için olan yaklaşımları ilişkilendirmeye çalışmaktadırlar. Analiz süreci bundan çok daha ayrıntılıdır çünkü, verilerin organizasyonunu, temaları belirlemeyi, kodlamayı ve organize etmeyi, verileri değerlendirmeyi ve bunları yorumlamayı içerir (Creswell, 2013: 179). Creswell’in (2016: 180-181) vurguladığı gibi analiz için önce tasnif sonra ise kodlamalar yapılır. Kodlamalar, araştırmamın konusuna, sorusuna ve temalarına uygun olmalıdır. Ben de bu doğrultuda temalar belirledim ve bu temalar üzerinden kodlamalar yaptım. Dolayısıyla bu araştırmamın analiz kısmını, kontrol listesi üzerinde ortaya çıkarılan ana konuların ve ana

temaların her bir görüşmede belirlenmesi, kodlanması ve onlar üzerinde yorumlaması oluşturmuştur. Bu temelden hareketle cinsiyetçi davranış ve eylemlerin iş, ev ve kent ortamlarında gözlenebileceği ve bunun için; gelir, roller, çalışma hayatı, aile yaşamı ve kent kullanımı temalarının irdelenebileceğini düşündüm. Analizde dikkate aldığım faktörler veya temaları aşağıda sıraladım.

Katılımcıların zamanı kullanım biçimi, rolleri, kent ve ev yaşamı arasındaki pratikleri irdelenirken demografik özelliklerden, karar alma süreçlerinden, tepkilerden, çalışma ortamından bahsettim. Karar pratiğini evlilik öncesi ve sonrası şeklinde ayırırken; tepkiler, yakın/uzak çevreden gelen ve olumlu/olumsuz olan eleştiriler biçiminde değerlendirdim. Çalışma kararı ve tepkiler konusundan sonra ise çalışma ortamı üzerinde durdum ve bu bağlamda kadın-erkek ilişkisine değindim. Verilerin değerlendirilmesinde, katılımcıların çalışmaya başlamadan önceki durumları, çalışmaya başlama kararları ve bu karara hem yakın hem de uzak çevreden gelen tepkileri ele aldım. Bunların yanı sıra kadınların çalışma sürecinde karşılaştığı zorluklara, ailesinde ve çevresindeki değişimlere, kadınların çalışmasına ilişkin tutum alışlarına araştırma sürecinde onlarla iş birliği yaparak ve analiz sürecinde onların ifadelerine yer vererek yorumladım. Araştırma sürecinde katılımcıları yönlendirmemeye çaba gösterdiğim gibi analiz aşamasında da ifadelerde herhangi bir değişiklik veya oynama yapmadım. İfadelerini alıntıladığım katılımcıların her biri için takma isim kullandım. İsimlerin seçerken baş harflerine göre alfabetik olmasına dikkat ettim. Yani birinci katılımcı için Aslı, ikinci katılımcı için Berrin, son katılımcı için ise Oya ismini kullandım.

Katılımcı ve görüşmecinin iş birliği düşüncesi, karşılıklı olarak birbirini anlamaya çalıştığı, sohbeti ve paylaşımı ifade etmektedir. Bu iş birliğinden faydalamp elde edilen katılımcıların gerçek ifadelerini, yorum ve çıkarımlara örnek göstermek için kullandım. Bu durum analizin sadece veri toplama bittikten sonra yapıldığı anlamına gelmemelidir. Analiz süreci veri toplama ile başlayıp veri toplandıktan sonra devam eden geniş bir süreci kapsar. Bu düşünceyle paralel olarak Miles ve Huberman (2015: 50), veri toplandıktan sonra başlanan analizin yetersiz olduğunu şu şekilde anlatırlar: “Bunun hata olduğuna inanıyoruz çünkü bu, boşlukları dolduracak veya analiz sırasında ortaya çıkan yeni hipotezleri sınavacak yeni verilerin toplanma olasılığını ortadan kaldırır.” Çalışan kadınlar araştırmasında da bu düşünceden yararlanılıp veri toplama süreci daha verimli hale getirilmeye çalışılmıştır.

Bunun yanında Miles ve Huberman (2015: 9), nitel veri analiziyle ilgili bazı maddeler sıralamıştır. En başta elde edilen saha notlarına kodlar atamak işaretleme ya da özel gösterimler yapmak gerekmektedir. Daha sonra benzer deyişleri, değişkenler, örüntüler ve temalar arasındaki ilişkileri belirlemek için elde edilen verileri tasnif etmek fayda sağlayacaktır. Araştırmada ortaya çıkan örüntülerin ve gözlemlenen süreçlerin ayrıştırılması ve bir sonraki veri toplama sürecine rehberlik etmesi ve bunların bir yapı ya da kuram biçiminde ortaya koyulması ise son adımdır. Analiz hakkındaki bu önemli tavsiyelere hem veri toplama sürecinde hem de veri toplandıktan sonra uyulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada ayrıca söylem analizinden ilham aldım. Söylem analizi, söylemi diğer sosyal, bilişsel, kültürel süreç ve sonuçlar ile ilişkilendirerek inceler. Söylem, iletinin içeriğini, onu dile getireni, otoritesini, dinleyiciyi ve hedefini kapsar; hayatın en ince ayrıntısına kadar nüfuz eder. Punch'un (2014: 214) dikkat çektiği gibi söylem, dili kelimelerin ve cümlelerin kullanım biçiminin ötesinde, ne için kullanıldığı ve sosyal bağlamının ne olduğuna odaklanır. Ben de katılımcıların sadece ağızlarından çıkan sözlere değil; anlatılmak istenene, kurulan bağlama, düşünülen unsurlara odaklanmaya çalıştım. Teorik yaklaşımlar söylemi bir metin olarak görürken, pratik yaklaşımlar söylemi, insanların karşılıklı konuşmalarında ortaya çıkan "anlam mübadeleleri" olarak görür (Sözen, 2014: 17-18). Bir ideoloji, söylem içinde biçimlendirildiği gibi, onu ifadeler ve tanımlar. Dolayısıyla ben de katılımcıların hem doğrudan ifadelerine yer verdim hem de sözlerin altındaki anlam dünyalarını irdelemeye çalıştım.

BÖLÜM IV ANALİZ

4.1. Aile Kavramlaştırması

Bireylerin aile hakkındaki düşünceleri, anlam dünyaları, toplumsal etkileşime dahil oluş/olmayış biçimi gibi eyleyiş ve kavrayış esasları birçok birey için, aile içinde ve küçük yaşlarda oluşmaya başlar. Ben de bu düşünceyle aile algısını, aile hakkındaki düşüncelerin nasıl oluştuğu ve aile yaşamı içerisindeki eylem ve söylemlerde anıların etkisinin bulunup bulunmadığını sorguladım. Bu doğrultuda kadınların aile hakkındaki düşüncelerinde sadece evlilik sürecinin değil, evlilik öncesi aile yaşamının da etkide bulunduğu kabulüyle yola koyuldum. Katılımcıların aile algısı ve aile içi iktidar yapılanması arasındaki ilişkiyi

daha iyi anlayabilmek için aile içindeki hiyerarşik görünüm ve demokrasi konusuna değindim. Devamında aile içinde kadının kendisini ve aile üyelerini nasıl yorumladığına baktım. En sonunda katılımcıların aileleri ve aile algısı hakkında genel bir değerlendirme sunabilmeleri adına “ideal aile” düşüncesi üzerinde durdum. Şimdi bu noktaları başlıklar halinde tek tek ele alacağım.

4.1.1. Aile Algısının Oluşma Zemini Olarak Evlilik Öncesi Aile Yaşantısı

Kadınların evlilik hakkında düşüncelerini, evlilik öncesi ailelerindeki etkileşimi, ev içi ve ev dışı deneyimlerini ve izlenimleri sorduğumda merak ettiğim şey erkek egemen ideolojinin aile içi etkileşimde nasıl görüldüğüydü. Bunun için evlilik öncesi ailede özellikle anne, baba ve kardeşle kurulan etkileşim üzerinde durmaya çalıştım. Daha sonra aile içinde kurulan etkileşimle katılımcıların (varsa) evlilik süreci hakkındaki düşünceleri arasında bağlantı kurmak istedim. Bunu yapmamdaki temel amaç evlilik öncesi ve sonrası süreçlerin birbirini etkilediği ve ayrılmaması gerektiği yönündeki düşüncemdi. Bu doğrultuda katılımcılarla nasıl bir eşin olması veya olmaması gerektiği hakkında konuştum. O dönem evlilik süreci hakkında düşünceler geliştiren katılımcıların altısı, aile içinde şiddet ve saygısızlığın olmaması gerektiğini söylemişlerdir. Kadınlar, aile içinde daha çok baba ve erkek kardeş gibi aile bireylerinden kaynaklı kavga, şiddet, tartışma, “iş buyurma”, dayatmada bulunma, tahakküm kurma gibi eylem ve söylemlerle karşılaştıklarını belirttiler. Bu sebeple de evlilik hakkındaki düşüncelerini anlatırlarken ilk olarak şiddet ve saygısızlık konularına değindiler. Dolayısıyla katılımcıların eş tercihi baskıcı olmayan erkek tiplemesi haline geldiği anlaşılıyor.

Erkek kardeşim baskıcıydı kıskançtı şiddet uygulayan bir insandı. Evlenip de eşine çocuklarına hani öyle davrandığını gördüğüm zaman bi tırsıyorsunuz mutlaka bütün insanlar olduğu gibi biz de öyle korkuyorduk. Sonra herkes teker teker evlendi sıra bize geldi. Ama asla onun gibi bir eşimin olmasını istemiyordum. (Dilek, 32)

Annemle babam zamanında kavga falan çok ederdi yani. Erkek kardeşlerim yardım etmezlerdi onlar erkek ya bütün işleri bana buyururlardı. Benle annem yapardık işleri. (Iraz, 24)

Tablo 1: Kadının Evlilik Öncesi Yaşamından Yansımalar

		Sayı
Annenin işi	“Ev hanımı”	8
	Ev Dışında Ücretli Çalışan	3
	Çiftçi	4
Babanın işi	Ev Dışında Ücretli Çalışan	8
	Çiftçi	4
Kavga veya şiddet	Vardı	12
	Yoktu	3
Aile içi iletişim	Zayıf	11
	İyi	4

Evlilik öncesinde kadınların eril tahakküme maruz kalması, evliliği düşüncelerine veya evliliği uygun bulmalarına zemin hazırlıyor. Aynı zamanda bu durum onları çalışma hayatına da yönlendirebiliyor. Bunun için çalışmaya başlama zamanına, nedenine ve evlilik öncesi ailedeki işbölümüne bakmayı anlamlı buluyorum. Görüştüğüm işçi kadınların büyük bir çoğunluğu fabrikada çalışmaya evlenmeden önce başlamış. Bunun başlıca sebepleri, kardeşlerin veya yakın çevredeki bireylerin zaten fabrikalarda çalışmaları ve eve giren ekonomik gelir yetersizliğinin bu yolla giderilmek istenmesiydi. Dolayısıyla katılımcıların çoğu babalarına ve abilerine ekonomik “destek” sağlamak amacıyla çalışmaya başladıklarını belirttiler. Aynı zamanda yine “erkeğin gelirine destek” için bazı katılımcıların çalışmaya yönlendirildiğini de söylemem gerekiyor. Demek ki bu durum, geleneksel cinsiyetçi ideoloji etrafında şekillenen “kadının yeri evidir” anlayışının dışında konumlanıyor. Buna karşın destek düşüncesi ise gelir ve çalışma pratiği üzerinden kadın ikincilliğini yeniden inşa ediyor.

Katılımcılar çoğunlukla annelerinin “ev hanımı” olduğunu, babalarının ise ev dışında ücret getiren bir işte çalıştığını söylediler. Dört katılımcı küçüklüğünde köyde yaşadıklarını, annesinin de babasının da tarım alanında faaliyet gösterdiğini belirttiler. Ev dışında ücretli çalışan kadınların biri başka bir evde temizlik işleri yürütmüşken ikisi fabrikada çalışmış. Bu dönemin, fabrikaların yaygınlaşmaya başladığı (Duru, BİFA, KARSA ve Saray, 2017) ve işçi kadınların sayıca arttığı zamana denk geldiğini söyleyebilirim. Gerek ev dışında ücretli çalışan gerekse toprağa dayalı üretim faaliyetlerine katılan kadınların hem mevcut işlerini yürütmesi hem de ev işlerini üstlenmesi

katılımcılarca bir çifte standart değil, çalışkanlık olarak nitelendirilmiştir. Buradan hareketle katılımcıların fabrikada ve evde çalışmalarını yani iki vardiya/çifte mesai yapmalarını “normal” karşılamaları anlaşılır bir hal alıyor.

Annem çok çalışkan bi insandı. Ama babam da kahvede falan para yemeyi çok seven bi insandı. Babamız başımızdayken annemiz bize hem analık hem babalık yapıyordu. Annem çalışmaya giderdi biz tabi o zamanlar pek anlamıyorduk ev işlerinden falan. Annem hem çalışır hem ev işlerini yapmaya çalışırdı. Ama biz de yardım ediyorduk abimle birlikte. (Kamuran, 35)

Evlilik öncesi aile yaşamında işlerin organize edilmesine ilişkin genel olarak katılımcıların üzerinde durduğu nokta, annenin kendilerine neler öğrettiği veya öğretmek istediği hakkındadır. Bütün katılımcılar anneleri tarafından ev işlerinin bir ömür kendilerinin sorumluluğundaymış gibi öğretildiğini ve yükümlü görüldüklerini anlatmışlardır. Bu durum toplumsal yeniden inşanın dayandığı noktadır. Çünkü cinsel karaktere dayalı cinsiyetçi işbölümü, kadınlar gelir getiren bir işte çalışsalar bile ev işlerinin kadınların sorumluluğunda görülmesi kısmen yinelenmiştir. Bazı katılımcıların ev işlerine “kadınsı işler” demeleri, erkek egemen toplumsal cinsiyet rejiminin içselleştirildiğini gösteriyor.

Evlenmeden önce yaptıkları ev işlerini anneye yardım olarak gören kadınlar, kız çocuğu-erkek çocuğu ayırımını da cinsiyetçi işbölümüne dayandırdılar. Kadının sorumluluğuymuş gibi görülen alışılmış ev işleri, daha çok kız çocuklarına aktarılmak istenmiştir. Evliliğe uygunluk çabasının, yeniden inşanın ve içselleştirmenin bu yönü, hem kadını/anneyi hem de erkeği/babayı aktarımın sağlayıcıları olarak toplumsal cinsiyet rolleriyle birleştirir.

Hani sen kız çocuğusun erkek gibi sürekli dışarıya çıkamazsın illaki hani yapılması gerekeni kendin görüp yapıyorsun işte ekmek olur, ev temizliği olur, misafir olur ilgilenirsin ama annen yükünü alır hani evin kadını annedir yani (gülerek) ben nasıl anne olduktan sonra bütün yük bendeyse o zamanda annemdeydi. (Funda, 26)

Sonuç olarak kadınların evlilik öncesi aile yaşamında erkek egemen zihniyetin aile içi etkileşimde mevcut olduğu görülmüştür. Devamında katılımcılar, ev işlerinin kadınların sorumluluğunda olduğu konusunda bazı içselleştirmelere sahiptir. Evlilik öncesi aile yaşamında cinsiyetçi işbölümü mevcutken bunun katılımcılara aktarılmak istendiğine

yönelik anlatımlar yapılmıştır. Aktarımın kabulü, katılımcılarda kendini ev işlerinde anneye; eğer çalışılıyorsa ev dışında aile gelirine yardım/katkı sağlandığı noktasında kendini göstermiştir. Ek olarak aile içinde yaşanan iletişimsizlik ve diğer sorunların yaygın olduğu öğrenilmiştir. Şimdi merak edilen ise evlilik sürecinde değişimin veya dönüşümün mevcut olup olmadığıdır.

4.1.2. Evlilik Sürecinin Aile Algısına Etkisi

Evlilik süreci hakkında katılımcılarla konuşurken en başta bu süreci, evlilik öncesi aile yapılanmasıyla karşılaştırmalarını istedim. Bunu yapmaktaki amacım evlilik öncesinde yaşadıkları tahakküm, dayatma ve cinsiyetçi işbölümünün ardından evlilik sürecinden memnun olup olmadıklarını merak etmemdi. Katılımcılarla evlilik memnuniyeti bağlamında aile içi iletişim, karşılıklı saygı, “değer verme” gibi konuları konuştum. Katılımcıların yaklaşık üçte biri evlilik sürecinin kendilerini memnun etmediğini belirtmişlerdir. Evlilikten memnun olmayanların tamamı, eşlerinin davranışlarından, düşüncelerinden ve kendilerine saygı duymadıklarından bahsettiler. Evlilikten memnun olduğunu söyleyen katılımcıların üçü, eşlerinin kendilerine sorun çıkarmadığını ve iyi bir evliliklerinin olduğunu söylerken eşin ailesinden dolayı bazen sorun çıkabildiğini belirttiler. Bir katılımcı ise evlilik sürecinin kendisini memnun etmediğini belirtirken eşinin ailesini, bu hoşnutsuzluğun dışında tutmuştur. Yine de bu durum, evlilik sürecinde de yakın çevrenin etkili olabildiğini anlatmaktadır.

Eşimle iyiydi onlar ne kadar kötü davrandılarsa eşim o kadar iyi davrandı bana eşimle çok iyiydi aramız (Oya, 28)

(Evlilik beklediğim gibi) Olmadı (gülüşmeler)... Yani nasıl diyim benim eşim, herkes hakkında demiyorum sadece kendi eşim hakkında diyorum hala öyle bak biz 27-28 yıllık evliyiz, sadece dediğini bilir. Senin fikrine asla saygı duymaz. Senin düşüncene önem vermez. Ama annesi çok iyi bi kadını rahmetli biz annesiyle babasıyla sorun yaşamadık hiç (Eda, 47).

Evlenmeden önce evlilik süreci hakkında düşünceleri olan katılımcıların neredeyse tamamı evlilikten memnun olduklarını belirtmişlerdir. Evlilik hakkında bir düşünceye sahip olmadığını belirten katılımcılar arasından ise evlilikten memnun kalmayanların sayısı kalanlardan fazladır. Bana göre evliliği düşünen bireyler, evlilik öncesi ailede daha mutsuz

olan kimselerdir. Düşünmeyen katılımcılardan bazıları ise kendileri için fark eden bir şey olmadığını, evliliği düşündürecek bir nedenin bulunmadığını söylemişlerdir.

Evlilik sürecinden hangi durumlarda memnun olduğu konularında konuştuğumuzda katılımcılar birkaç unsur sıraladılar. Buna göre: aile içinde erkeklerin işbölümü bilincinde olması, davranış ve eylemlerinde tahakküm amacının bulunmaması, sözlerini saygı çerçevesinde sergilemesi, katılımcıların evlilikten hoşnut oluşunun en büyük nedenleri olarak sıralanmıştır. Yine de katılımcılar tarafından erkeklerin ev işleri yürütmelerinin kendilerine yardım olarak görülmesi asıl sorumluluğun kendilerine ait olduğu anlayışının dışavurumudur. Çünkü erkeğin ev işlerini üstlenmesi, istisna veya pek beklenmeyen bir durum olarak görülmektedir. Fakat yardım söyleminin aksine ev işlerinin cinsiyet fark etmeksizin aile bireyleri tarafından üstlenebilinmelidir. Bu da emek yapılanmasını inşa edecek bir temel sunarak özellikle kararların ve eylemlerin daha demokratik olmasını sağlar. Erkeklerin ev işleri yapmasının yardım olarak görülmesi konusunda Canan: “Eşimle hani ben bir iş yapsam oda bana yardım ediyordu yemeğinde, elektrikli süpürgeyle yerleri süpürüyordu. Bu da beni mutlu ediyordu tabii” demiştir. Yardım, erkeğin de birey olarak ev işi yapması söz konusu iken halen yardım olarak görülmesi “kadının işi” görüşünü yeniden üretmekte hatta pekiştirmektedir.

Kadınların evlilik yoluyla yeni bir akraba grubuna dahil olması, aile içindeki etkileşimi etkileyen yakın çevre unsurlarını da ortaya çıkarıyor. Katılımcıların neredeyse üçte biri, evliliğin ilk zamanları (bir süreliğine de olsa) eşinin ailesiyle yaşama mecburiyetinde kalmıştır. Fakat eş ailesiyle yaşanmasa da onların etkisinin hissedildiği örneklerde bulunuyor. Bütün katılımcılara bakıldığında eş ailesinin etkisi 15 katılımcının sekizinde kendini göstermiştir. Eş yakınlarının etkisi bazı ailelerde tartışmalara ve kavgalara da sebep olmuştur. Hatta eş ailesi nedeniyle yaşanan sorunların, çoğunlukla eşin annesinden kaynaklandığı anlatılmıştır. Bu da içselleştirilen erkek egemen zihniyetin kadınlar arası mücadeleyi, iktidar yapılanmasını ve hiyerarşik anlayışın var olduğunu gösteriyor.

Ben 18 yaşındayken biz bi ayrıldık. 2 ay ayrı durduk. Benim ailem tepki göstermeye başladı olur öyle şeyler evine git diye. Ondan sonra tekrar birleştik. Kaynanagille eşim birlik olunca daha çok sorun çıkıyordu. (Iraz, 24)

Ya erkek tarafı her şeye karışmak istiyorlar. Bir şey alacaksın işte öyle olmasın böyle olmasın yani karışıyorlar hani kız tarafı biraz daha geride duruyor. (Funda, 26)

Evlenmeden önce çalışmaya başlayan bazı katılımcıların evlendikten sonra çalışmayı bırakması karşılaştığım önemli bir durum. Bazıları kendi isteğiyle bazıları da eşlerinin “zorlamasıyla” çalışmaya ara vermiş, ekonomik gelir yetersiz gelince tekrar çalışmaya başladıklarını söylemişlerdir. Bazılarının ara verme sebebi ise evlendikten kısa süre sonra çocuklarının olması, onlarla ilgilenmek için çalışmayı bırakmak istemelerindedir. Ayrıca evlendikten sonra çocuğu olsa da çalışmayı bırakmayan, çocuğun bakımını ya bir bakıcıya ya da yakın bir akrabaya devreden katılımcılar da mevcuttu. Bu durum da bakım rejimi, çalışma nedeni ve cinsiyetçi işbölümü gibi unsurların nasıl organize edildiğini anlatmaktadır: Örneğin Münevver işi hakkında konuşurken, “Biraz bıraktım, o evlendiğim sıra. Sonra tekrar girdim işte” diyor.

Evlenmeden önce çalışmaya başlayan 11 katılımcıdan beşi evlendikten sonra çalışmaya ara vermiş. Bazı katılımcılar eğer erkeğin yeterli bir geliri varsa, kadının çalışması bazen yine kadının kendisi tarafından bazen de erkek tarafından engellenebiliyor. Buradan da gerek bazı kadınların gerekse bazı erkeklerin zihninde evlilik sürecindeki kadın rolünün ne anlama geldiğine ulaşılabilir. Dolayısıyla yeniden insanın gerçekleştiğini vurgulamak gerekiyor. Kadınlar çalışma yaşamına dahil olsa bile kendi kimlik kurulumlarını yine evsel olan üzerinden kurdukları görülüyor. Bu da elbette kadının evlilik sürecindeki aile algısını etkiliyor. Ev, emeğinin yürütüldüğü yer ve kadının asıl mekânı olarak görüldüğünden aile kurumu da erkek egemen cinsiyet rejiminden sıyrılamıyor.

4.1.3. Aile İçi Hiyerarşik Görünüm ve Demokrasi Söylemi

İki binlerin başında Aile Hukuku’nda yapılan değişikliklerle birlikte “aile reisliği” kurgusunun erkekler üzerinden düşünülmesinin önüne geçilmeye çalışıldı. Fakat gündelik dilde bu kurgu, kısmi değişmiş olsa da kullanılmaya devam ediyor. Ailede “reis” veya “lider” olarak nitelendirilen birinin olduğunu düşünen katılımcılar, aile reisinin özelliklerini; aileyi ilgilendiren konular hakkında karar verme, çocukların isteklerini kontrol etme, aile içi ilişkileri denetleme, güçlü olma, mantıklı olma şeklinde sıralamışlardır. Yani var olan anlayış iktidar yapılanmasını, hiyerarşiyi, hegemonyayı ve belki tahakkümü anlatıyor. Katılımcıların yaklaşık yarısı sıraladığım özellikleri taşıyan

bireyin erkek olduğunu söylemişlerdir. Yani bu katılımcılar kendilerinde ne sıralanan özellikleri görmüşler ne de bu özelliklerin belli bir kişiye işaret etmediğini düşünmüşlerdir.

Yalnızca gündelik dilde yeri olan aile reisliği kurgusu, iktidar yapılanmasıyla ilişkili olarak kadınların kendi konumlarını nasıl anlamlandırdıkları ve nasıl yorumladıkları ile ilişkidir. Aile içi etkileşim her ne kadar bir tür “reisin” mevcudiyetini gerektirmese de sırf erkek oldukları için, eşlerini karar ve kontrol rolüyle ilişkilendiren katılımcılar, bu tür kabullerle kendi ikincilliklerini yeniden inşa ediyorlar.

Bazı katılımcılar; karar, kontrol, denetim gibi unsurları erkeğe atfederken iki katılımcı bu özelliklerin kendilerinde olduğunu düşünmelerine karşın erkeğin aile reisliği rolünü üstlendiğini vurgulamışlardır. Gerekçesini ise, onların erkek olmasının yeterli olduğu şeklindedir. Bu konu erkek egemen zihniyete ve aile içi cinsiyetçi rejime uyum ve direniş stratejilerini çağrıştırmaları bakımından ataerkil pazarlıkla ilişkilidir. Özellikle erkeği reislik kurgusuyla özdeşleştiren bazı örneklerde keskin bir şekilde cinsiyet farklılığını görmek mümkün. Zaten ataerkil pazarlığın uyum stratejisi de bu farklılık üzerinden yürümekte, bireylerin cinsiyetçi hiyerarşiyi “normalleştirmelerine” dayanmaktadır.

Katılımcıların aile reisinin bulunduğunu düşünmelerinin yanında bu bireyin erkek ve kadın olduğu görüşü birbirine yakındır. Fakat katılımcılar düşüncelerini belirtirken çeşitli “ama”larla birlikte anlatımda bulunmuşlardır. Aile reisinin kadın (kendisi) olduğunu belirten bir katılımcı “kadınları zayıf görüyorlar ama öyle değil” şeklinde düşüncesini aktarmıştır. Bu vurguda güç ve iktidar yapılanmasını bulmak mümkün. Fakat kadınlara yönelik mevcut algının aslında değiştiği, eskisi gibi olmadığı vurgusu yapılıyor. Başka bir katılımcı ise “aile reisi erkektir ama yine de demokrasi var” şeklinde düşüncesini belirtmiştir. Demokrasi vurgusu geleneksel erkek egemen düzende bir değişimi çağrıştırıyor. Kadının toplumsal konumundaki değişim, onu bireyselleşme yoluyla “yetkenin paylaşımına” itiyor. Yetkeden kastettiğim şey, karar verme gücü ve eylem özerklidir. Fakat buna dair bir paylaşım yapıp demokrasi görüşü bile benimsense erkeğin hiyerarşik konumu tamamiyle ortadan kalkmış değil.

“Aile reisinin” eşi olduğunu söyleyen katılımcılardan biri “babamızdır onun sözü geçer” diyerek çocukları veya çocukluğu üzerinden hegemonik ve söylemsel bir reislik portresi çizmiştir. Bu, baba ve aile reisi bağlamlarını aynı noktada birleştirmek hem

geçmişin izini hem de iktidarın taşıyıcısı olarak erkeğin görüldüğünü anlatır. Başka bir katılımcının anlatımında ise son sözün erkeğe ait olmasının düşüncesinin yanında, ev içi işlerle de bir bağlantı kuruldu. Buna göre “aile reisi” çalışıp geldiğinde ev işlerini yapmak istemediği zaman yapmayan, böyle bir yükümlülüğü ve zorunluluğu bulunmayan bireylerdir. Dolayısıyla ev işlerinden kendini sorumlu tutan aynı katılımcı, reislik konumundan kendini tamamen dışlamıştır. Bu minvalde bir katılımcı, aile reisi denildiğinde erkekten başka birinin akla bile getirilemeyeceği vurgusuyla aynı algıyı tekrar eder görünümündedir. Örneğin İraz’ın düşüncesi: “Evin reisi eşim. Başka kim olabilir ki? Evin reisi denildiği zaman erkek gelir akla” şeklinde.

Bir yere gidileceği zaman, bir karar verileceği zaman inisiyatif almayan eş, bazı katılımcılar nezdinde aile reisi değildir. Bu yüzden karar yetkesinin kendisinde bulunduğunu düşünmesinden dolayı, aile reisinin kendisinin olduğunu belirtmişlerdir. Mesela bir katılımcı, aslında beklentisinin erkeğin inisiyatif alması, “yönlendirmesi”, akraba ve komşu ziyaretlerine katılması olduğunu ancak bu durumlar mevcut olmadığı için kendisini aile reisi olarak nitelediğini anlatmıştır. Cinsiyet farklılığına dayalı hiyerarşik düzlemde kadının erkek egemen rejimi nasıl içselleştirdiği onun erkeklik ve kadınlık algılarında belirleyici olabiliyor.

Benim derken o tamamen ilgiyi alakası kopardı. Mesela biz çocuklara gidecez hadi sen de gel derim yok ben gelmem ben yatacam der tamam orda biter gitmez. Hadi bugün şurda düğün var şuraya gidelim de ben yatacam der gitmez. Dedim ya tamamen dünyayla ilişkisini kesik.

Önceki durum nasıldı peki? Ben sana o zaman aile reisliğini sorsam ne derdin?

Eşim derdim. O zaman eşim derdim. (Efil, 47)

Kadının aile reisi olduğunu düşünen diğer bir katılımcı, bakım rejimi ve ev içi rollerden dolayı böyle olması gerektiğini ifade etmiştir. Ona göre erkek evlendiği zaman dışarıda sosyal bir çevresi olur, arkadaşları olur, yapacağı şeyler olur fakat kadın öyle değildir. Kadın evlendiği zaman yegâne ilgi odağı çocuklarıdır ve evidir. Bu yüzden “ev işleriyle, çocuklarla ilgilenen benim evin reisi de benim” ifadesiyle katılımcı, aile reisinin kadın/kendisi olduğunu belirtmiştir. Bir başka katılımcı ise kadının “reis” oluşunu,

“kadının yükü ağır misal ben hem çalışıyorum bide eve geldiğimde ev işiyle uğraşıyorum mücadele ediyorum” ifadesiyle çalışmasına ve mücadele etmesine dayandırmıştır.

Aile reisi şeklinde bir kurgunun varlığına hemfikir olan bireylerin, bu kurguyu teşkil eden bireyi ister kadın isterse de erkek olarak düşünsünler çok farklı görüşleri ve dayanak noktaları vardır. Ailede bir reisin olmadığı görüşünde olan katılımcılar, istediklerini yaptıklarını, eşlerinden izin almalarının gerekmediğini, bir karar verilecekse demokratik bir şekilde verildiğini anlatmışlardır. Daha sonra katılımcılardan biri anlatımını istediği gibi arkadaşlarıyla buluşup gezme üzerinden yürütürken diğeri ekonomik karar alma yetkisinin ailedeki bir bireyin tekelinde toplanmadığı üzerinde durmuştur.

Gerçekten yalan söylemiyorum biz karşılıklı ben bir lira alıyorsam bendedir para koyuyorum ben bir şey istersem para elimdedir. Yani benim eşim şunu yapma şuraya gitme falan diye reislik yapmaz yani anlatabildim mi? (Nesrin, 28)

Kısacası önceki ailelerde daha katı olan erkek egemen rejimin hiyerarşik yapısı, bazı ailelerde yüzergezer bir halden, içi boşaltılmış bir görüntüden ibarettir. Bazı kadınlar ise aile içi etkileşimlerinde erkek egemen rejimi eylem ve söylemleriyle yeniden üretse de evlilik öncesi aile ortamlarından daha farklı bir ilişkiler ağına sahip oldukları kendi anlatımlarıyla sabittir. Sonuç itibarıyla aile reisi kurgusuna inanıldığı ve bu inancın daha çok erkek bireylere işaret ettiği kabulü kendini yinelemiştir. Demek ki hukukun aile birliği tüm bireylerden oluşur hükmü çok geçerli gözükmemektedir.

4.1.4. Kadının Kendini Anlamlandırma Dünyası Olarak Aile

Katılımcıların çoğunun evlenmeden önce fabrikada çalışmaya başlamalarının yanı sıra katılımcıların tamamı o dönem için ev işlerini, anneye yardım ve yapılması gereken bir çeşit görev olarak yorumlamışlardır. Öyle ki hem çalışıp hem de aileyi ilgilendiren işleri ve rolleri üstlenmek, onlar için “görevlerinin” icra edilmesiydi. Dolayısıyla katılımcıların yaygın anlayışı, çalışmanın yalnızca evin dışında organize edildiği ev işlerinin içselleştirilmiş rutinler olduğu yönündedir. Görünmeyen ev emeği-kadın özdeşliğinin kurulması, kadının aile için çok önemli olduğu düşüncesiyle desteklenmiştir. Katılımcıların tamamı kendilerinin, aile için vazgeçilmez olduğunu ve eksikliklerinin muhakkak hissedileceği belirttiler. 13 katılımcı kendi rolünü; ev işleri yürütücüsü, evi çekip çeviren kişi, çocuklara bakan-ilgilenen ve çocuk ile baba arasında köprü vazifesini üstlenen aile

üyeleri şeklinde nitelendirdiler. İki katılımcı ise, kadının birey olduğunu, erkek neyse kadının da o olduğunu ve aile içinde eşit konumlandıklarını ifade etmişlerdir.

Kadın aile için her şeydir. Aslında bir evin temeli kadındır, kadın olmasa hiçbir şey olmaz. Hani evi temizleyendir kadın, yemek yapandır kadın, çocuğuna bakan, çocuğuna her şeyi öğretendir kadın. Her şeydir yani... (Ceyda, 39)

Bu ikimizin birleştirdiği ortak bir hayat, hani nasıl o erkeğim diye özgürlüğü varsa ben de kadını benim de özgürlüğüm var. Bu hayat benim de hayatım. İkimizin özgür ve ortak karar veriyoruz ev içinde de ev dışında da (Aslı, 34)

Grafik 1: Kadının Aile İçindeki Rolüne İlişkin Düşüncesi

Aile içinde Kadın Kendini Ne Olarak Görüyor?

İkisi hariç katılımcıların tamamı kendi kimliklerini ev emeği ve bakım rejimi üzerinden kurmaktadır. Bu kurguda, evlilik öncesi aile yaşamının da etkisi vardır. Çünkü ev emeğinden kendisini sorumlu tutan kadınlar, çalışsalar da çalışmasalar da evlenmeden önce ev işleriyle ilgilendiklerini anlatmışlardı. Anneye yardım da etse bütün işleri kendi de üstlenmiş olsa aile içindeki kendi konumuna ilişkin mevcut algı sorumluluk anlayışına dayanmıştır. “Evin direği” nitelemesi öncelikle katılımcıların, ev emeğinin kendileri tarafından yürütülmesinin önemine vurgu yapmak için kullanılmıştır. Çünkü erkeğin bahsi geçen işleri ya yapamayacağı ya da yapmayacağı düşüncesiyle, bunların kadının sorumluluğunda olduğu düşünülmüştür. Bir katılımcı tarafından vurgulanan, “erkeğin hizmetine koşma” düşüncesi, erkek egemen ideolojiyi yeniden inşa etmektedir. Çünkü ev işi, çocuk bakımı gibi eylemler üzerinden kimlik kurulumunun yanında burada erkek üzerinden kurgulanan bir kadınlık söz konusudur.

Allah öyle emretmiş erkek çalışacak kadın da erkeğin hizmetini yapacak. Tersine olursa kadın kaldıramaz. Hadi onu da boşver kadın çalışsa gelse de erkek evde dursa evi düzene koysa. Hadi böyle şekilde aman çocuklarımın babası bırakmayım da ileri doğru idare edeyim der ama böyle değil yani. (Münevver, 31)

Aile içi rolleri, ev emeğini kendi anlam dünyasını oluşturma aracı olarak gören kadınlar çoğunluğu oluşturmuştur. Ev içi işlerin paylaşımı cinsiyetçi bir içselleştirmeyi nüve olarak barındırıyor. Kadınlar, kendi anlam dünyalarını evsel olan üzerinden kursa da bunu içselleştirse de yaşanan rol dayatmasının bir yük olarak algılandığı ve aktarıldığı durumlar mevcuttur. Fakat dönüşüm yaşanabilmesi için öncelikle kadınların ev içi emeğin yükümlülüğünü reddetmeleri gerekmektedir. Geniş anlamda işbölümünün cinsiyetçi dağılımının değişmesi, muhakkak kadınların kimliklerini evsel olan üzerinden kurma istencini azaltacaktır. Bir tür farkındalığı içerisinde barındıran düşünceler, kadınların evlilik öncesi aile yaşantıları gözlemlendiğinde geleceğe dönük iyi bir beklenti ihtimalini arttırmıyor değildir.

4.1.5. Aile Üyelerinin Rollerine İlişkin

Kadının aile içindeki kendi konumuna ilişkin düşüncelerini, diğer aile üyeleri hakkındaki düşüncelerinden bağımsız bir şekilde değerlendirmek eksiklik olacağı için katılımcıların özellikle eşleri hakkındaki düşüncelerini konuştuk. Belirttikleri görüşler ise hem aile içi hiyerarşi ve iktidar yapılanması hakkındaki ifadeleriyle hem de kadının aile içinde kendi konumuna ilişkin söylemlerle paralellik gösterdi. Katılımcıların düşüncelerinde aileyi ilgilendiren konularda erkekler ya kendilerinden farklı işlevlere sahip ya da yürütülen işler aynı olsa da erkeklerinkine farklı bir değer atfediliyor. 15 katılımcıdan 14'ü erkeğin dışarıda çalışması gerektiği, "eve ekmek getiren" bireyler oldukları, geçim sağlamakla yükümlülüklerinin bulunduğu konusunda hemfikir. Bu noktalara ek olarak bazı katılımcılar; fatura yatırma, alışveriş yapma gibi "dışarının işleri" olarak nitelendirdikleri eylemleri erkeklerin üstlendiğini anlatmışlardır. İki katılımcı erkeği, çalışan ve çocuklarla ilgilenen bireyler olarak görürken, bir katılımcı erkeği, güven sağlayıcı, giyilen kıyafetleri ve gidilen yerleri "kontrol edici", aile bireyleri görmüştür. Bu durum katılımcılarda özellikle içeri-dışarı kurgusu üzerinden cinsiyet farklılığı düşüncesinin yaygın olarak bulunduğunu gösteriyor.

Erkek olduğu için onun sorumlulukları var. Naptı evlendi bir eş aldı hayatına bana bakmakla yükümlü. Sonrasında çocuğumuz oldu çocuğuna bakmakla yükümlü. (Aslı, 34)

Erkek faturaları öder yani ne biliyim yardım etmelidir ama ev işi yapamaz yani yapmamalı o kadının görevi. (Berrin, 44)

Erkek aile için güvencedir, varlığı gölgesi yeter. (Münevver, 31)

Kadının da erkeğin de çalıştığı bu ailelerde erkeğin çalışmasına yüklenen anlam ve değer daha farklıdır. İki katılımcının belirttiği gibi kendileri işten çıkıp çalışmadıkları zaman çevredeki bireyler aşırı tepki göstermez. Fakat erkekler 3-5 ay çalışmadığında bazı katılımcılar için bu bir ayrılık sebebidir. Geleneksel cinsiyetçi işbölümünün ters çevrildiği düşünüldüğünde nasıl bir toplumsallık ortaya çıkacağı konusunda yani kadınların “dışsal” erkeklerin ise evsel olanla yükümlü tutulmasının nasıl olacağını sorduğumda ise katılımcılar şaşırarak bunun mümkün olmayacağını, zaten olmaması da gerektiğini belirtmişlerdir.

Kadın çalışsa gelse de erkek evde dursa evi düzene koysa. Hadi bi şekilde aman çocuklarımın babası bırakmayım da idare edeyim dersin. Ama öyle değil pek de mümkün değil yani. (Leman, 40)

Tablo 2: Kadınlara Göre Kendileri Dışındaki Aile Üyelerinin Rollerini

Aile Üyeleri	Yaygın Görüş	Sayı (Sağlayan mevcut/yaygın görüş)
Erkek/Baba	Çalışan, Geçim Sağlayan	15/14
Kız Çocuk	Ev İşlerindeki Yardımcı	9/7
Erkek Çocuk	Başına Buyruk ve “Dışarı İşleri”	10/6

Aileyi ilgilendiren işler nasıl cinsiyetçi işbölümüne tabi tutuluyorsa çocuklar da cinsiyetçi ayrımla karşılaşabiliyor. Ailelerin neredeyse tamamında okula giden en az bir çocuk bulunduğundan çocukların aile için neyi ifade ettiği ve aile içinde neler yaptıkları konuşmak istedim. Bu bağlamda yapılan anlatımlar özellikle cinsiyetlere göre farklılık göstermektedir. Kız çocukları veya henüz evlenmemiş kadınlar gerekçeler farklı olsa da ev işlerinde annenin “yardımcısı” yahut tek başlarına ev işlerinden yükümlü olan bireyler olarak görülmektedirler.

En çok ben çocukların derslerinde başarılı olmalarını istiyorum pek bir iş yaptırmıyorum aslında ama yine ara sıra olur yani. Oğlum (12) oyun oynar pek bir şey yapmaz ama kızım (14) bana yardım eder yani. Evi toplamama süpürme bildiği yemeklere falan yardımcı olur. (Berrin, 44)

Erkek çocuğu daha özgür çıkıyor gidiyor. Kız çocuğu öyle değil. Çok aşırı bir özgürlüğü yok. Kızım çalışıyor benim mesela. Gelince evde oturur ev işlerini yapar. (Efil, 47)

Evde en çok kızım yapıyor zaten ev işlerini. (İlma, 37)

Erkek çocuklarının kız çocukları gibi olmadığı düşüncesi, çoğunlukla onları evsel olandan muaf bırakmıştır. Bu durum kesinlikle aile içerisinde tek bir bireyle ilişkili olmayan aile içerisindeki etkileşim ağı, çevresel etkiler gibi çeşitli unsurlarla yinelenmektedir. Söz gelimi bir katılımcının yakındığı nokta da tam olarak buraya temas etmektedir. Bir katılımcı erkek çocuğunun da kız çocuğunun da ev işlerinden sorumlu olduğunu, çocuklarına bunu öğretmeye çalıştığını fakat çabalarının karşılıksız çıktığını, özellikle erkek çocuğun davranışlarının annenin yetiştirme pratiklerinden bağımsız olduğunu belirtmiştir.

O çorabını bile atıyor olduğu yere. Len oğlum sen üniversiteye gittiğinde de ben peşinden evini toplayacak değilim. Topla diyorum şuraları şöyle böyle diyorum “ı ı” diyor. Oğlanı anne yetiştirmiş diyorlar da yalan bacım. Onun içinde yoksa çıkmıyor. Oğlanı anne falan yetiştirmiyor yoksa benim oğlan yemek bile yapardı. (Kamuran, 35)

Erkek ve kız çocuklarının aile içindeki rolleri katılımcıların neredeyse tamamı tarafından ikili cinsiyet ayrımına dayandırılmıştır. Katılımcıların kendi eylemlerinin, çocukların davranışlarını etkilediği gerçeği üzerinde pek durulmaması, kız çocuklarının ev işlerinden sorumlu olmasını, erkek çocuklarının ise “daha özgür”, başına buyruk oluşunu olağan durumlarıymış gibi görülmesinin nedenlerindedir.

4.1.6. “İdeal Aile” Düşüncesi

Katılımcıların yarısından fazlası ideal ailenin kendi aileleri olduğunu anlatmışlardır. Ailelerinin olması gerektiği gibi olduğu ve örnek teşkil ettiği düşüncesindeki bu katılımcıların üçte ikisi ise idealliği eşleri üzerinden kurgulamışlardır. Öyle ki onlara göre ideal olma ölçütü, eşleriyle kavga etmemeleri, tartışmalar bile bir an önce meseleyi çözüme kavuşturup büyütmemeleridir. Çocuklar ise bu kurguda ikincil bir konumda yer almışlardır. Ancak iktidar ve hiyerarşi konuları devreye girdiğinde çocukların da ideal kurgusuna dahil edildiklerini belirtmem gerekir. Çünkü onların üzerindeki ideal, baskı, otorite ve iktidarın kabul ettirilmesi, sorumluluk dayatma, kural koyma, örnek verme (komşunun çocuğu) gibi çeşitli unsurlardan oluştuğu için ideal kurguda bunlara uyması

beklenebilir. Aksi durumda toplumsal kınamayla karşılaşabilir. Katılımcıların üçte biri genel olarak aile içi etkileşimin iyi olduğu, gerek çocukların gerekse anne-baba'nın üstüne düşen "sorumluluğu" yapıp bir sorun yaşamadıkları üzerinde durmuşlardır.

İdeal aile bizim gibi olmalı çünkü anlaşmak önemli. Tamam, ufak tartışmalar oluyor ama o da bi nevi erkek sonuçta erkekler çok gururlu oluyor ama en ideal aile olması için ufak şeyleri büyütmemek lazım. Eğer sorun varsa eşyle tartışıp ölçüp biçmeli çözmeli. (Münevver, 31)

Bizim ailemiz ideal bence. Güzel yani, ben ailemden şikâyetçi değilim. Niye, herkes sorumluluğunu biliyor benim çocuklarım da biliyor hepimiz biliyoruz yani. (İlma, 37)

Eşyle kavga etmedikleri için ideal aile olduklarını düşünen bir katılımcı, sohbetin devamında baba ve çocuk arasında tartışma yaşandığını, babanın çocuğa baskı uygulamak istediğini vurgulamıştır. Bir katılımcı ise ideal olma durumunu, satın alma/tüketim gücü ve eşinin diğer ailelerdeki erkeklerle karşılaştırarak yorumlamıştır. İstenilenin alınabilmesi, eşin kendisine vakit ayırabilmesi ve diğer erkeklerin yaptığı gibi evi otel olarak kullanmaması ideal aile olmanın şartları olarak belirtilmiştir.

Aile içi etkileşimde sorunlar yaşanmasına rağmen katılımcıların kendi ailelerinin olması gerektiği gibi olduğunu düşünen katılımcılar da vardır. Çünkü söz gelimi, erkeğin aile bireylerine "hükmetme" istencinin var olduğunu kabul etmelerine ve eşlerinin, giydikleri kıyafetler, gittikleri yerler hakkında karar verme yetkisini taşıdıklarını onaylamalarına karşın, bir aile için olması gerekenin bu olduğuna yönelik inançlarından dolayı ideal olanı böyle tarif etmişlerdir.

Sen şunu giy sen bunu giy dediğinde onu giyiyorum (...) Ben bizim aileyi ideal aile olarak görüyorum (Dilek, 32)

İdeal olanın erkek egemen ideoloji ile örtüşmesi, biraz da katılımcılar tarafından erkekliğin ve kadınlığın nasıl anlamlandırıldığıyla ilişkilidir. Erkek egemen ideolojide özellikle erkeklik üzerinden hegemonyanın kurulması, katılımcılarca kabul edildiği zaman hem hegemonyanın kabulüne zemin hazırlanabiliyor hem de kendi ailelerinin örnek teşkil ettiği inancına sahip olunabiliyor. Kendi ailelerinin ideal aile olmadığını düşünen katılımcılar ise bunu aileleri içinde eksik buldukları konulara dayandırmışlardır. Örneğin kavganın çok olduğu, kadına söz hakkının az tanındığı veya tanınmadığı aileler için ideal

aile tarifi, eşlerin birbirlerini dinlemeleri, saygı duymaları gerektiği, işlerin paylaşılıp birlikte yapılmasının daha iyi olacağı üzerinden yapılmıştır. Buna ek olarak iki katılımcı yapılması gerekenin yakın çevrenin söylem ve düşüncelerinin dışarıda bırakılması olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü aile bireylerine yansıtıldığında aile içi sorunlara yol açtığı düşüncesindedirler.

Bence bir aile hani sadece kapıyı örtüp herkesi dışarıda bırakabilmen gerekiyor bence bir aile olabilmek için gerekli. Başkaları araya girmemeli yani. (Funda, 26)

Sonuç itibariyle ailenin kadın için kavga ve tartışmaların olmadığı veya çok az olduğu bir etkileşim ağını ifade ettiği anlaşılmıştır. Zaten ideal bir ailenin olduğunu ifade eden çoğunluk da ister bu ailenin kendi aileleri olduğunu düşünsün isterse uygun gördüğü bir aile görüntüsü çizsin, en çok erkek-kadın etkileşiminin sorunsuz oluşuna yahut olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

4.2. Evle İlgili İşler ve İşbölümü

Ev, bireyler için aile içi etkileşim ağının gerçekleştiği yer, başka ailelerle karşılaşma mekânı, bireysel ve toplumsal olanın anlam kazandığı mekânlar veya oluşumlardır. Tek tek bireyler ve toplum için hanenin önemli oluşu, içerisinde genel itibariyle yerel değerlere dayanan faaliyetlerde bulunulması, ev emeğinin, etkileşim ve karşılaşma ağlarının, iktidar ilişkilerinin ve cinsiyet düzeninin bulundurulmasıyla ilişkilidir. Bunlarla bağlantılı olarak acaba ev emeği diğer çalışma faaliyetlerine kıyasla neden değersiz ve karşılıksız görülmektedir? İçeri-dışarı veya evsel-dışsal gibi ikili ayrımlar kadın-erkek ikiliğine mi dayanmaktadır? Hal böyleyken hem “içeri” hem de “dışarı” ile ilgili sayılabilecek alışveriş pratiği nasıl yorumlanmalıdır? Çocuklar cinsiyet ayrımının keskin olduğu ailelerde nasıl yetiştiriliyor? Şeklindeki sorulara şimdi tek tek yanıt arayacağım.

4.2.1. Görünmeyen Ev Emeği

Bu başlık altında görünmeyen ev emeği kapsamına giren işleri kabaca; temizlik, ütü, bulaşık, yemek ve çocuk bakımı şeklinde ayırdım. Sırasıyla gidecek olursak temizlik işinde katılımcıların 13’ü etkin ve başat rol oynamaktadır. Bunlardan yedisi temizliği tek başlarına üstlendiklerini ifade etti. Ayrıca bir katılımcı temizlik işini geliniyle bir katılımcı ise annesiyle yürüttüklerini söyledi. Bunun yanında temizliği kızlarıyla birlikte yapan veya kızlarının kendisine “yardım” ettiğini öne süren katılımcılar da bulunmaktadır. Dolayısıyla

temizlik, katılımcılar için gerektiğinde çevrelerindeki veya ücretli ev işçisi olan kadınlardan yardım alınması gereken işler toplamıdır. Bir katılımcı ise işleri paylaşıldığını, tamamını ortak bir şekilde veya evde kim varsa onun yaptığını belirtmiştir.

Temizlik, yemek, bunlar kadının görevi yani. Bence yemek ve temizlik yapmamalı erkek. Getir götür de yardımcı olabilir. (Berrin, 44)

Evde kim varsa temizliği o yapar. Sen veya ben diye bir şey yok bak iki gündür eşim inşaatta çalışıyor benim eşim iki gündür hava yağmurlu iki gündür evde ben gelip gittiğim zaman yemeğimiz hazır. (Aslı, 34)

Ütü ve bulaşık gibi işler temizliğe oranla kadınların tekeline daha fazla bırakılan işlerdir. Hiçbir yardım olmadan temizliği sadece ben üstleniyorum diyen yedi katılımcı varken ütü ve bulaşıkta bu dokuz bireye çıkmıştır. Bir katılımcı ise ütüü kendisinin hiç yapmadığını, eşinin terzi olmasından dolayı ütüü her zaman onun yaptığını anlatmış: “Eşimin zaten genel mesleği terzi ütüü ben yapmam hiç evde. O (eşi) yapar” demiştir.

Ev işlerinin erkekler tarafından yapılması, yardım veya “ucundan tutma” şeklinde nitelendirilmiştir. Bu düşünce içerisinde işin bir asıl sorumlusunun birde asıl sorumluya gerekli olmasa da destek veren bireyin var olduğu ayrımı bulunuyor. Ev işlerini ise kadınlar için alışılmış işler haline getiriyor. Dolayısıyla burada erkek egemen rejimin etkisinden veya yeniden inşasından söz etmem mümkündür. Öyle ki bir katılımcıya eşi tarafından verilen yanıt, geleneksel erkek egemen zihniyetin kadın-ev işi özdeşliğini, ev emeğinin alışılan işlerden oluştuğunu ve evlilik bağlamında kadının rolünü açığa çıkarmaktadır.

Mesela ben ütü yapmayı sevmem eşime derim sen bekar iken güzel ütü yapmışsın hadi bide şimdi yap derim mesela. Ama yok eşim ben seni niye aldım der bana yani. (Berrin, 44)

Yemek yapmayı 13 katılımcı kadının tekelinde bulunan bir iş olarak düşünmüştür. 13 katılımcının yarıya yakını yemekleri kendilerinin yaptığını fakat eşlerinin de yardım ettiğini belirtmiştir. Yemek konusunda yardım denildiğinde ise genel olarak katılımcılar tarafından yemek ve salata örneği verilmiştir. Yani kadının yemek yaptığı sırada erkeğin salata hazırladığı yahut sofraya kurulumuna, malzemelerin taşınmasına katkıda bulunması yardım olarak nitelendirilmiştir. Diğer katılımcılar ise yemek yapmanın tek başına

kimsenin sorumluluğunda olmadığını aile içerisinde herkesin bu pratiği yürüttüğünü söylemişlerdir.

Sen veya ben diye bir şey yok bak iki gündür eşim inşaatta çalışıyor benim eşim iki gündür hava yağmurlu iki gündür evde ben gelip gittiğim zaman yemeğimiz hazır. Hani evde derlenmiş toplanmış sabah bıraktığım gibi çocuk bağırır mesela evde bağırıldığı zaman ilgileniyor karnını doyuruyor en basitinden. (Aslı, 34)

Eşim yapar. Mesela bugün eşim çocukların en çok sevdiği menemense menemeni çok güzel yapar karışık yapar onları doyurur eğer başka bir gün kızım yapar oğlum yapar herkes sırasını bilir. Bulaşıkta da öyle illa bizim makinemiz bile yok sen yıkayacaksın diye bir şey yok eşimin de yıkadığı olur oğlumun da... (İlma, 37)

Çocuk bakımı konusunda da benzer bir görüntü ortaya çıkmaktadır. Daha çok kadınların sorumluluğuna bırakılan bakım rejimi ve “ilgilenme” pratiği, çocuk yetiştirme bir aile edimi olmasının üstünü örtüyor. Bakım rejiminin kadınlar için olağan görülmesi sonucunda katılımcılar çoğunlukla karşılık bulamamakta veya beklememektedirler.

Cinsiyetçi sömürünün, kadın için ev emeğinin “normal” bir rutin sayıldığı noktada bir tür değersizleştirme yaptırımıyla hegemonya kurmaktadır. Bu hegemonyanın elbette kültürel, tarihsel, bedene ilişkin birçok unsuru bulunmaktadır. Fakat özünde ikincilliğin kurulumuna ve yeniden üretimine odaklı bir erkek egemen düzen söz konusudur. Dolayısıyla erkek egemen düzenin değersizleştirme politikası, hem kadın-ev işi özdeşliğinin dönüşmemesi hem de kadınların yaptıkları işleri ikincilleştirmesi bağlamında ev emeğini; görünmez, karşılıksız, doğal görme çabasında olmuştur.

4.2.2 Alışveriş Yapma Pratiği

Alışveriş en başta bir bireylerin eylemlerine işaret etmesine karşın toplumsal normların etkisini barındırdığından yalnızca bireysel pratiklerle de sınırlı değildir. Alışverişin hem aile bireylerinin tüketimi için yapılması hem de evin dışında organize edilmesi ikili kamusal alan-özel alan veya ev içi- ev dışı ayrımının nasıl yorumlanacağı hakkında veriler sunar. Bu çalışmada 15 katılımcıdan ikisi bireysel olarak ihtiyaçlarını karşılayamadıklarını belirtmişlerdir. Bu durumun en temel nedeni ise eşlerin kadınların dışarı çıkmasını engellemesi, alışverişini tek başlarına yapmak istemesi ve kadının hem ev içinde hem de ev dışında faaliyette bulunması nedeniyle vakitlerinin olmamasıdır.

Benim eşim gider sürekli pazara markete. Ben çalıştığım için onları yapmazdım ben genelde evin içindeydim yani ev temizliğidir çamaşırıydı ütüydü yemeyiydi öyle şeyler. (Ceyda, 39)

Alışveriş pratiğinin yanında katılımcılar tarafından kendi kazançlarının nasıl kullanıldığına da değinmek istedim. Çünkü para kullanımının kim(ler) tarafından yapıldığı ile kadının bireysel ihtiyaçları için alışveriş yapamadığı meseleleri birbirleriyle bağlantılıdır. Alışveriş pratiğini; mobilya, yiyecek, giyecek, (varsa) çocuğun ihtiyacına dönük tüketim şeklinde bir ayrımla ele almayı uygun buldum. Sohbet sırasında mobilya gibi içerisinde birçok unsuru barındıracak konu konuşulurken genellikle “hangi mobilya?” sorusu üzerinden ilerledim. Çünkü beklentim, kendisini mutfak işlerinden sorumlu tutan bir katılımcının mutfak eşyası alımında kendi kararını verirken söz gelimi bilgisayar, televizyon gibi eşyalarda eşi karar veriyor şeklindeydi. Alınacak bir nesnenin kararını kadının vermesi fakat alanın erkek olması bana göre altında karar-eylem ikiliğinin cinsiyetlendirilmesini barındırıyor. Dolayısıyla konuyu birde para kullanımının kim tarafından yapıldığına ve eyleme kimin geçtiğine bakarak ele aldım. Daha sonra ise eylemi etkileyen unsurların mevcut olup olmadığını irdeledim.

Para kullanımı, katılımcıların yaklaşık yarısında eşlerle ortak yürütülmektedir. Ortak kullanımdan anlaşılması gereken şey ya gelirlerin birleştirilip gerektiğinde kullanılması ya da kazanç ayrımı yapılmadan ihtiyaçların karşılamasıdır. Katılımcıların üçte biri paralarını yalnızca kendilerinin kullandığını, aynı şeyin eşleri için de geçerli olduğunu belirtirken iki katılımcı paralarını eşlerine verdiklerini ve kontrolün onlarda olduğunu anlatmışlardır.

Yok maaşımı kocama veriyom o ev için gerekli olan şeyleri alıyor. Gerekirse kocamdan istiyom o da önce bi soruyo ne alacaksın niye alacaksın diye ona göre veriyom. (İraz, 24)

Mobilya konusu içerisinde birden fazla unsuru barındırıyor. En başta tartışılması gereken ne türde bir mobilyanın veya eşyanın konu edildiğidir. Mobilya alımına ortak gidildiğini belirten altı katılımcı olmuştur. Ayrıca mobilya alışverişini sadece eşlerinin yaptığını söyleyen beş; sadece kendisinin yaptığını söyleyen dört katılımcı olmuştur. Mobilyaları ben alırım diyen bir katılımcı sohbet devam ederken bu alımın mobilyaya göre değişeceğini, teknolojik eşyaları eşinin; mutfak veya küçük eşyaları kendisinin aldığını söylemiştir. Aynı şekilde mobilya alışverişinin ortak yapıldığını belirten bir katılımcı da ortak alımın mobilyaya göre değiştiğini ifade etmiştir. Bu da mobilyalar üzerinden de cinsiyet farklılığının kurulduğunu gösteriyor. Nitekim mobilya veya çeşitli eşyaların

kullanımının cinsiyetlere göre farklılaşması, satın alma kararının ve sürecinin de farklılaşması anlamına geliyor. Bu doğrultuda kadınlar özellikle mutfak ve oturma odalarını ilgilendiren mobilyaların alımı konusunda kendi tercihlerini daha önemli ve gerekli görmekte-dirler.

Ha eşyaya göre değişir evet. Mesela kanepenin rengini falan sorar bana ama. Televizyon bilgisayar önemli değil alır yani. (Leman, 40)

Yok öyle mobilyaları (televizyon, bilgisayar vb.) eşim bakar eşim alır. Öyle mutfak eşyası, halıdır, ufak tefek şeylerdir onları ben alırım. (İlma, 37)

Katılımcıların yaklaşık yarısı yiyecek ve giyecek alışverişini kendileri yaparken üçte biri yiyecek alışverişini ortak yaptıklarını belirtmiştir. 15 katılımcıdan ikisi, yalnızca eşlerinin kıyafet alışverişi yaptığını kendilerinin önemsemediğini ve eşlerinin kendilerinin ne tür kıyafetlerden hoşlandığını bildikleri için gidip aldıklarını anlatmışlardır. Giyecek alışverişinin ortak yapıldığını belirtenler ise katılımcıların yaklaşık yarısıdır. Bu katılımcıların üçte biri eşlerinin kıyafetlerine karıştıklarını, nasıl giyinmeleri gerektiğine onların karar verdiğini söylediler. Giyim alışverişini kendilerinin yaptığını söyleyen katılımcılarda ise eş etkisi bulunmuyor. Kıyafet alışverişinin katılımcıların yaklaşık üçte ikisi tarafından bireysel olarak yapılması; para kullanımı, ikili alansal ayrımın aşılması, karar verme ve tercihte bulunma pratiğinin katılımcıların kendi ellerinde olması noktasında (en azından kendi ebeveynlerinin yaşantısını göz önüne aldığımızda) olumlu bir gelişmedir. Fakat katılımcıların kıyafet seçimine karışan erkeklerin de mevcut olması bu gelişmenin henüz yaygın olmadığını gösteriyor.

Hani zaten ben kapalı bir insan olduğum için eşimin istediği tarzda giyiniyorum. Kavga etmemek için sen şunu giy sen bunu giy dediğinde onu giyiyorum (Dilek, 32)

Yani illaki erkek ya karışır mesela bunu giyemezsin bunu giyme der mesela “beyaz giyemezsin” der. (Funda, 26)

Alışveriş pratiği daha çok ortak yapılan bir eylem bütünü olmakla birlikte giyecek ve yiyecek alışverişini katılımcılar çoğunlukla bireysel olarak yürütmüşlerdir. Ortaklık söylemini ise iki noktaya dayandırmak istiyorum. İlk olarak kıyafet örneğinde olduğu gibi karar potansiyeli engellenebilmektedir. İkinci olarak karar, tercih ve eylem çalışan

kadınların kimlik kurulumu için ayrıca eşitlikçi duruşun bireylerin anlam dünyalarına nüfuzu için kayda değer bir değişimi oluşturmuştur.

4.2.3. Geleceğin Cinsiyetlendirilmesi: Çocuk Bakımı

Yaptığım görüşmelerde çocuk bakımı yükümlülüğün çoğunlukla içselleştirildiği ve katılımcıların tamamının çocuk bakımı konusunda kendilerini sorumlu hissettiklerini gördüm. Katılımcıların sorumluluk düşüncesi daha çok erkek egemen düzenden, cinsiyetçi geleneksel değerlerden ve rollerden kaynaklanıyordu. Bu katılımcıların yaklaşık üçte biri çocuklarına yeterince bakamadıklarını ve çalıştıkları için “görevlerini” hakkıyla yerine getiremediklerini belirtmişlerdir. Aile içinde çocukla ilgilenmesi gereken bireyin kadın olduğuna yönelik inanç, çocukla yeterince ilgilenilmediği düşüncesiyle birleşince çevredeki başka kadınlardan bakım için “yardım” istenebilmektedir. Fakat bu yardım anlayışı kadın-bakım rejimi özdeşliğinin kurulumunda pay sahibi olurken asıl yardımı erkek egemenliğine yapmakta ve kadının kendisi öznellikten mahrum kalmaktadır.

Özellikle çocuk bakımının kendilerinin tekeline olan kadınlar, zorlandıklarında kendilerine başka kadınlardan yardım istemişler. Bunlar sırasıyla; anne, kayınvalide, hala, kız kardeş ve ücretli bakıcıdır. Katılımcılara göre ekonomik şartların fabrikada çalışmaya zorlaması ile çocuk bakımı kendi yükümlülüğünde hissetmesi arasında gidip gelmekte ve bazı kadınlar ancak bakım konusunda kendisine “yardım” edildiği zaman çalışmaya devam etmektedirler. Bir katılımcı “çocuğuma bakacak kimse bulamasaydım o zaman işten çıkar çalışmazdım” derken bazı katılımcılar çocukları doğduğunda işten çıkmış biraz büyüdüklerinde tekrar fabrikada çalışmaya başlamışlardır. Kadınlar oldukça güç bir ikilemin arasında kalmışken eşlerinin bu konudaki tutumunu sorduğumda eşlerinin kadınların “telaşına” ortak olmadığını öğrendim. Yani çocuk bakımı genellikle kadınların sorumluluğunda görülüyor. Bakım işlerinin yalnızca kadın sorumluluğunda görülmesi onların alışılan iş şeklinde içselleştirilmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla bakımın kadın için alışılan ve zorunluluk gerektiren iş olması, çalışan kadının başka kadınlardan yardım almasını da açıklığa kavuşturuyor.

Evet, Ayşegül'e küçükken kendi annem baktı. (Kamuran, 35)

Ha ikimiz de çalıştık, aynı yerde kaldık, halam baktı, ondan sonra da kayınvalidem baktı, ondan sonra köye gönderdim çocuğu, yedi yıl köyde kaldı çocuk (Münevver, 31)

Bakımın aile dışılaştırılması veya ailevileştirilmesi söz konusu olmakla birlikte katılımcıların çalışmaya ara verdikleri de olmuştur. Ara verme, hem sürekliliği engelleyip kadınların geçici çalışanlar şeklinde görülmesine neden olmuş hem de çocuk bakımı onların tekeline bırakılmıştır. Kendisi çalışırken çocuğuna kız kardeşinin baktığını anlatan bir katılımcı, yeterli ilgiyi gösteremediği için şu anda kızıyla sürekli sorunlar yaşadığını ve tartıştıklarını anlatmıştır. Ayrıca bir katılımcı çocuğuyla yeterince ilgilenemediği için hasta olduğunu söylerken diğer bir katılımcı ise bizlere kızını 39 derece ateşle bırakıp fabrikada çalışmaya gittiğinden bahsetmiştir.

Hamilelikten sonra doğumdan sonra ara verdim. O üç ay beş ay oluyor beş aydan sonra altı ay daha sonra istekler zaten artıyor e çocuk büyüyor ona göre gelecek hazırlamak istiyon. Sonra çalışmaya devam ettim. (Berrin, 44)

Çocuğumuz yıllardır köydeydi bide astım hastasıydı köyde kaldı astımı ilerlerdi. Şimdi bir yıldır burada yanımızda ama astımı biraz geçti çocuğumun. (Nesrin, 28)

Koyacak yer bulamadık kimseye baktıramadık çocuğa. Tozun içinde kaldı o gün ben 39 dereceyle bırakıp işe gittiğimi bilirim. (İlma, 37)

Erkeklerin 12, kadınların sekiz saat çalışması çocuklarla girilen etkileşim süresi bağlamında erkekleri ya bir adım geriye düşürebilmekte ya da zaten bu yöndeki arzusuna uygun düşmektedir. Böyle olunca benim beklentim baba-çocuk arasındaki ilişkinin biraz daha gerilimli olabileceği yönündeydi. Kadının baba ve çocuk arasında bir tür “köprü” rolü üstlenmesi, aralarında yaşanan sorunları gidermenin kadının görevi olarak görülmesi kadın-erkek-çocuk üçlüsü arasındaki ilişkinin rol dağılımını anlatmaktadır. Bu durum için Kamuran: “(Aile içi iletişimde) Ortayı tutan ortada duran tamamen kadın oluyor” demiştir. Bunlar, üçüncü vardiya veya mahremiyetin yükü olarak tarif edilen durumlardır. Üçüncü vardiya dememin sebebi kadınların fabrikada ve evde çalışmasına ek olarak birde ev içi etkileşimdeki pürüzleri giderme sorumluluğunun kendilerine yüklenmesidir. Aile bireylerinin sorunlarını bilme ve dinleme sorumluluğunun mevcut olması nedeniyle de mahremiyetin yüküdür.

Görüşülen katılımcıların hem çocuk bakımından yükümlü tutulması hem de kendilerini sorumlu ve zorunlu görmeleri çocukluğun geçirildiği aile ile bağlantılı olduğu gibi zaman içerisinde bireyselliklerle kurulan bir oluşumdur. Kadınların tamamının çocuk

bakımının kendi yükümlülüğünde olduğunu düşündüğü gibi evlilik öncesi aile için de ev içi pratiklerde anneye yardımla yükümlü olduklarını ifade etmişlerdi. Dolayısıyla yine ev içi-ev dışı ayrımının kadını dezavantajlı duruma düşürdüğünü söylemem mümkün. Ataerkil kurguya dayalı sorumluluk düşüncesi ve bunun içselleştirilmesi, kadını çocuk bakımıyla ilişkilendirmiştir.

4.3. Aile İçi ve Aileler Arası Etkileşim

Aile, içerisinde bireylerin davranışlarını, eylemlerini düzenleyen kuralların tasarlanması, düşünceleri etkileyen bağlantıların kurulması, aile içi iletişimle ve ilişki kurulan başka ailelerle bağlantı noktasında, durumlar bütününe teşkil eder. Dolayısıyla “bir birey olarak kadın, aile içi etkileşimin neresinde konumlanmaktadır?” “Ailenin kadın nezdinde konumlanması nasıldır?” “Kurulan aile içi ilişkiler ne anlam ifade etmektedir?” “Etkileşim hakkında kadının öznel düşüncesi nedir?” soruları üzerinden aile içi etkileşimi irdeleneceğim. Devamında etkileşimin olumsuz ve olumlu görülen yanları hakkında katılımcı yorumlarını aktarırken “acaba kavga ve şiddet unsurları bulunuyor mu?” sorusu üzerinde de duracağım.

4.3.1. Aile İçi Etkileşim

Katılımcıların çoğu, eşleriyle iletişimin iyi olduğunu, sohbet ettiklerini, birbirlerine iyi davrandıklarını söylemişlerdir. Sohbet ise genellikle, gün içerisinde neler yapıldığının konuşulması, evin bir ihtiyacının olup olmadığı konularından oluşmuştur. Fakat ortalama ne kadar sohbet edildiğini sorduğumda sekiz katılımcı yaklaşık bir saat veya altı; üçü ise bir saatten fazla olduğunu söylemiştir.

En fazla yarım saat bir saat. Öyle uzun uzun zamanımız da olmuyor. Gine de herkes de söz hakkına sahip. Herkes fikrini anlatır. Düşüncesini söyler. (Efil, 47)

İletişimin çok iyi olduğunu ve sohbet süresinin bir saati geçtiğini söyleyen üç katılımcıdan ikisinin eşi fabrika dışında bir yerde çalıştığı ve 12 saatlik çalışma süresine dahil olmadıkları için daha fazla sohbet edilebildiğini belirtmişlerdir. Eşler arasındaki iletişimin iyi olmasını iki katılımcı karşılıklı güven saygı duyulmasına bağlarken bir katılımcı iletişimin iyi olduğunu fakat eşinin “baskıcı” olduğunu da eklemiştir. Eşiyle arasındaki iletişimin iyi olmadığını veya yetersiz olduğunu söyleyen katılımcılar ise ya çalışma saatlerinden bahsetmişler ya da eşlerinin kendilerine karşı tutumunun zamanla

değiştirdiğinden. İktidarı elinde bulundurma telaşı ve hegemonya kurma çabası uyumlu bir etkileşimi, yönlendirici bir diyaloga çevirebiliyor. Zaten katılımcıların anlattıkları da bu düşünceyi doğrulamaktadır. Çünkü gerek çocuklara karşı gerekse katılımcılara sergilenen cinsiyetçi pratikler, hegemonyadan etkisini göstermektedir. Ayrıca katılımcılar, evlilik öncesi aile yaşamlarında etkileşimin daha sorunlu olduğunu, baskının bulunduğunu söylemişlerdir.

Evlenmeden önce ilişkimiz sorunluydu ama ben her zaman diyorum ben kendi yaşadıklarımı çocuğuma yaşatmayacam diye uğraşıyorum. Elimden geldiği kadar... (Ashı, 34)

Çocuklarla kurulan iletişim hakkında katılımcıların biri hariç tamamı, çocuklarıyla iletişimini iyi olarak nitelendirmiştir. Katılımcıların bu görüşü, kendilerini çocuk bakımından ve onlarla ilgilenmekten sorumlu tutma yükümlülüğüyle paralellik gösteriyor gibidir. Çünkü çocuğun ihtiyaçlarını karşılayacak öncelikli kişi olması düşüncesine dayanarak annelik rolünü üstlenen kadın, aynı zamanda onunla yakın ilişki kuracak, dert dinleyecek, babanın bilmediğini bilecek, bir şey konuşulacaksa ilk anne konuşacak şeklinde bir inancı da pekiştirmiştir. Ancak babanın çocukla iletişimin zayıf olduğunu düşünen katılımcılardan ikisi, ev içinde birinin ağırlığını koymasının gerektiği, sözünü geçirmesinin şart olduğu izlenimine kapılmıştır. Dolayısıyla kurgulanan bu rolü/görevi kendisi üstlenmek istemiş ve bunu eylemlerine de yansıtmıştır.

Valla çocukla gayet güzel bir ilişkimiz var tabi ki. Ama bazen bende de anne hakimiyeti meşhur anne sözleri tutulur. Ama şeyizdir her zaman saygımız vardır saygımızı asla yitirmeyiz birbirimize. (Dilek, 32)

Şöyle söyleyim hani benim eşim çocuklarını hiç üzmemek istemediği için sessiz sakın ya onlara böyle ağırlığını koyamıyor. Hani bir evde bir kişiden korkmasın mı çekinmesin mi bi çocuk ha korkmak mı değil benimkine saygı duyuyor çocuklarım o da var... (İlma, 37)

Katılımcılar, babaların çocuklarla kurduğu iletişimin büyük oranda zayıf veya çok zayıf olduğunu söylemişlerdir. Bunun nedeni olarak ise en başta çalışma saatleri ve erkeklerin yetiştikleri kültürel ortam gösterilmiştir. Katılımcılar bunun üzerinden kendi rollerini kurarken, erkeğin “eksik yanını” tamamladıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların yaklaşık üçte biri ise eşlerinin çocuklarla ilgilendiklerini, sohbet ettiklerini ve dertlerini dinlediklerini aktarmışlardır.

Bizimki bana çok düşkün aslında ama babayla hiç anlaşamazlar iki elti gibiler. (Oya, 28)

Bazı şeyleri babalarından saklarlar ben bildim için benimle konuşurlar. Oğlum sigara içiyor misal babasının haberi yok ben bildiğim için benim yanımda rahat ya da kız arkadaşı geliyor bana söylüyorlar. (Berrin, 44)

Ya sohbet ediliyor ama o kadar aşırı derecede değil o da niye dersin 12 saat sürekli çalışıyor geldiği zaman yorgun argın oluyor ister istemez konuşma sohbet pek olmuyor. Ama kızımın genelde evin içinde durduğumuz zaman sohbetimiz oluyor. (Kamuran, 35)

Çocuk bağırrır mesela evde bağırdığı zaman ilgileniyor karnını doyuruyor en basitinden. (Aslı, 34)

Katılımcıların genel olarak aile içi etkileşim konusunda en çok yakındıkları konu, çalışma saatleri olmuştur. Kendilerinin aile içi iletişimde özellikle çocukla iletişimde daha etkin rol oynamalarını sekiz saat çalışmaya bağlarken bir katılımcı, eşinin 12 saat çalıştığını, çok yorulduğunu, etkileşim zayıf olsa da bir beklentisinin olmadığını söylemiştir. Çalışma saatlerinin bu şekilde farklılaşması, belirtilen sebep için elbette bir etken teşkil eder. Fakat bu durum, kadının çifte mesai yaptığı ve gerek ev işlerinden gerekse de bakım rejiminden sorumlu tutulduğu gibi etkileşimde yaşanan herhangi bir sorunu çözüme kavuşturacak, özellikle çocuk-baba ikilisi arasında bir denge sağlayıcı olarak algılanacak birey olarak görülmektedir.

4.3.2. Kavga ve Şiddet

Katılımcıların çoğunun evlenmeden önceki ailelerinde kavga veya şiddetin olduğunu söylediklerine değinmişim (bkz. Tablo 2). Ayrıca katılımcıların yaklaşık üçte ikisinin kavganın müsebbibi olarak erkeği gördüklerini de belirtmişim. Gerçekten de kavga ve şiddetin toplumsal cinsiyetle ilişkili olduğu görülmektedir. Kavga ve şiddete sebep olan sekiz erkekten üçünün katılımcıların ağabeyleri, beşinin ise babaları olması bunun göstergesidir. Katılımcının biri babasının annesine şiddet uyguladığını üstelik bunu sık sık yaptığını ve kavga ettiklerini anlatırken, babasının sürekli içki içtiğini, bunun yanında annesinin etkisiyle kendilerine baskı uyguladığını bu yüzden de onu hiç affetmeyeceğini belirtmiştir. Kavga ve şiddete babanın sebep olduğunu düşünen katılımcıların sıraladığı diğer nedenler ise; anneye kavga sırasında annenin tarafını tutmak, evdeki gıdaları çabuk

tüketmek, kendi ailesinin sözünü dinleyerek baskı uygulamayı istemek, giysilerin nasıl olacağını kontrol etmeye çalışmak ve eve giren maddi gelire el koymak şeklindedir.

Ya babamın içki problemi vardı daha çok. Ondan dolayı hani arkadaşlarını eve getirirdi evde içerlerdi mesela. Bu yüzden annemle çok tartışıldırı yani annem de zaten paramız yok niye içiyon niye çocuklarının rızkını başkasıyla yiyyon derdi kavga ederlerdi. Bizi çok döverdi yani çocuklarına bile şiddet uygulardı. Babaannemin de çok faktörü vardı burada. Anneme sürekli baskı yapıyordu mesela babaannem geldiği zaman bizim evde hiç huzur olmuyordu (Aslı, 34)

Şiddet vardı tabi ki bacım! Ben beşinci sınıfa giderken benim küçüğüm kardeşim anahtarları kaybetmiş. Eski goralar parmak kalınlığında bile vardı. Kardeşim kaybetmiş araya araya araya buldum. Eline verdim çevire çevire 10 tane gora var içinde yav. Döve döve her yerlerim morardı her yerlerdim. Afedersin ama kabamın üstüne oturup ders yapamazdım bir hafta pencerede oturdum ders yaptım. (Leman, 40)

Kavga ve şiddete sebep olan erkeklerin yaklaşık üçte ikisi baba geriye kalanı ise erkek kardeşidir. Erkek kardeşin şiddet uygulama veya kavga etme sebebi hakkında yaşadıklarını anlatan katılımcılardan ikisi babaları vefat ettiği için erkek kardeşlerinin “ağırlığını koymak” istediğini bu yüzden de baskı uyguladığını ifade etmiştir. Bir katılımcı ise üç abisinin olduğunu sebebini bilmese de kendisine sık sık kızdıklarını hatta “dövdüklerini” olduğunu anlatmıştır.

Olurdu da pek ses edemezdik biz. Onlar ne söylenirse onu yapmamızı isterlerdi. Yapmayacam deme şansın pek yok. Köy yerinde hoş karşılamazlar öyle şeyleri. Abilerim yeri gelir kızardı bana hatta dövdükleri bile oldu. Niye dövdüklerini bilmiyorum bir şeye kızarlar istediği şeyi yapmadın mı sinirini senden çıkarırlar. (Iraz, 24)

Erkek kardeşin yanında bazı katılımcılar kız kardeşleriyle de kavga etmiştir. Kız kardeşlerle yapılan en büyük kavga sebebi ise ev işlerinin paylaşımı konusunda yaşanmıştır. Yani kavganın sebebinde de cinsel karaktere dayanan bir temel mevcut. Özellikle evlenmeden önce fabrikada çalışmaya başlayan katılımcılar, ev işleri konusunda da ya anneye yardım etme ya da kendi aralarında paylaşım işleri tamamlama zorunluluğu hissettiğinden bu paylaşım kız kardeşler arasında yapılmak istenen ve istenmeyen işlerde anlaşma sağlanmadığı durumları ortaya çıkarmıştır. Bir katılımcı, ablasıyla kavga ettiğini

ve kendisinin ona şiddet uyguladığını anlatırken. Sebebini ise kendisinin ablasından önce “istenmesi”, yani evlilik sürecine başlaması olarak görmüştür.

Ablam sorunluydu bize biraz bize de fazla şeyi yoktu da annelere fazla biraz şey yaparlardı tartışarlardı en sonunda ben gelin olmadan bir sene önce filan ikimiz de bir kavga yaptık ondan sonra işte ben onu dövdüm (Hale, 47)

Çocuklarla kavga edilip edilmediği veya onlara şiddet uygulanıp uygulanmadığı konusunda katılımcıların büyük bir bölümü, kavga veya şiddet olmadığını söylemişlerdir. Katılımcılardan üçü çocuğunun/çocuklarının küçük yaşlarda ve bakıma muhtaç oldukları için bu verilere dahil edilmemişlerdir. Üç katılımcı çocuklarına özellikle sınıflarını geçmeleri için baskı uyguladığını, onları kısıtladığını ve tartıştıklarını anlatmıştır. Bir katılımcı, çocuklarını ders çalışmazlarsa, evcil hayvanlarının kulübesini yakmakla ve evden göndermekle tehdit ettiğini anlatmıştır. İki katılımcı, “ağırlığını hissettirmek”, “sözünü geçirmek” amacıyla sert davrandığını, çocuğuna bağırdığını belirtmiştir. Buna ek olarak bir katılımcı çocuğu dağınık olduğu için tartıştıklarını ve kızdığını diğer bir katılımcı ise istediği yapılmazsa çocuklara bağırdığını anlatmıştır. Fiziksel şiddet uyguladığını söyleyen bir katılımcı ise oğlunu, gelinine davranışından dolayı dövdüğünü söylemiştir. Sonuç itibarıyla kavga ve şiddet yaşanan ailelerde tahakkümün mevcut olduğu ve çocukların davranışlarına sınır çizildiği anlaşılıyor. Ayrıca ağırlığını hissettirmek veya söz geçirmek adı altında da iktidar yapılanması ve aile bireyleri arasında bir hiyerarşi kurulduğu görülmektedir.

Sabah kızdım yani şöyle sınıfi geçmesen o kulübeyi yakacam dedim ben, o da “ben evden giderim o zaman” dedi bende gidersen git dedim hiç ardını aramam dedim git rezilliği bi gör dedim nasıymış dedim hani evin düzeni rezillik kıymetini bi öğren dedim. Gidersen git hiç üzülmem dedim arkamı da aramam dedim. (İlma, 37)

İki kerede oğlumu dövdüm işte bunlar şey yaptılar anlaşamadılar kavga ettikleri zaman. (Hale, 47)

Bana göre kavga ve şiddet meselesi, temelde erkek egemen kurguya dayalı denetleme pratikleriyle ilişkilidir. Evlendikten sonra da katılımcıların yaklaşık üçte ikisi eşin ailesi veya yakın çevresi ile tartışma veya kavga yaşamış yahut şiddete uğramıştır. Bu bağlamda katılımcıların en çok kavga ettiği birey eşlerinin annesi olmuştur. Eşin annesini, elti, görümce, yenge gibi bireyler takip etmiştir. Fakat dikkat çekicidir ki katılımcıların

sorun yaşadığı yakın çevredeki bireyler, çoğunlukla kadınlardır. Bu durumun anlattığı şey en başta farklı kadınlıkların mevcut olmasıdır. Ayrıca erkek egemen ideolojiye dayalı bir hiyerarşinin kurulması, kadınlar arasındaki çatışmaları tetikleyebilmektedir. Mesela Aslı (34) bu konuda: “Kayınvalidemle de tartıştığım zamanlar oldu geri gelip eşime şikâyet ettiğimde” diyor.

Katılımcıların yaşadığı bu tür çatışmalar, ikinci dereceden kadın ikincilliğini anlatıyor gibidir. Çünkü zaten gerek aile yaşamında gerekse sosyal etkileşim ağları sarmalında erkek egemen ideoloji tarafından ikincil bir konuma itilen kadınlar, bu doğrultuda eşleriyle yaşadıkları sorunlara ek olarak yakın çevresi tarafından da geleneksel kalıplara sığdırılmaya çalışılmaktadır. Evlilik sonrası yaşamda yakın çevrenin erkek egemen kurguya göre etkide bulunma isteği, özellikle eşin annesi ve babası başta olmak üzere bazı bireyler tarafından; baskı kurma, dayatmada bulunma, kendi düşüncelerini uygulatma ve kurulan evliliği kendi istekleri doğrultusunda yönlendirme gibi eylem tercihinde bulunabiliyor. Bu durumda katılımcılar, üzerindeki baskı ve etki yönelimi erkek egemen ideolojinin önemli bir silahı haline gelebiliyor.

4.3.3. Ev-Fabrika İkiliğinin Kıyısında Sosyal Etkinlikler

Katılımcıların çoğunluğu bireysel olarak bir etkinliğe katılma durumunda erkek egemen ideoloji ve toplumsal cinsiyet rejiminin sınırlama pratiğini hissetmiştir. Dolayısıyla aile ile yapılan etkinlikler, bireysel etkinlikler üzerinde ezici bir çoğunluğa sahip olmuştur. Bireysel olarak bazı etkinlik faaliyetine katılanlar aynı zamanda aile ile birlikte de faaliyette bulunan bireylerdir. Aile ile birlikte hiçbir etkinliğe katılmayan katılımcılar ise ayrıca bireysel faaliyette de bulunmamışlardır. Yani kadınların etkinliklere katılma konusunda aile belirleyicidir. 15 katılımcıdan üçü bireysel olarak etkinliklere katılmakla birlikte diğer katılımcılar ya çalışmanın katılma imkân tanımadığını düşündüklerinden ya da bunun gereksizliği üzerinde durduklarından dolayı daha çok aile ile birlikte etkinlikte bulunmuşlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki bireysel etkinlik katılımı, iş arkadaşları veya çevredeki tanıdıklar ile girişilen faaliyetleri de kapsamaktadır. Fakat her ne olursa olsun sosyal etkinlik ve kent kullanımı konusunda ikincilleştirilmiş kadınlar, eşit katılımın imkânını pek bulamamakta, hareket noktasını aileye odaklayarak durumunda kalmaktadır.

Yok zaten çocuktan dolayıda yok dışarı çıkma gezme falan. (Funda, 26)

Genelde beraber gideriz çoluk çocuk ailecek gideriz hem vakit geçiririz hem alışverişimizi yaparız pazarda da aynı market manavda aynı hepsi aynı beraber gideriz genelde. (Dilek, 32)

Katılımcının aileden bağımsız olarak herhangi bir etkinliğe katılımı; arkadaş gruplarıyla parkta veya evlerde toplanılıp sohbet etmeleri, “gün” adı verdikleri birlikteliklerde bulunmaları, arkadaşlarıyla kahvaltı veya yemek organize etmeleri şeklinde çeşitlenmektedir. Aile ile yapılan etkinlikleri ise en çok yapılandan en aza doğru sıralamak gerekirse; piknik, yemeğe çıkma, parka ve sinemaya gitme şeklinde olduğu görülmektedir. Aile ile birlikte etkinliğe katılmadığını söyleyen katılımcılardan biri küçük çocuklarının olduğunu onlara da baktığı için etkinliğe vakit kalmadığını belirtirken bir başka katılımcı ise sadece Pazar günlerinin olduğunu o günü de dinlenmek için ayırdıklarını bu yüzden etkinliğe fırsat olmadığını ifade etmiştir. İki katılımcı ise eşinin piknik, gezi gibi faaliyetlerde bulunduğunu ama kendisini ve çocukları götürmediğini anlatmıştır.

Kolay mı eve geliyor ben o adama nereye gidelim diyim. Nasıl diyim yani. Sosyal hayat yok yani bizde. Yani paran olsa bile bişey yapamazsın. (Münevver, 40)

Valla bizi bir yerlere götür diyoruz götürmüyor. Param yok diyor. Ya parayla değil diyoruz. Şurdaki parka kek yaparız bide çay demleriz. İstemiyor adam bir yere gitmeyi. İstemiyor... Hiçbir yere gitmeyi istemiyor. Abisigille gitmeyi seviyor. Abisigille üst üstüne iki hafta pikniğe gittiler. Bizi de götür dediysek de araba bozuk dediler. (Leman, 35)

Etkinliklere katılım erkek egemen düzenden bağımsız değildir. Örneğin bir katılımcı, aile ile birlikte gidilen etkinlikler arasında düğün organizasyonlarını da saymıştır. Fakat ailecek gidildiğinin vurgulanmasına rağmen devamında kızlarını götürmediklerini de belirtmiştir. Sebebi sorulduğunda ise düğüne erkek çocukların gittiğini bu yüzden kızlarını götürmediklerini ve erkek çocuklarıyla gittiklerini söylemiştir.

Bazen sinemaya gideriz bazen düğüne. Benim çocuklar çok sever sinema düğün filan ama kızı düğünlere pek götürmüyoruz aileler hep oğluya geliyor bizde oğlanla gidiyoruz o yüzden. (Berrin, 44)

Katılımcılar arasında “fabrika ve ev işleri dışında bir boşluk buluyorsa bunu ailesiyle birlikte değerlendirmelidir” anlayışının oldukça yaygın olduğunu söylemeliyim. Bu durum ev içerisinde kız çocuklarına veya kadınlara evsel olanın sorumluluğunu taşıma gerekliliğini anlatıyor gibidir. Hal böyle olunca evin dışına çıkmanın bir erkek iznine tabi

olduğu veya çevrenin hakkında bir şeyler söyleyebileceği olasılığını dikkate almak gerektiği bilinci mevcuttur. Bu ise bana göre toplumsal mekânların cinsiyet farklılığına göre tasarlandığının göstergesidir. Örneğin eşinden ayrılmış olan bir katılımcı bahsi edilen mevcudiyeti çarpıcı bir şekilde ifade etmiştir.

Pikniğe falan gitmiyoruz pek ne biliyim bizim başımızda hani erkek olmadığından çok böyle açılmıyoruz yani babada yaşlı olunca...

Açılmak dedin ya bu açılmak için bir erkek şart mı?

Değil şart değil ama çevre baskısı var çevre insanı baskılıyor mesela en ufacık şeyde gittiğin zaman mesela ben tek başıma çıkıyorum laf ediyorlar. (Gıpsse, 34)

Katılımcıların fabrikada çalışma saatlerinin (8 saat) erkeklerin çalışma saatine (12 saat) göre daha az olmasına karşın evin dışına erkeklerden daha az çıkmaktadırlar. Yani yaşamları çoğunlukla ev ve fabrika ikiliği arasında kalan kadınlar, buldukları ufak boşluklarda cinsiyete dayalı sınırlandırmalarla karşılaşmaktadırlar.

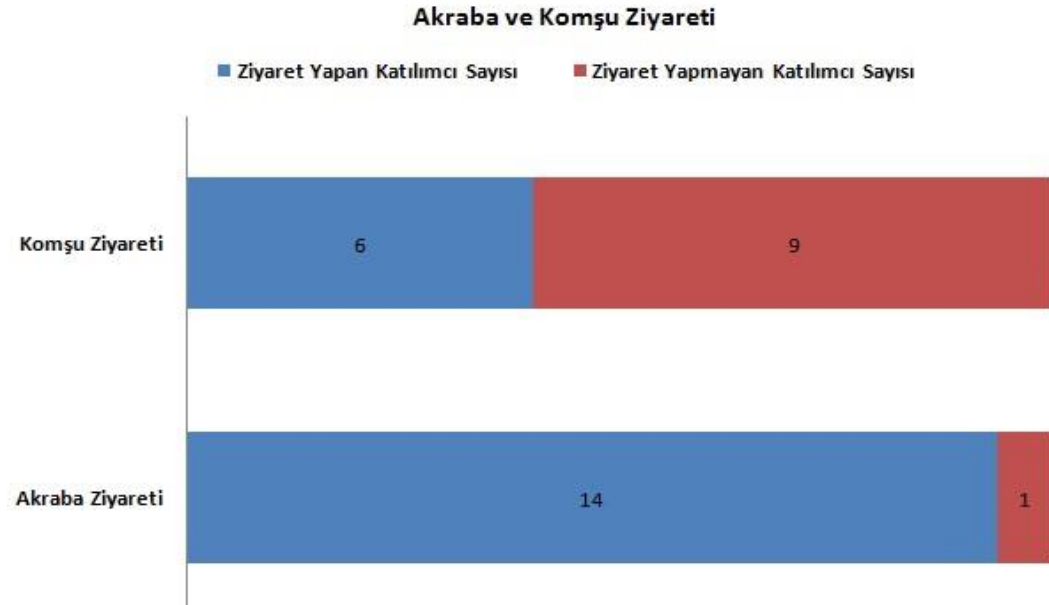
Fabrikadaki işler ve sorumlu hissedilen ev içi roller dışında kadınların serbest zamanları da olmaktadır. Katılımcıların geneli bunun kısıtlı olduğunu belirtmekle birlikte kalan zamanlarda bazı etkinlikleri yapabilmekteler. Ek olarak gerek tek başlarına gerekse ailecek yapılan eylem sayabileceğim televizyon izlemeye, tüm katılımcılar tarafından vakit ayrılmıştır. Kadınların bireysel olarak yürüttüğü serbest zaman eylemlerinin ev içi pratiklere dayanmasını veya aile merkezli eylemde bulunmalarını, kadınların cinsiyetçi düzene kapatılmalarıdır. Yahut alışılmış işler kavramında olduğu gibi alışılmış serbest zaman kullanımları olarak nitelendirebilirim.

4.3.4. Ailelerin ve Bireylerin Diğer Aile ve Bireylerle Karşılaştırılması

Katılımcıların etkileşimde buldukları diğer aileler ve bireyler hakkında konuşmak benim için önemliydi. Çünkü çalışan kadınların kendilerini, ailelerini ve aile bireylerini tarifte yardımcı olacak düşüncesindeydim. Katılımcıların biri hariç tamamı, akrabalarına gittiklerini belirtmişlerdir. Fakat bu katılımcıların üçte biri çok nadir gidildiğini de eklemiştir. 14 katılımcıdan 6'sı akrabalarını ziyarete bazen tek başına bazen de ailecek gittiklerini söylerken sekizi yalnızca ailecek gittiklerini anlattılar. Bunun en temel sebebi olarak ise gerek bağların pek güçlü olmamasını gerekse akrabaların yakında olmamasını

belirttiler. Akraba ziyaretlerinde bulunma, hangi aralıklarla yapıldığı fark etmeksizin 14 katılımcının pratiğine yansıyan bir eylem olurken komşu ziyaretlerinde bu sayı altıya düşmüştür.

Grafik 2: Çevreyle İlişki Sıklığı

Akraba ziyaretlerinin daha yaygın oluşu bana göre benzerlik ve yakınlık ilişkisine dayanıyor. Bunda geleneksel aile kültürünün akraba ziyaretlerine yüklediği anlamın ve bireylerin hissettiği yükümlülüğün payı büyüktür. Komşu ziyaretlerinde benzer yükümlülük hissi ve toplumsal kınama potansiyeli söz konusu olmadığı için aynı durum beklenemez. Akraba ziyaretlerinin yaklaşık yarısını kardeş ziyareti oluştururken kalan kısmı katılımcının veya eşinin annesi ve babası yahut hala, teyze, dayı gibi yakın çevredeki bireyler oluşturmuştur.

Hem kendileri hem de eşleri çalıştığı için fazla vakitleri olmadığını söyleyen katılımcıların neredeyse tamamı, ziyaretleri pazar günü yapabildiklerini ve beş katılımcı haricinde ziyaretlere nadir gidilip gelindiğini belirtmişlerdir. Dört katılımcı ise her pazar günü bir ziyaret yaptıklarını, atladıkları zamanın nadir olduğunu ifade etmişlerdir. Bir katılımcı ise haftanın her günü ziyaret faaliyetlerinde bulunabildiğini, her zaman eşiyile gitmesinin gerekmediğini, sekiz saat çalıştığını ve bir boşluk bulduğu zaman özellikle annesine ve kardeşine gittiğini anlatmıştır. Akraba ziyaretlerine kıyasla daha az organize edilen komşu ziyaretlerini, akraba ziyaretlerinden farklı kılan özelliklerden biri aşinalıktır.

Akraba olan ailelerle hem daha uzun süredir görüşülüyor olma ihtimali, hem de aynı kültürel çevrede bulunma olasılığı varken, aşinalık farklılığın tespitini güçleştirmektedir.

Valla her Pazar kardeş toplantılarımız vardır (Dilek, 32)

Teyze olsun dayı olsun hala olsun bunlara bayramdan bayrama gidiyoruz. Ama annem olsun mesela anneme gününbirlik de gidebilirim (gülerek), gidiyorum da... Eşim bana güvenir ben de ona güvenirim. Biz o konularda bi sıkıntı yaşamıyoruz hani diyorlar ya bazı kadınlar ben akşam kocam evdeyken hiçbir yere gidemem hayır arkadaşım ben giderim benim kocam beni evde bırakıp kahveye gidiyorsa ben de bir kadın olarak dışarı çıkmak hakkım. (Aslı, 34)

Katılımcıların biri hariç tamamı, ziyaret edilen ailelerde gördükleri olumsuz bir duruma dikkat çekmiştir. En çok bahsi geçen olumsuz durum ise eşler arasında yaşanan “küsmeye”, kavga ve şiddet olmuştur. Örneğin bir katılımcı diğer ailelerde şiddetin olduğunu, erkeklerin kadınlarla kavga ettiğini ve fiziksel olarak onlara şiddet uyguladığını anlatırken kendi ailelerinde böyle bir şeyin olmadığını belirtmiştir. Görüldüğü gibi yapılan aileler ve bireyler arası karşılaştırmalar katılımcı için kısmi bir ayna görevindedir. Çünkü bu yolla kendi ailesine veya aile bireyelerine dönük yorumlar yapabiliyor.

Kimi aile (*deki bireyler*) küsermiş bir hafta iki hafta konuşmazmış ya bizim olursa yani o yemek saatinden öbür yemek saatine kadar sürmez. (Aslı, 34)

Erkek-kadın ilişkisinin dışında bazı katılımcılar, çocuklarla kurulan iletişime de değinmiştir. Bir katılımcı bunu baba-oğul; anne-kız etkileşimi doğrultusunda yorumlarken bir katılımcı kızı ile diğer ailelerdeki çocukları karşılaştırmıştır. Aslında iki düşünce de kız çocuğu ve anneyi (kendisini) yakın bir yerde konumlamaktadır. Yani kız çocuğun anne gibi olma veya anneye daha iyi anlaşma beklentisi bulunmakta.

Ya ben şey görüyorum her ailede baba oğul kavgası duyuyorum baba oğul sürtüşüyor erkek kardeşler sürtüşüyor kızlar anneleriyle daha düşkün oluyor. (Dilek, 32)

Sohbet ettiğimizde ben anlatmaya içimi dökmeye başladım. Anlatırdım yani sakladığımda ne olacak ki. Büyük kızla kavga yapardık anlatırdım bugün böyle oldu diye. Şule yine mi canını sıktı derlerdi. Kadın derdi benim oğlum kız çocuğu gibi her şeyi yapar derdi. Ne var öyle çalışmaya bidecik yapsa ne var yani. Hiç yapmadı benim kızım yukarıda Allah var. (Münevver, 40)

Katılımcıların yaklaşık üçte ikisinin yaptığı karşılaştırmalarda çoğunlukla söylem erkeğe yöneldi. Bu başlık altındaki beklentilerim bireyin kendi anlam dünyasını ve aile hakkındaki yorumunu kurma konusunda veya etkileşimin gerçekleştiği yönündeydi. Sınır çizme, özellik belirleme, kıyas yapma, gerçekleşmiş olmasını beklediğim diğer unsurlardı. Bu doğrultuda kıyas aracılığıyla kurulan anlam dünyaları, bireysel eylemler ve aile ile ilgili düşünceler, “öteki” kavramıyla birlikte bir etkileşim esnasından hareket etmekteydi.

4.4. Endüstriyel Alanda Çalışmaya Başlarken

Bu başlık altında ele aldığım çalışma eylemi, iktisadi faaliyet ve istihdamı ifade etmektedir. Çalışma eyleminin anlamının farklılaştığı ve ayrıca belirtilmesi gereken yerleri, karşılaştırmalarla yahut iç içe geçişlerle birlikte yorumladım. Bu doğrultuda üzerinde durduğum önemli meselelerden biri, kadınların çalışma kararının verildiği ve neden çalışılmak istendiğiydi. Sonrasında ise, kadınların çalışma sürecinde yaşadıklarını ve düşüncelerini ele aldım.

4.4.1. Çalışma Kararının Alınması: Karar Pratiği

Fabrikada çalışmaları yönündeki kararların öncelikle belli başlı etkiler doğrultusunda gerçekleştiğini belirtmem gerekiyor. Ekonomik gerekçeler, çevre faktörü, sosyalleşme ve sağlık güvencesi ihtiyacı, söz sahipliği veya statü elde etme istenci şeklinde çeşitlenen bu etkiler, katılımcıların yahut onlar adına verilen kararlarda pay sahibi olmuşlardır.

Grafik 3: Çalışma Kararına Etki Eden Unsurlar

Katılımcıların büyük çoğunluğunun ekonomik gerekçelerle ve çevrelerindeki insanların etkisiyle karar almışlardır. Statü elde etme isteği ve sağlık güvencesinden faydalanma düşüncesi ise daha az belirtilmiştir. Az ve çok belirtilen nedenler arasındaki fark, sadece neden çalışılmaya başlandığını değil, bana göre cinsiyetçi kurgunun hangi kanallar üzerinden ilerlediğini de göstermektedir. Bu doğrultuda kadınların ekonomik gerekçelerle karar düzenine katılmalarının erkeklerinkinden farklı olup olmadığı sorgulamanın anlamlı olacağını düşündüm. Ekonomik gerekçelerle çalışmaya başladığını söyleyen 13 katılımcıdan 9'u eşlerine, babalarına, abilerine veya genel olarak aile bütçesine katkıda bulunmak için fabrikaya girdiğini anlatmıştır.

Babamın çok zor durumda olduğunu biliyordum. Eve hiçbir şekilde ek gelir yoktu ek gelir olmadığı için de benim çalışıp bir şeyler yapmam lazım dedim. (Aslı, 34)

Ekonomik katkı olsun, biraz daha iyi yaşayalım benim de çocuklarım var onların isteklerini diye düşündüm. (Efil, 47)

Erkek egemen zihniyetle ilişkili olarak çalışma kararının bir erkek iznine tabi olması ve çalışmanın cinsiyetçi düzene göre tasarlanması eşitlikçi bir yapılanmayı engellemiştir. Fakat kararda ekonomik etkenlerin etkili olmasına karşın bunu bir tür katkı için değil, özneliğinin kurulumu ve ekonomik olarak erkekten bağımsız yaşama adına gerçekleştiği şeklinde düşünceye sahip katılımcılar da mevcuttu. Bunlardan biri “erkeğe bağımlı kalmak istemiyorsun kendi paranı harcamak istiyorsun” diyen Funda’ydı.

Katılımcıların aldıkları çalışma kararlarında, etkisi çok olandan az olana doğru sırasıyla; kardeş, baba, eş, hala, teyze ve komşular pay sahibi olmuşlardır. Katılımcıların fabrikalarda çalışma kararının alınması/verilmesi konusunda en çok etki eden çevresel faktör olan kardeş etkisi 11 katılımcının beşini kapsamaktadır. Bunlardan üçü kız kardeşlerin çalışması nedeniyle çalışmak istediğini, biri kız kardeşine maddi olarak yardım etmek için başladığını, biri ise erkek kardeşinin borcuna yardım etmek için karar aldığını belirtmiştir. Vurgulanması gereken nokta, kardeş için veya etkisiyle de olsa öznel bir istencin, bireysel bir çabanın mevcudiyetidir. İki katılımcının karar düzeninde etki sahibi olan baba faktörü ise daha çok katılımcının adına karar verme, yönlendirme, tayin etme ve hükmetme şeklinde tezahür etmiştir.

Ben gönülsüz girdim. Babam açılıns dedi. Konuşkanlık olsun dedi. Fabrikaya kattı. (Kamuran, 35)

Çalışmaya karar babam verdi demi anne “ben okutamam evleneceksiniz ihtiyaçlarınız olacak gireceksiniz bir fabrikaya adam gibi çalışacaksınız” dediydi öyle başladık (İlma, 37)

Kadının istihdamı üzerinde, çevredeki kadınların nasıl bir yaşantı sürdüklerinin etkisi oldukça büyüktür. Zira bir katılımcının “çevrede çok çalışan olduğu için başladım” şeklindeki ifadesi, çalışma kararını çevredeki bireylerle ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla endüstriyel çalışma yaşamına dahil olursa da başlama süreci bazı katılımcılar için belli şartlara bağlamıştır. Fakat yine kararını kendi veren ve harcamalarını istediği gibi yaptığını belirten katılımcıların varlığını, evlilik öncesi aile yaşamıyla karşılaştırdığımda bunu olumlu bir gelişme olarak görüyorum. Örneğin Efil’in “ben çalışıyorsam benim de söz hakkım var” biçimindeki vurgusu yerindedir.

Sonuç olarak bireylerin endüstriyel alanda çalışmaya karar vermesinde en çok ekonomik gerekçeler ve çevredeki bireylerin etkisi pay sahibi olmuştur. Erkek egemen düzen etrafında şekillenen eylem ve söylemler, karar sürecinde kendini göstermekle kalmamış, neden çalışılmaya başlanacağı kurgusunu yardım/katkı pratiği üzerinden görünür kılmıştır.

4.4.2. Karara Tepki ve Karşı Tepki

Karara verilen tepkiler evlenmeden önce veya sonra karar düzenine dahil olunmasıyla bağlantı içerisindedir. Bu noktada katılımcıların çoğu evlenmeden önce çalışmaya başlamış evlendikten sonra ise çalışmaya ara vermişlerdir. Ara verme yalnızca katılımcıların kendi istekleri doğrultusunda gerçekleşen bir süreç değil aynı zamanda çevreden gelen bir tepkinin sonucunda da yaşanmıştır. Çalışma kararına tepki gösteren beş aile bireyinden dördü, eş tarafından yapılırken bir katılımcı eşinin gösterdiği tepkiye ek olarak anne-babasının çalışma kararına karşı çıktığını anlatmıştır. Evlenmeden önce gösterilen tepki, daha çok yaş faktörüyle ilişkilidir. Yani çalışma yaşı düştükçe yakın çevreden alınan tepkiler de artmaktadır. Evlendikten sonra gösterilen tepki ise, para kazanması gereken kişinin erkek olduğu, kadının ev işleri ve bakım rejiminin sorumlusu olarak görüldüğü inancı üzerinden okunabilir.

Çalışmayacaksın daha küçüksün bu yaşta ne çalışması otur evinde fabrikada kız çocuğu mu çalışır ne işin var falan dedi babam. (Aslı, 34)

(Evlendikten sonra) ben çok istedim çalıştım diye eşim bir süre çalıştırmadı. Oğlum beş yaşına falan gelene kadar çalıştırmadı. (Leman, 40)

Dedem tepki gösterirdi kızların çalışmasına pek hoş bakmayan biri. Annem söylerdi anlatırdı ben kızım çalışmaya gidecem dediğim zaman deden kızardı bazen kapıyı üstüme kilitlerdi derdi dedi. (Kamuran, 35)

Aile içinden çalışma kararına bir tepki verilmediğini belirten 10 katılımcıdan dördü, çevresindeki insanların fabrikada çalışma kararını desteklediklerini belirtmişlerdir. Bir katılımcı ise çevreden gelen olumlu düşüncelerin kendisini daha çok motive ettiğini ve böylece çalışma isteğinin de arttığını ifade etmiştir. Olumlu ve olumsuz tepkilerin genellikle erkeğe yönelik söylem üzerinden kendini göstermesi dikkatimi çekti. Şöyle ki, kadının çalışma kararının toplumsal onaya dayanması, “eşin gelirine katkı/destek” söylemiyle değerlendirilirken; olumsuz söylemler ise, erkeğin “para kazanıp bakma sorumluluğunu” yerine getiremediği gibi düşünceler üzerinden belirmiştir.

“Aman kadın kısmı çalışır mıymış otur evde bak çocuklarına rezil seni” derlerdi. Herifse çalışsın beslesin ama insan işte dedim ya çalıştık sıra hem maddi ham manevi destek oluyum bir iki olsun işte böyle ilerledik sıra ilerledik. (Efil, 47)

Şimdiki çevremizde kadın afedersin (görüşmeciye) kardeşim yerindesin tek başına bir yere gittiği zaman veya tek başına bir işe kalkıştığı zaman “bu kadın tek başına ne ya orospuluk mu yapıyor neyiyor” diyerekten şeyliğine bakabiliyorlar. (İlma, 37)

Çalışma kararına çevredeki bireylerin tepkilerine bazı katılımcılar tarafından karşı tepki verilmiştir. Olumsuz tepkilere verilen karşı tepkiler geleneksel düşüncenin reddedilmesini anlattığından bana göre önemli bir yere sahiptir. Çünkü bu tür karşı tepkiler öznelliği ön plana çıkararak erkek egemen anlayışın sarsılmasını ve bir tür inşa ihtimalinin ortaya çıkmasını sağlayacaktır.

Gösterdim tabi göstermez olur muyum? Niye çalışmasın hani benim de dört çocuğum var bi evim olsun çocuklarımla geleceği var kendi daha rahat yaşayım hani mesela bunları hep söyledik ama onlar hep öyle derler kadın kısmı çalışmaz herifin getirdiğiyle yetinir. (Efil, 47)

(Çalışmasına tepki gösteren annesine) Sen de o evi yaptırsaydın dedim ben çalışacam sus dedim. (Leman, 40)

Karar düzeni kapsamında bir tepkiyle karşılaştığını belirten 13 katılımcıdan altısı, karşı tepkide bulduklarını belirtmişlerdir. Bu, eril ideolojinin diliyle konuşan bireylere hatta belki daha da ötesi erkek egemen düzene yöneltilen bir eleştiriyi barındırmaktadır. Sonuç olarak erkek egemen rejimin kadın kimliğini daha çok evsel olan üzerinden kurması, rejimden pay alımı noktasında karara etki, erkek egemen denetim ve kontrol gibi unsurlar etrafında gerçekleşmektedir. Fakat tepkinin mevcudiyeti karşısında bireyleri pasif alıcı biçiminde konumlamak haksızlık olacaktır. Çünkü karşı tepkinin varlığı bireysel bir kurulumu, bireylerin kendi karar düzeninde söz sahibi olabilmeyi anlatmaktadır.

4.5. Çalışma Yaşamı ve Süreci

En başta ele aldığım fabrika ortamı konusunda, cinsiyetçi düzenleme değinmeyi tercih ettim. Bunun sonraki başlıklar için bir zemin teşkil ettiğini belirtmeliyim. Cinsiyetçi düzenlemenin kapsamında olan kontrol ve denetimin iktidar yapılanmasıyla ilişkisini kurmaya çalıştım. Çalışma yaşamındaki toplumsal cinsiyet rejimi, katılımcıların deneyimledikleri; mekânları, zamanı, sendikal faaliyetleri, işbölümünü ve ilişkileri etkilemektedir. Devamında ise bu kadınların yaşamlarında genel olarak değişim ve zorlukları oluşturuyor. Ben bu başlık altında hem toplumsal cinsiyet rejimine dayalı etkileri, katılımcıların yaşadıkları değişim ve zorlukları ele alarak çalışma yaşamlarını yorumladım.

4.5.1. Kadının Fabrika Ortamı ve Mekânı ile İmtihanı

Fabrika ortamı ve çalışma koşulları hakkında görüş belirtilirken katılımcıların yaklaşık üçte ikisi olumsuz yönde değerlendirme yapmışlardır. Dikkat çektikleri genellikle üretim bandında yaptıkları faaliyetlerin nasıl düzenlendiği ve burada üretimin aksamaması için davranışlarının belli bir süreye tabi tutulması olmuştur. Düzenleme pratiklerini söylem üzerinden de okumak gayet mümkün. Söz gelimi bantta çalışmaya başlama anının “teslim alma-teslim etme” şeklinde tarif edilmiş olması veya söylemlerine bu şekilde yansımaları, aşırı kuralcı bir düzenin varlığını anlatıyor. Bu doğrultuda mekânın ve zamanın düzenlenişinin, bireylerin pratiklerini de düzenlemeye yönelik kurgular olduğunu söyleyebilirim.

Zaman çok sınırlı sohbet imkânın yok lavaboya belli sürede gidip gelmelisin. Yemekten belli bir süre sonra dönmelisin de senden sonrakiler gelsin üretim durmasın. (Efil, 47)

Üretim bandında, faaliyette bulunan bireyler çoğunlukla kadın gruplarından oluşurken yemekhane ise bir paravan ile ikiye ayrılmıştır. Nitekim buradaki paravan, cinsiyet farklılığının somut göstergesini sunuyor. Aynı şekilde ulaşımı sağlayan servislerdeki oturma düzeni de cinsiyet farklılığına göre kurgulanmıştır. Katılımcılar, cinsiyete göre vardiyaların farklı olması nedeniyle, bazen kadınların arka tarafta, erkeklerin ise ön tarafta oturduğu bir servis düzeninden bahsederken bazen serviste yalnızca kadınların olduğunu da belirtmişlerdir. Bir katılımcı erkeklerle gidilirken herkesin sessiz olduğunu vurgularken erkekler olmadığı zaman müzik açtırıp eğlenebildiklerini anlatmıştır. Bu durum tam olarak cinsel kararktere bağlı farklılaşmayı anlatmaktadır. Bireylerin kendilerine özgü davranış ve eylem biçimleri tamamen kadınlarlayken ayrı erkekler bulunduğu ayırdır.

Serviste kadınlar arkada erkekler önde kimsenin kimseyle şeyi yoktu (Efil, 47)

Sadece sabah sekizde gidilirken erkelerle gidiliyor bir de sabah gelirken erkelerle geliniyor onun haricinde dörtte on iki giderken ve on iki sekizde giderken bayanlar tek başına serviste. Sadece bayanın olduğu serviste sadece şoför erkek... Daha çok gülmeler eğlenmeler müzik açsana olayları oluyor. (Dilek, 32)

Yemekhane ve servisler dışında üzerinde durulan üçüncü bir mekân ise “soyunma odaları” olarak nitelendirilen, her işçinin kendi kıyafet dolabının bulunduğu kıyafet değiştirme bölümüdür. İşi “teslim alma” süresine kadar burada hazırlandığını belirten katılımcılardan bazıları sadece kıyafet değiştirdiklerini belirtirken bazıları buralarda sohbet edildiğini bazıları ise bu mekânlarda tartışmaların olabildiği üzerinde durmuştur. Bu mekân hakkında yapılan anlatılarda yine süre mefhumuna da dikkat çekilmiş, “soyunma odasının” kapısında birinin beklediğini ve zaman aşımı durumunda uyarıda bulunabildiği belirtilmiştir. Zaman kullanımının sınırlandırıldığı bir diğer mekân ise tuvaletler veya katılımcıların deyişiyle banyolar olmuştur. Bireyin zaman kullanımını iki dakika dahi aşması durumunda “çavuş” olarak nitelenen bireyler tarafından baskı uygulanabilmektedir. Mekân ve zaman üzerinden çizilen sınırlar bireylerin pratiklerini sınırlandırma noktasında yapısal oluşumlardır. Aynı zamanda söylem aracılığıyla kurulan “çavuş” ve “teslim alma” gibi ifadeler, sınırların yeniden inşasını dil üzerinden gerçekleştirmektedir.

Banyodan iki dakika geç geldiğim için sorun oldu. Düştüydüm onda da banyodan gelirken. Düştüğüm için kalktım üstümü falan sildim öyle oyalandım değilse daha erken gelirdim. İki dakika ben niye geç gelmişim. Bundan sonra iki gün ben banyoya gitmeyecekmişim (Leman, 40)

Oooo! (gülüşmeler). Asıl en güzel yerler oralar(soyunma odaları). Şakalaşyoruz. Zaten 5 dakikada giyiniyon seni telsim alıyor soyunuyor o geliyor. Ne görürsen yani, zaten belli bi arkadaşların var dışarı çıktığın o bekliyor seni kapının önünde. (Münevver, 31)

Sohpet etmeye vakit olmazdı hemen üzerini deşışirsin iş kıyafetlerini giyersin zaten teslimat alacaksın hemen yerine gidersin durursun. (Nesrin, 28)

Fabrika ortamı, mekân ve zaman bağlamında beklenen şey, temelde keskin cinsiyetçi bir ayrımın mevcudiyetiydi. Mevcudiyet, bireysel etkilerin sonucunda pratikleri etkileyen yapısal bir duruşun oluşumunu ve yapılaşmanın uyum ve çatışma içerimlerini çağrıştırmaktaydı. Beklentinin karşılanmasına eşlik eden olumsuz düşünceler dizisi, mekânların pratikler aracılığıyla yeniden kurulumu ihtimalini doğurmaktadır. Çünkü hoşnutsuzluk, yaşanan sorunların cinsiyetçi düzenden geçtiğinin görülmesi ve farkındalık sağlandıktan sonra eyleme dönük dönüşümün sağlanması durumunda, toplumsal insanın imkânını açığa çıkarır.

4.5.2. İş Kazaları ve Sendikal Katılım

Katılımcıların anlattıklarına göre sendika faaliyetleri ve sendikalara katılım tamamen işveren sendikaları aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Katılımcıların ikisi hariç tamamı endüstriyel kuruluşun desteklediği bir sendikaya üye olduklarını veya olmalarının istendiğini belirtmişlerdir. Ayrıca işveren sendikasına üye olmayı reddedenler veya başka bir sendikaya üye olmak isteyenler, çalışma faaliyetlerinin sonlandırılacağı ihtimaliyle yüz yüze kalabilmektedirler. Geriye kalan iki katılımcı ise şu anda bir sendikaya üye olmadıklarını fakat üye olabileceklerini, bunu düşündüklerini belirtmişlerdir.

(Başka bir sendikaya katılım durumunda) büyük bi ihtimal çıkardı yani önceden sendikaya kayıtlıymış bizim ordan bi arkadaş (sendikadan)kendi çıktı diye çıkarmışlar o zaman. Sendikaya kayıtlı oldun diye sorun yaşadı yani sendikalı olarak baya bi çıkış verdiler. (Nesrin, 28)

Ya sorun çıkıyor tabi. Sen sendikaya git üye ol senin sendikaya üye olduğunu öğrendikleri anda seni işten çıkarıyorlar. (İlma, 37)

(Başka bir sendikaya katılırsa sorun) Olur tabi olmaz olur mu işten çıkarırlar. (İraz, 24)

Yok, sendikalar da işverenin kendi sendikası. (Münevver, 31)

Yok hayır öyle şeyler ne bilim sendikayla siyasiyle felan şey yapmadım eşimde gitmez yani işten çıktı mı direk eve gelir. (Canan, 39)

Katılımcıların büyük çoğunluğunun işveren sendikasına üye olmaları, sendikal faaliyetlerde bulunulmasını engellemiştir. Fakat işveren sendikasına üyeliği bulunan 13 katılımcıdan 10'u sendikadan bekledikleri şeyin yerine getirildiğini, memnuniyetin sağlandığını belirtmişlerdir. O halde burada üzerinde durmam gereken nokta öncelikle üyeliğin hangi "hizmet" anlayışı üzerinden konuşulduğu ve bireylerin sendikal oluşumdan ne anladıklarıdır.

Üye olma aşamasında bazı sendika üyelerinin üretim alanına/mekânına gelip katılımcılarla konuştukları, "sendikanın avantajlarından" faydalanabilmeleri için üye olmalarının şart olduğunu belirttikleri aktarılmıştır. Aynı belirti, diğer çalışanların üye olması hakkındaki etkileri/teşvikleri doğrultusunda da kendini gösterir. Katılımcılar arasında konuşulan meseleler ise genellikle işten ayrılma durumunda daha fazla para alınabileceği, kendilerine ikramiye verilebileceği, teşvik primi ödenebileceği, bayramlarda gıda yardımı yapılacağı veya alışveriş çeki verileceği gibi unsurlardır.

Yılda iki kere üç kere ikramiye verilir, etkinlikler olur çocukları götürmek için, hastanelerde 3'te 1 ücret ödeyip muayene olma fırsatın oluyordu, iki üç kere yardım veriliyordu. Bunlar işçileri teşvik ediyordu. Ama bu şirketin desteklediği bi sendikaydı başka bi sendikalara girenler bu hakların hiçbirinden faydalanamadı. Durum öyleydi. (Efil, 47)

Çok baskı yaptılar sendikaya üye olun diye. İstanbul'daki olsun başka şehirlerdeki olsun çalışanların sendikada hakları var diye buradaki işçilerini de yaptı. Ama iyiki de yaptılar diyo. Sendika olayına başladığımız zaman 2-3 milyar civarında para yatırıyorlar toplu. (Kamuran, 35)

İşverenlerin çıkarı doğrultusunda oluşturulan sendikal faaliyetler bu haliyle işveren yanlısı tüzel oluşum bütünüdür. Böylece bireysel girişimler de işveren rızasına, beklenti,

tatmin ve hizmet anlayışına indirgenmiştir. Bu durum, yaşanan olumsuzluklar ile mücadelede ortak çıkar ve ortak eylemlilik esasını zedelemektedir. Bu durumu iş kazaları üzerinden ele almak istiyorum. Katılımcılar arasında iş kazası yaşayan yoktur. Ancak, iki katılımcının eşi, bir katılımcının babası bu tür bir sorun yaşamıştır. On beş katılımcıdan dokuzu fabrikada iş kazalarının yaşandığını belirtmiştir.

Katılımcılar, yaşanan ve şahit oldukları iş kazaları arasında en sık görülenin, parmağın kopması olduğunu belirtmişlerdir. Sendikal faaliyetlerle de bağlantılı bir şekilde konuşulan iş kazası konusunda katılımcılar temel gerekçe olarak, yaşananları işçilerin dikkatsizliği ve uykusuzluğu üzerinden değerlendirmişlerdir. Dolayısıyla iş kazalarını uykusuzluk ve dikkatsizliğe bağlayan bir katılımcı, 12 saat çalışırken bu tür olayların daha sık görüldüğünü de anlatmıştır.

(İş kazası) Çok oldu. Parmağını kaptıranlar falan oldu ben şahit oldum. (İraz, 24)

Genelde dikkatsizlikten uykusuzluktan... Şimdi işverene bir şey diyemen adam elini oraya sokma diye makinenin oraya yazmış asmış sokma kardeşim. Ama işte olacak var 12 saat yorgun oluyor kadın elini oraya kaptırıyor. (Münevver, 31)

Kazanın yaşanması belki istihdama yönelik riskler bağlamında değerlendirilebilir. Fakat yaşanan olumsuzlukların önleimsizlik ve geçiştirme noktasında risk unsuruna dahil olmaması gerekli yahut zorunludur. İşveren sendikalarının işçilerin yaşadığı olumsuzlukların savuşturulmasında pay sahibi olması, anlaşılır bir şekilde mevcudiyetini işveren çıkarına indirgenmesini anlatır. Katılımcılardan iş kazalarına tanık olanların anlatıma göre kaza sonrasında yaşanan sendikal etkileşim, kazazedeyi ziyaret, gıda paketi “yardımı” ve kurumun şikâyet edilmemesi hakkında sarf edilen söylem şeklindedir.

Kadın elini oraya kaptırıyor ondan sonra şikâyet etme diyorlar sana yardım ederiz etmeyen çok oldu öyle. (Şikâyet edersen seninle) uğraşıyorlar. Ondan sonra uğraşırken kazanacağın para da gidiyor sonunda yine kaybeden sen oluyorsun güçlü olan kazanıyor. İşte öyle dediğim gibi o süreç içerisinde parasız kalıyor çok parası yok ki gitse bida avukat tutsa ama olmuyor diğer sendikalar falan herkes güçlüden yana. (Münevver, 31)

Sen suçlu oluyosun neden oraya parmağını soktun veya neden Allah korusun kolunu soktun neden böyle yaptın veya bilirkişiyi beklemedin diye soruyorlar söylüyorlar yani o şekilde yani... Bir kişi kolunu kaptırmış ben oraya girmeden önce kolu hale pilatinli işte şu şekilde

davranırız şu şekilde yaparız diye hala kadın diyor bana bir şey yapmadılar diyor yani... (Gıipse, 34)

Sonuç olarak katılımcıların sendikal faaliyetlerle ilişkilerinin bulunmadığına yönelik beklenti, kısmen kadınların ifadeleriyle doğrulanmıştır. Kısmen demenin sebebi, üyelik ve katılım ayırımına dayanır. Üyelik konusunda yüksek olan oran, kendisini bahsi edilen belli başlı kısıtların da etkisiyle katılım ve farkındalık söz konusu olduğunda pek gösterememiştir. Sendikal oluşumlar, “hizmet” faaliyetleri altında birkaç uygulamaya indirgenmiştir. Ayrıca cinsiyet düzeninden bağımsız olmayan sendikal oluşumlar, cinsiyetçi hiyerarşik konumlanmayı yeniden üretmektedir.

4.5.3. İşbölümünün Cinsiyet Farklılığına Göre Düzenlenmesi

Biri hariç katılımcıların hepsi, işlerin cinsiyetlere göre ayrıldığını belirtmiştir. Bu durumun sebebini sorduğumda ise katılımcıların büyük bir çoğunluğu, işlerin “ağır-hafif” şeklinde ayrılmasını temel gerekçe olarak sunmuşlardır. Bu gerekçe üzerinden düşüncelerini aktaran katılımcıların tamamı, gerekenin de bu olması yönündeki inancı paylaşırlar. Ağır ve hafif ayrımı yapan katılımcılar, erkeklerin “ağır” kadınların “hafif” işlerden sorumlu oldukları konusunda hemfikirdiler. Fakat iki katılımcı, kadınların üstlendiği işleri “ağır” olarak nitelerken erkeklerin yürüttüğü faaliyetleri, “hafif” olarak görmüştür. Katılımcılar nezdinde ağır işler çoğunlukla, kutuların taşınması ve ürünlerin çıktığı fırında çalışma şeklindedir. Hafif işler ise, genellikle üretim bandında faaliyette bulunmak olarak görülmüştür.

Erkeğin yapabileceği işe erkek, kadının yapabileceği işe bayan verirler. Mesela kadın işleri biraz daha hafif olur mesela ne olur toplamadır beslemedir. Daha hızlı ama daha hafif. Mesela erkeğinki de daha ağır olur. (Efil, 47)

Kadınlar daha incelikli işleri yapıyor erkekler güç gerektiren şeyleri yapıyor. Erkeklerinki daha ağır. Kadınlar toplama yapar besleme yapar ıstakalara bakar öyle şeylerle ilgilenir. Erkekler fırındadır makinelere bakar torbaları paketleri kaldırırlar. (Iraz, 24)

Yani kadınlar daha hafif şeyler yapıyor ama erkekler daha ağır işlerde çalışıyor. Yani şey bişeyler kaldırma indirme vs. hep erkekler yaptırıyorlar. Biz makinenin başında durur selefona¹ falan takarız başka bişey yok bizde ağır iş olarak yani. (Berrin, 44)

Biz kadınlar mesela iğnedir ipliktir her şeyi tuttuk mu muntazam tutarız. Bisküviler de aynı iğne iplik gibidir hani kırılır dökülür ezilir. (Leman, 40)

Ağır ve hafif işler nitelemesinden hareketle bir tür kadın-erkek karşılaştırmasına gidilmesi, üzerinde durmam gereken bir noktadır. Sohbet sırasında yapılan karşılaştırma genellikle katılımcının yaptığı iş herhangi bir erkek çalışanın yapıp yapamayacağı ve kendisinin “erkeklerin işi” olarak görülen faaliyetleri yürütüp yürütemeyeceği üzerinden ilerlemiştir. Bu minvalde üç nokta belirginleşmiştir. Bunlar: Birbirlerinin işlerini yapamayacağı, kadının erkeklerin yürüttüğü işleri yapabileceği ve erkeklerin, kadınların yürüttüğü işleri yapabileceği yönündedir. Katılımcıların yaklaşık üçte ikisi, ayrı ayrı kadın ve erkeklerin sorumluluğunda olduğu düşünülen işlerin, karşılıklı olarak yapılamayacağı görüşündeydiler. Buna karşın katılımcılardan ikisi karşılıklı olarak işlerin yapılabileceğini, biri kadınların erkeklerin yaptığı işi yapabileceğini biri ise erkeklerin kadınların yaptığı işi yapabileceğini anlatmıştır. Bu karşılaştırmalar genel olarak ağır-hafif iş nitelemesi veya kas gücü-parmak mahareti ikiliğine dayanmaktadır.

Biz araba bile yüklüyoruz. Erkek yüklemesi lazım biz yükleriz birde ben çok güçlü olunca böyle bayılıyodum. İki de iyi yaptın dediler mi iyi gaza geliyodum deli gibi çalışıyodum şimdi belim ağrıyor ama geçti artık (İlma, 37)

İşlerin cinsiyet farklılığına dayanarak ayrılması daha çok sınırlama üzerinden ilerler. Sınırlama, katı bir kurallar bütünüyle kendini hissettiren iktidar yapılanması çıkarına bireylere etki eder. Söz gelimi bir katılımcı, erkeklerin yaptığı bir işi yapabildiği fakat bundan kimsenin haberi olmaması gerektiğini söylemiştir. Çünkü kadınlar, erkeklerin sorumlu tutulduğu bir işi yaptıklarında tepki görme tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu, kadınların kendilerini fiziksel olarak zorlayacak işleri de yapsın anlayışıyla değil, sınırlamanın ve katı bir cinsiyetçi ayrımın mevcudiyetini anlamak için önemli bir örnektir. Nitekim işlerin karşılıklı bir şekilde yapılabildiği anlatisinin da normatif bir temele dayandığını göstermektedir.

¹ Kaplama, baskı ve ambalaj için fabrikadaki makinelere takılarak kullanılan bir malzemedir.

Erkek yetişmediği zaman oralara da veriyorlar mı veriyorlar. İşte mal kayma portf çekme. O tür yerlere de kadınlar gidebiliyor yani... (Efil, 47)

İşte (erkekler) sefalon değiştirir, makineye bakar. Hani yapabilen kadınlarda var mesela ben de değiştiririm sefalonu ama bunu üst düzey birisi gördüğü zaman yanıştır ona göre hani ben yıllardır bir makinede durdum ben o makinenin bütün ayarını bilirim kendim istesem her ayarını yaparım ama bu müdürlere amirlere göre yanlış bunu yapmamam gerekiyor. Mesela amirin müdürün gördüğü zaman olmaz ama bizimle direk şeye geçmezler ama gelir senin başındaki ustaya niye kadın değiştiriyor bunu der öyle sorunlar gördük (Funda, 26)

Katılımcılarca cinsiyete dayalı işbölümünün en temel dayanağı olarak sunulan ağır-hafif iş nitelemesi, içerisinde önemli-önemsiz ikiliğini de nüve olarak barındırmaktadır. Her ne kadar kadınların yaptığı faaliyetlerin daha ağır ve daha önemli olduğuna dair az sayıda katılımcı görüşü olsa da çoğunluk ağır iş-erkek özdeşliği kurmuştur. Böylece kadınların faaliyetleri; daha önemsiz, ikincil, asıl olan değil katkı niteliğinde olan şeklindeki düşüncüyü yeniden inşa etmiştir. Katılımcılar tarafından bu durumun “doğal” kabul edilmesi, işlerin de cinsiyetlere göre ayrılmasına ve yapılan ayrıma göre değer atfedilmesine temel oluşturmuştur. Öyle ki, iki katılımcı, erkeklerin, kadınlar tarafından yapılan işi yap(a)mamalarını, onların “doğasına” ters olduğuna, kendilerinin 8 saat boyunca aynı yerde durabildiğini fakat erkeklerin duramayacağına ve yapıları itibariyle hareketli olduklarına bağlamıştır. Bir katılımcı ise, bu yapılanmanın kadınların ev içinde de fabrika ortamında da ikincil konuma ittiğini ve daha “sıkıntılı” olduğunu belirttikten sonra “bana şimdi ne olmak isterdin diye sorsan, erkek olmak isterdim...” şeklinde yorum yapmıştır.

Erkekler şeydir ya nasıl desem daha özgürdür daha serbesttir kadın kadar sıkıya gelemez erkekler. Mesela ben 8 saat durduğum yerde besleme yapabiliyorum. Kadınlarda bayanlarda sabır var erkeklerde sabır olmadığı için yapamazlar. Benim için sorun olmuyor ama erkekler orda dursa dursa ancak 10 dakika durabilir. 8 saat boyunca orda durup besleme yapamaz. 8 saat boyunca orda durup da oluk veremez yani sıkılır. (Efil, 47)

Beslemeyi erkekler yapamıyor erkekler çok sabit bir yerde pek duramıyorlar sabit bir iş yapmayı sevmiyorlar mesela bizim durduğumuz yerde erkekler durmak istemiyor. (Gıpse, 34)

Fabrikadaki işlerin cinsiyet rejimine göre düzenlenişi, var olan ikilikçi anlayışın yansımaları niteliğindedir. Katılımcıların çalışmaya başladıkları andan itibaren karşılaşılan belirlenim, yalnızca içselleştirme, dayatmaları benimseme, uyum sağlama ve uygulama şeklinde kendini göstermemiştir. Her ne kadar katılımcıların çoğu, cinsiyetçi işbölümü düzenlemesinin mevcudiyetini ve gerekliliğini onaylasalar da tersi düşüncelerin de var oluşu, farkındalık yoluyla yaşanacak değişim umudunu beslemektedir.

4.5.4. Kadın-Erkek Etkileşimi ve Hiyerarşik Görünüm

Kadın-erkek etkileşiminin katılımcılar üzerinde bıraktığı izlenim, genellikle cinsiyet farklılığına dayalı işbölümü üzerinden hareket eder. Çünkü kadın-erkek ilişkilerinin mahiyeti sorulduğunda, 15 katılımcıdan 12'si genelde erkek olan ve usta/şef şeklinde adlandırılan bireylerle girişilen iletişimden bahsetmişler. Bunun nedeni üzerinde de duran katılımcılar, çoğunlukla erkeklerin farklı bölümlerde çalışıyor olmaları, onlarla iletişim kurulmasının “yanlış anlaşılabilirliği” ve erkeklerin sohbeti cinselliğe indirgeyebildiklerini anlatmışlardır. Usta ve şef konumunun dışındaki erkeklerle kurulan iletişimin ya hiç olmadığı ya da çok kısıtlı olduğu üçü dışında katılımcıların tamamının düşüncesidir. Üç katılımcıdan biri, erkeklerle konuşabildiğini fakat “yanlış anlamaya” mahal vermemek için “aşırıya kaçmamaya” dikkat ettiğini belirtmiştir. Diğer iki katılımcı ise yeri geldiğinde herkesle ve her konuda olmasa da belli kişilerle konuşulabildiğini ifade etmişlerdir.

Valla erkeklerle kadınlar mesafeli olur biraz. Çok samimi konuşulmaz yoksa laf ederler söz çıkar. Gerek yok öyle şeylere. Selefona mu koyulması lazım. Erkek usta varsa ona söylersin takar işini görür gider. (Iraz, 24)

(Sohbet) Edilir yani edilen kişiler vardır edilmeyen kişiler vardır edilen kişiler zaten kendini belli ediyor efendi oluyor abla diye sesleniyordu edilmeyen kişilerde zaten kendini onlarda belli ediyordu ee bi nevi sürtünme şu bu yapıyorlardı mesela teklifi şeydu zaten kendin biliyorsun onlardan uzak duracağını hepsi vardı yani (Münevver, 31)

Erkeklerle iletişim kurduklarını belirten katılımcılar, daha çok “usta” olarak nitelenen bireylerden bahsetmişlerdir. Ek olarak ustalık konumunda bir değişim yaşandığını anlatan katılımcılar da olmuştur. Bu doğrultuda dört katılımcı, ustalık adlandırmasının artık değiştiğini, “operatör” nitelemesinin tercih edildiğini ve eskiden ustalar yalnızca erkek bireyler olurken şimdi kadınların operatör olabildiğini

vurgulamışlardır. Fakat katılımcıların yaklaşık üçte ikisi erkeklerle kurulan etkileşimi yine usta-erkek özdeşliği üzerinden anlatmışlardır. Az sayıda katılımcı ustalar ile iletişimlerinin oldukça iyi olduğunu, bir sorun yaşamadıklarını belirtirken çoğu; baskı, dayatma, emir verme, üstünlük kurmaya çalışma gibi eylemlerde bulunulduğundan bahsetmiştir. Ayrıca bu çoğunluk içerisinde yer alan bir katılımcı bahsi geçen baskı pratiklerinin, erkeklik ile değil yalnızca usta olma ile ilişkilendirirken diğer katılımcılar için usta ve erkeklik ayrımının yapıldığını söyleyemeyeceğim.

Kadınlar yeni yeni usta oluyor. Ona da işte operatör diyorlar. Usta demiyorlar operatör diyorlar adı değişiyor. Operatörler çavuşun görevlerini de yapıyor. Bayan yerleştirmede dağıtmada onlara artık operatör diyorlar. (Efil, 47)

Yani sürekli başımızda dururlardı hadiyin arkaya göndermeyin çalışın çalışın üstümüze tamamen baskı olurdu ama gece öyle bir sorunumuz olmazdı sadece uyku sorunumuz yani uykudan başka sorunumuz olmazdı. (Nesrin, 28)

Fabrikada öyle. Bayan çok erkek az. Erkekler de öyle davranıyor. Bizim ordaki paketleme ustası bayana yapacaksın edeceksin diyor o bizim başımız oluyor. O da sonuçta yine erkek ondan sonra varıyon oraya şef erkek. Kimyacı erkek sen nesin bayansın şurayı yapacan şurayı temizleyecen aynı ev gibi. Yani herkesin yaşadığı ev ayrı tabi de. (Münevver, 31)

Ustalar öyle üstünmüş gibi davranıyor öbürleriyle fazla bi diyalogumuz olmuyor zaten. Bilmiyorum. Ustalar da bence erkek olduğu için değil de usta olduğu için öyle yapıyor. (İraz, 24)

Usta olarak nitelendirilen çalışanların, makinenin sorunlarıyla ilgilenen, sefona takan, üretim sürecini denetleyen ve kadınların zaman kullanımını düzenleyen erkeklerden oluştuğu anlaşılmıştır. Hiyerarşik bir görünüm mevcut olmakla birlikte, ustaların eylem ve söylemlerine karşı direnişin olmayışı, farklı şekilde kendini gösterir. Çünkü dayatma, baskı kurma, emir verme ve cezalandırma istencinin mevcudiyeti, bir tür kabullenışı öncelenmemiş, direniş mekânizmalarının geliştirilmesini sağlamıştır. Bu mekânizmayı en iyi, İzmir’de bir tekstil fabrikasında çalışmış daha sonra Karaman’a gelerek buradaki fabrikalarda üretime katılmış bir katılımcının izlemi üzerinden okuyabiliriz:

Ustalar işte şu iki bayana verin şu iki bayan gelsin her tarafa gönderirlerdi kardeşimle beni. Farkında değilmişiz onun arkadaşlar oraya usta diyormuş ki mesela şu tesise gidin biz hemen gidermişiz ama arkadaşlarımız dermiş ki “hayır biz oraya gidemeyiz biz o işi yapamayız” derlermiş. Bize sonradan onu söylüyorlar bizi uyardılar: “Ya siz her tesise

gidiyorsunuz biz gitmeyiz demiyosunuz” “ee biz burada işçi değil miyiz?” dedim. İşte “biz yapamayız biz edemeyiz demiyosunuz” dediler sonra “ben işçiyim sonuçta iş yapmaya geldim her işi de yaparım yani sorun değil dedim.” İlk başta konuşmalarına da alışmadık biz onların. Çünkü saatlik sayı verirler o mesela ne veriyorlar kolunu mu taktırıyorlar beden mi çatırıyorlar neyse o an ne iş yapıyorsan o anlık saatlik sayıyı çıkarmak zorundasın ve konuşulmaz yasak yani. Ondan sonra işte biz kız kardeşimle çalışıyoruz böyle eğilmişiz ama kendimizi kaptırmışız siz neden kafanızı kaldırmıyorsunuz sürekli çalışıyorsunuz neden dedik siz neden konuşuyorsunuz konuşma yasak değil mi burada dedik hayır dediler ne yasağı söyle kafamızı kaldırdık baktık etrafımıza gerçekten herkes şakır şakır konuşuyor. (Gıpse, 34)

Katılımcıların görüşü, en başta erkek işçilerle ya mesafeli ya da göreceli etkileşime dayalı bir iletişimin olduğu yönündedir. Çoğunlukla erkek-usta özdeşliği üzerinden yürüyen hiyerarşik bir yapılanmanın görünümü ise, daha çok endüstriyel faaliyetlere odaklanan, yönlendirme, düzenleme ve baskı kurma pratikleri üzerine kuruludur. Usta-erkek özdeşliği üzerinden düşüncelerini paylaşan 11 katılımcıdan 10’u erkeklerin pratiklerini fabrikadaki cinsiyet rejimine istinaden ele almışken bir katılımcı, aile yaşamındaki muhtemel sorunlar sebebiyle ustaların baskıcı olabildiğini belirtmiştir. En nihayetinde çoğunluk hiyerarşik bir yapılanmanın varlığını onaylamış ve eşitlikçi anlayışın henüz pek görünür olmadığını söylemlerine yansıtmışlardır.

4.5.5. Kadınlar Arası Etkileşim, Hiyerarşik Görünüm ve “İdare Etme” Pratiği

Katılımcıların üzerinde durduğu uyum ve çatışma konusu, kadınlarla olan ilişkilerin, üretim süreciyle ilişkili olarak anlatılmıştır. Onlara göre uyum üretimin aksamadan sorunsuz gerçekleştirilmesiyle çatışma ise kavga ve tartışmayı içeren, bir tür “yolunda gitmeme” durumudur. Uyum ve çatışma ilişkisini bütün katılımcıların anlattığı “idare etme” pratiği zemininde birleştirmek mümkündür. İdare etme, bireylerin sorumluluğunda görülen faaliyetleri gönüllülük esasına dayanarak geçici bir süreliğine bir başka bireyin üstlenmesidir. Bu haliyle idare etme anlayışı, yakınındaki bireyin faaliyetini üstlenme tercihine dayandığında uyumu; reddetme tercihine dayandığında çatışmayı temsil eder. Aynı zamanda endüstriyel alanda çalışmaya yeni başlayan bireylerin pratiklerinin, orada hazır olarak bulunan bireylerce kontrol edilmesi noktasında idare etme, yapısal bir özellik de göstermekte ve kadınlar arası hiyerarşi kurulumunun bir boyutunu oluşturmaktadır.

(Yeni işe başlamış) Kız geldi, kıza güzellikle işi tarif ediyorsun seni beğenmez gibi hareket ediyor. Bak dedim ben bu işi biliyorum benim için sıkıntı olmaz dedim. Ama senin için sıkıntı olur dedim. Anlamadı, tamam sen bilirsin dedim. Ondan sonra kıızı ezebildiğim kadar ezdim. Ama neyin ne olduğunun farkına varsın diye ezdim. O anladıktan sonra ben ne dersem veya bi başkası ne derse onu yapar oldu. Öyle insanları ezdiğim zamanlar oldu yani olmadı değil. Olmadı değil. Onu da yaptım. (Kamuran, 35)

Sen acemisin geldin demi benim sözüm sana değil ustaya. Mecbur idare edeceksin dediği zaman her şey biterdi. Etmezdim sadece kendi işimi yapardım. Sana değil benim sözüm ha sakın alınma ustaya idare etmeyeceğime yemin ettim derdim. Ondan sonra geçirdi. Bir gitti iki gitti üç gitti bir gün bir saatin içinde. Dördüncü geldi bunu idare edeceksin dedi. Bunlar beni idare etsinler dedim sen idare etmiyorsan. (Leman, 40)

Katılımcılar tarafından idare etme pratiğinin geleneksel hale geldiğinin vurgulanması, “bana yapılamı ben de yaparım” anlayışıyla iletişimde sorunlar yaşanmasına sebep olabilmekte, dayatma, baskı veya katılımcıların deyişiyile “ezme” eylemi görülebilmektedir. Bu eylem de sohbet ve kavga pratiklerinin belirleniminde veya etkilenmesinde başat önemde konumlanmıştır.

Benim senden farkım var. Sene de demiyorum bak ay... Ay farkım ya da bir hafta farkım var senden rütbeliyim. Ben ne dersem onu yapacaksın. Onu derler.

Yani biz yaşadık onlar da yaşasınlar mı diyorlar?

Aynen, o mantığa gidiyorlar. Ben bir ya da iki defa yaptım o ezme olayını... (Kamuran, 35)

Katılımcıların tamamı, kadınlar arasında sohbet edildiğini belirtirken üçte ikisi, kavganın mevcudiyetinden bahsetmiştir. Aralarında yapılan sohbetlerin konusu genellikle aile yaşamı, maaş, fabrika ortamı ve faaliyetler şeklinde sıralanırken kavga sebepleri ise; yine fabrika ortamı ve faaliyetler, kadınların emir verici söylemleri, “arkadan konuşma” ve “idare etmeme” şeklinde sıralanmıştır. Kavgaların yaşanması ve idare etme pratiklerinin birlikteliği, yaşanan bu tür “problemlerin” kontrol edilmesini, düzenleme birimlerini ve hiyerarşik yapılanmayı da ortaya çıkarmıştır yahut yeniden üretmiştir.

Tabi ki kavga edenler de olur küsenler de olur birbirleriyle konuşmayanlar bile vardı yani. Yan yana durup hiç konuşmazlardı. İlin işi yüzünden birbirine küsenler çoktu. (Oya, 28)

Valla kadınları çok farklı kardeş gördüğün gibi olanı da var akraba gördüğün gibi olanı da var ama böyle yılan gibi kadınlar da var yani çekememezlik vardı onlarda. (Canan, 39)

Kadınlar arasında bir tür hiyerarşinin mevcut olduğunu düşünen 11 katılımcı olmakla birlikte çoğu bunu, “çavuşlar” üzerinden anlatmıştır. Çavuşlar kadınlardan oluşan ve üretim bantlarındaki kadınların yerleşimini düzenleyen bireylerdir. Katılımcılar neredeyse tamamı çavuşların mesafeli ve bazen “sert” söylemler sarf edebildiğini vurgulamışlardır. Tek tip ve maksimum çalışma süresi odaklı etkiler bir yandan üretim bandında çalışan kadınların eylemlerini kısıtlarken bir yandan da “çavuşluk” faaliyetini, kural yaptırımına indirgeyebilmektedir. Zira adlandırmanın neden askeri kökeni çağrıştıran bir kelime üzerinden yapıldığı da anlaşılır hale gelmekte. Fakat yine de bunun bir genelleme olmadığını hatırlatmak gerekir. Çünkü “çavuş” olmasına karşın arkadaşlık ilişkileri çerçevesinde etkileşime geçen ve eşitlikçi duruş sergileyen kadınların mevcut olduğu da anlatılmıştır.

Çavuşlar biraz serttir. (Canan, 39)

Ben çok nadir iyi çavuş gördüm ben hepsi köpek gibi olur. (İlma, 37)

Her şey çavuşun elindedir seni nereye isterse oraya verir işte hangi işi yap derse o işi yaparsın. (Funda, 26)

Son dönemde çavuşumuz vardı o gayet yumuşak anlaşmaya özen gösteriyordu. (Münevver, 31)

Önceki başlıkta kadınların olası baskı rejimlerine nasıl direnç gösterdikleri ele alınmıştı. Aynı unsurlar burada da söz konusudur. İktidarın taşıyıcısı kadınların, kuralların uygulanma istenci çerçevesinde yansıttıkları baskı unsurları, kavga veya reddetme pratikleri olarak kendini gösterebilmektedir. Fakat gerek baskıların gerekse karşı çıkma pratiklerinin varlığı genellikle çalışma ortamının, zamanının ve idare etme pratiğinin, kadınların isteği dışında düzenlenişi etrafında şekillenmiştir. Sonuç itibariyle kadınlar arasında mevcut olan bir hiyerarşik yapılanmanın varlığı, meselenin yalnızca cinsiyet farklılığı üzerinden okunmadığını gösterdiği gibi patriarkal paya veya öne çıkarılmış kadınlık tipine de dayanmıyor olabilir. Nihayetinde kadınların kendi aralarında yaşadıkları sohbet, kavga ve tartışmalar, mevcut olmakla birlikte bazı örnekler için bir tür şiddetin dışavurumu değil, hiyerarşinin reddedilişini de ifade etmektedir.

4.5.6. Fabrikada Çalışan Kadınların Yaşadığı Zorluklar

Katılımcıların her biri endüstriyel kuruluşlarla çalışmayla birlikte ortaya çıkan yahut artan zorlukları anlatmışlardır. Belirtilen zorluklar, farklı nedenler üzerinden yaşansa da temelde; yapılan endüstriyel faaliyetler, ev işleri, çocuk ve eşe ayrılan/ayrılmayan vakit etrafında şekillenmiştir. Bu unsurların ayrı ayrı belirtmiş olmama karşın, katılımcılarca birbirleriyle bağlantılı veya iç içe geçmiş halde ele alındığını vurgulamam gerekmektedir.

4.5.6.1. Endüstriyel Faaliyetler ve Ev İşleri Bağlamında Yaşanılan Zorluklar

Yapılan işin zorluğunu, fabrika ortamının ve üretim sürecinin kadın üzerindeki baskıları, bireyin yaşadığı ağrı, stres ve yorgunluklar temelinde değerlendirilmesi anlamlı görülmektedir. Katılımcıların 9'u yapılan işin kendilerini zorlamadığını belirtmişlerdir. Bunlardan ikisi çalışmaya başladıklarında zorlandıklarını fakat şu anda zorlanmadıklarını ifade ederken diğerleri böyle bir ayırım yapma gereği duymamışlardır. Katılımcılar tarafından sırasıyla; çalışılan yer/ortam, çavuşlar, işverenler, üretimin hızı, sorumluluğun arttığı düşüncesi ve vardiyalar, kendilerini zorlayan unsurlardır. Ayrıca evlenmeden önce çalışmaya başlamış katılımcılardan ikisi, evliliğin de bir zorlanma faktörü olduğuna dikkat çekmiştir. Şöyle ki, onlara göre evlenmeden önce kendilerini zorlamayan çalışma pratiği, evlendikten sonra üzerlerinde hissettikleri sorumluluk ve rol yüklenmesiyle zorlanmalarına sebep olmuştur. Dolayısıyla evlendikten sonra fabrikada çalışmaya son veren kadınların varlığını da bu nokta üzerinden görmek mümkündür.

Sekiz saat olması iyi amma fabrikatörler bizi eziyorlardı biliyon mu? (Hale, 47)

Çok zormuş hani bekarken çalışıyorduk mesela erkek gibi işe gidip geliyormuşuz. Anladın mı? Kaç saat çalışırsan çalış sorumluluk yok çünkü. (Leman, 40)

Fabrika zor sabaha kadar ya omzun ağrıyor ya boynun ağrıyor. Önündeki ürün hiç kesilmeden pişer gelir. Öyle olunca yorulurduk yani. Sürekli ayakta kadınlarda genelde varisler oluyor. (Münevver, 31)

Zorluk denince ilk akla gelen her ne kadar aşırı iş yükü gelse de ev emeği ile fabrika yaşamı arasında konumlanan kadın kimliğiyle de ilişkilidir. Dolayısıyla katılımcıların da işaret ettiği gibi zorluk yaşama veya yaşamama pratikleri, çoğunlukla görünmeyen ev emeğiyle ilişkilendirilmiştir. İki katılımcı, fabrikadaki işlerin değil evdeki işlerin zor olduğunu belirtmişlerdir. Yine ev işleri üzerinden zorluk tarifi yapan bir

katılımcı ise, ev işlerini eşiyle paylaştığı ve çocuğunun artık büyüdüğü için bir zorluk yaşamadığını anlatırken diğer bir katılımcı ev işlerini planlı bir şekilde yaptığı için zorluk yaşamadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla ev işi-endüstriyel iş arasında bağlantı kuran katılımcılardan biri hariç diğerleri ev işlerinin kendi yükümlülüğünde olduğunu düşünmektedir. Hal böyle olunca katılımcılar açısından zorluk tarifi de bu bağlamda yorumlanmıştır. Endüstriyel alanda çalışmayla birlikte ev işlerini de yürüttüklerini ve bunun kendilerini çok zorladığını anlatan 14 katılımcıdan 11'i zorlanmalarına rağmen ev işlerini üstlenmeleri gerektiğini düşünmüşler; üçü ise, yaşadıkları zorlukları aşma konusunda eşlerinin yardım ettiklerini, etmeleri gerektiğini düşünmüşlerdir.

Tani bişeyin ucundan tutsa iyi olacak yani. Sonuçta biz hem iş hem ev hem çocuk hepsine yetişemiyoruz yani. (Berrin, 44)

Ev işleriyle hem çalışıp hem de onları yapmam lazım. O yüzden zor oluyor biraz. Mesela çalışmasam da evde otursam daha rahat olurdu daha iyi yapardım ev işlerini yemeğimi temizliğimi. Ama şimdi yorgun yorgun geliyon bide onlarla uğraşyon. (İraz, 24)

Yani (ev işlerini) paylaştığım için bana göre çok bişey(zorluk) getirmiyor. Ama benim çocuğum küçük olsaydı belki sorun yaşardım. (Aslı, 34)

Fabrika da yaptığım iş zor değildi aslında ama eve gelince bir ağırlık çöküyor. Çünkü evle işten zaman ayıramıyorum kendime vakit ayıramıyorum. (Canan, 39)

Yoo! Her şeyi planlı yaptın mı bir zorluk olmaz şimdide aynı onu kendin ayarlayacan gelip de evi otel gibi kullanırsan lavaboyuda bulaşıkla yığarsan oda senin sorunun. (İlma, 37)

Yani işe gidersen gelirsin yemek olmazsa olmaz çamaşır yıkanmazsa olmaz bulaşık yıkanmazsa olmaz yani hem çalışıp hem hepsini yapmak zorundasın hem çocuklara bakmasan olmaz ilgilenmezsen olmaz yani bu gibi zorluklar. (Funda, 26)

Ev işleriyle hem çalışıp hem de onları yapmam lazım. O yüzden zor oluyor biraz. Mesela çalışmasam da evde otursam daha rahat olurdu daha iyi yapardım ev işlerini yemeğimi temizliğimi. Ama şimdi yorgun yorgun geliyon bide onlarla uğraşyon. (Hale, 47)

Sonuçta yalnızca fabrikada yapılan işlerin zorluğundan bahseden katılımcılar 9 kişi iken bu zorluğa ev işleri de eklendiğinde 14'e çıkmıştır. Zira katılımcıların zorluk tarifinin de ev işleri üzerinden yapılması, endüstriyel faaliyetler kendilerini zorlamasa bile bir

zorlama mekânizmasının varlığına işaret etmektedir. Lakin bu zorluk, daha çok iktidar düzeni ve yapılanması üzerinden anlatılırken cinsiyetçi rejime işaret eden, eşitlikçi bir paylaşımın mümkün olduğuna yahut olabileceğine kanaat getiren katılımcılar da olmuştur.

4.5.6.2. Çocuk ve Eşe Ayrılan Vakit Konusunda Yaşanılan Zorluklar

Görüşülen katılımcıların hem çocuk bakımından yükümlü tutulması hem de kendilerini sorumlu ve/veya zorunlu görmeleri, çocukluğun geçirildiği aile ile bağlantılı olduğu gibi zaman içerisinde pratiklerle kurulan bir oluşumdur. Kadınların tamamının çocuk bakımının kendi yükümlülüğünde olduğunu düşünmektedirler. Erkek egemen rejimle bağlantılı olan yükümlülük tasarısı ve bunun bireylerce kabulü, kadını ev işleriyle özdeş kıldığı gibi çocuk ile “ilgilenme” ve etkileşim kurma pratiğini de onların tekeline bırakmaktadır. Fabrikada çalışma faaliyetleri de buna eklenince zorluk yaşanması kaçınılmaz olmuştur. Katılımcıların biri hariç tamamı hem fabrikada çalışmanın hem de çocukla ilgilenmenin kendilerini zorladığını belirtirken bir katılımcı zorluk yaşamadığını anlatmıştır.

(Sekiz saat çalıştığımız için) yemeğinize de çocuklarınıza ilginize de temizliğinize de her şeye vaktiniz kalır diye düşünüyorum. (Dilek, 32)

Çalıştığın zaman her şeyden fedakârlık yapmak zorundasın hani kendinden çocuklarına ayırdığın zamandan (Efil, 47)

Evlendikten sonra çalışmak haliyle zorlaştı hani çocuklara eve eşime zaman ayırmam lazımdı birde çalışıyorum kendime zaman ayırmam lazımdı hep kendimden ödün vermek zorundaydım yani öyle zorlukları vardı. (Canan, 39)

Çocuğa vakit ayırması lazım gelen bireyin, kadın olması gerektiğine olan geleneksel anlayış, çocukla yeterince ilgilenilmediği düşüncesiyle birleşince çevredeki başka kadınlardan bakım için “yardım” istenebilmektedir. Fakat bu yardım anlayışı, kadın-bakım rejimi özdeşliğinin kurulumunda pay sahibi olurken asıl yardımı erkek egemenliğine yapmakta ve kadının kendisini öznellikten mahrum bırakmaktadır. Özellikle çocuk bakımının kendilerinin tekeline olduğunu düşünen kadınlar, zorlandıklarında kendilerine en yakın kadından yardım isteme eğiliminde olmuşlardır. Katılımcıların yaklaşık yarısı çalıştığı belli bir süre içerisinde; anne, kayınvalide, hala, kız kardeş ve ücretli bakıcı gibi bazı kadınlarla bakım emeğini paylaşmışlardır. Yaşanan gerilimin bu şekilde aşılmaya

çalışılması, refaha yönelik cinsel politika eksikliğinden çocuk bakımını-kadın özdeşliğine kadar geniş bir alanı kapsar. Fakat her ne olursa olsun bu durum, çocuğa ayrılacak vakit ile kadın sorumluluğu özdeşliğini kuran, pekiştiren yahut yeniden üreten bir duruşun timsalidir.

Çocuğa ayrılan vakit, katılımcılarca genellikle bakım rejimi üzerinden anlatıldığı için etkileşim ikinci planda kalmıştır. Fakat belli bir sorumluluk kabulü üzerinden yükselen vakit ayırma pratiği, eş ile kurulan etkileşim konusu olduğunda farklılık gösterir. Örneğin 15 katılımcıdan 10'u, eş ve çocuklara vakit ayırabilme meselesini çocuklar üzerinden anlatırken 5 katılımcı hem çocuklar hem de eşleri hakkında anlatımda bulunmuşlardır.

Çalışan kadınsın sonuçta çalışmayınca eşine çocuklarına daha çok vakit ayırıyorsun daha çok ilgileniyorsun. Ama çalıştığın zaman her şeyden fedakarlık yapmak zorundasın (Efil, 47)

Geliyom ev işi yapacam çocukla ilgileneceğim derken eşime vakit ayıramıyordum. O da ne diyim dinleneceğim diyordu. Köyde başka bi iş varsa köye gidiyordu. (Kamuran, 35)

Sonuç olarak fabrikada çalışan katılımcılar, çocuklarına ve eşlerine vakit ayırma konusunda zorluk yaşadıklarını anlatmışlardır. Yaşanılan bu zorluklar, aile bireyleriyle kurulan etkileşimde bazı sorunlar yaşanmasını öneleyebilmektedir. Örneğin bu tür zorluklar, hem kadın istihdamını duraklatmaya yönelik potansiyel pratik barındırmakta hem de evsel olan-kadın sorumluluğu özdeşliğini yeniden inşa etmektedir. Bu yeniden inşa, özellikle aile bireyleri tarafından geleneksel kadın rollerinin içselleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

4.5.7. Çalışma Saatleri Üzerinden Cinsiyet Farklılığı

Katılımcıların tamamı, fabrikada kadınların günde 8 saat, erkeklerin ise günde 12 saat çalıştıklarını anlattılar. Daha önce kadın ve erkekler 12 saat çalışırken zamanla, cinsiyet farklılığına dayalı bir ayrıma gidilmiştir. 15 katılımcıdan 12'sinin, bir süre 12 saatlik vardiyalarda çalışmayı tecrübe etmeleri hem bir karşılaştırma olanağı doğurmuş hem de yeniden düzenlemenin neye göre yapıldığını anlamamda yardımcı olmuştur. Buna göre 12 katılımcının 11'i, 12 saatlik çalışma süresinin kendilerini çok zorladığını 8 saat çalışmanın ev-fabrika arasındaki "dengenin" sağlanmasında daha faydalı olduğu düşüncesini paylaşmışlardır. Bir katılımcı ise, 12 saatlik çalışma düzeninde zorlanmadığını çünkü 8 saatlik süreçte üretim akışının ve makinelerin hızlandırılması nedeniyle

zorlandığını belirtmiştir. Hale bu duruma örnek verirken “misal on iki saat daha çalıştığımız maldan fazla mal çıkartıyorlar şimdi” ifadesini kullandı.

Kadınların 8 saat, erkeklerin 12 saat çalışmasının ev işlerini üstlenebilme imkânının artması üzerinden değerlendirilmesi, çalışma saatlerinin cinsiyetlendirilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, kuruluşların da benimsediği ve çalışma saati düzenlemesinde gerekçe konumunda olduğu zaman, ideolojik bir hal almaktadır. Nihayetinde 8 saat çalışmak istediğini beyan eden erkek ile 12 saat çalışmak istediğini belirten kadın, cinsiyete göre yapılan düzenlemenin dışında konumlanmak istediğinden endüstriyel kuruluşlarda kendilerine yer bulamayacaklardır. Böylece hem erkeklerin kadınlardan daha fazla para kazandığı kurgu yinelenmiş olacak hem de “kadınların ev işlerini yürütmeleri kolaylaştı” düşüncesiyle erkek egemen düzen yeniden inşa edilecektir.

Evet yani erkeğe para lazım kadına vakit lazım. (Funda, 26)

Onlarda sonuçta erkek yani on iki saat çalışınlar. (Gıpsse, 34)

8 saat olunca çocuklara daha çok vakit ayırdım eş dost akraba ile çok geldim gittim. İşlerimi hallettim rahat rahat ev işlerimi yaptım. (Berrin, 44)

Yok şu an iyi 12 saatken çok zorluyordu ama şimdi biraz daha iyi. 12 saatken hiçbir şeyin yoktu mesela ev hayatın olmazdı. 7 de evden çıkarsın 9 da eve gelirsin işte hani insan böyle bakıyorsun çocukların ne zaman büyüdüğünü nasıl bu seviyeye geldiğini anlamıyorsun. Şimdi gününün yarısı gidiyor ama eskileri düşündüğün zaman da ben nasıl çalışmışım o zaman diyorum yani. Tamamen çalışmadasın tamamen uykudasın. Şimdi sabahleyin 7 de kalksam bile 2’ye kadar evindesin çocuklarınlasın her işini yapabilirsin ama yine de çalışan bi bayanla çalışmayan bi bayan kıyaslanamaz tüm gün ona ait. Çalışan bi bayanın yarım günü yine oraya gidiyor. (Efil, 47)

Çalışma düzeninin, katılımcıların yorumlarındaki gibi bir anlayış üzerinden oluşturulması, en başta kadın ve erkeğin 12 saat çalıştığı durumlarda yaşanan ailevi problemler ve etkileşimin zarar görmesi gerçeğine dayandırılmıştır. Eşiyle birlikte fabrikada çalışan 10 katılımcının ifade ettiği gibi erkek ve kadının 12 saat çalışması, yalnızca pazar günleri görüşülebildiği anlamına geliyordu. Bu sorunu yasal dayanaklarıyla birlikte ortadan kaldırmak, erkek ve kadınların çalışma saatlerini 8 saate indirmek şeklinde gerçekleşmemiş, yalnızca kadınların 8 saat çalışmaları yönünde

düzenleme yapılmıştır. Düzenleme, fabrikada çalışan kadınların endüstriyel faaliyetlerin yanında ev işlerini üstlenmesi gerektiği anlayışına dayandığından, hem kadınlar evde ve fabrikada çalışmış hem de “asıl çalışanın erkek olduğu kurgusunu” beslemiştir. Dolayısıyla ücret ve zaman üzerinden cinsiyetçi rejim kendini yinelemiştir.

He ben 8 saat çalışıyorum ya arta kalan 4 saatte ben evimin işini yapıyorum. 12 saat çalışıyor kaç bin adım atıyor ben nasıl kıyayım ona(eş) yani. (Münevver, 31)

Çalışmak kolaydı gençtik şimdi yaşlandık. Ama şu var şimdi 8 saat o güzel bak 8 saat çalışiyongeliyon çocuklara evine vakit ayırabiliyon yani. (Berrin, 44)

Tabi ki çalışırken pek vakit ayıramıyon da çalışmazken sürekli mesela akşam yemekte iki çeşit yemek olacaksa tatlısı bunun salatası falan da oluyor çalışmazken. Ama çalışırken bir taneyi falan bazen zor yaptığımız oluyor yani. (Oya, 28)

Katılımcıların çoğu 12 saatlik çalışma sürecinde oldukça zorlandıklarını belirtirlerken 8 saatlik vardiyanın kendilerini zorladığını anlatan katılımcılar da olmuştur. Zorluğun tarifi ise tamamen ev işleri ve bakım rejimi üzerinden olurken katılımcılarca zaman zaman endüstriyel kuruluşlarda çalışmanın sonlandırılması düşünülmüştür. Bu durum da neden kadın istihdamının ikincil ve geçici olarak algılandığını destekler niteliktedir. Çünkü kadının tekelinde olduğuna inanılan, alışılmış iş olarak görülen ve üstlenmesi gereken ev içi emeği kurgusu, ev dışında çalışmaya kolaylıkla tercih edilmektedir.

Gittiğin zaman ağlıyor kalmak istemiyor. Yani sen de ağlaya ağlaya işe gittiğin zamanlar oluyor. Yani ne biliyim bu baya kötü bi durum. Çoğu kez işten çıkmayı bile düşünüyordum yani. Dedim yani ben napıyorum çocuğumdan ayrırım niye çabalıyorsun en çok onu düşünüyor insan. (Aslı, 34)

Sonuç olarak kadınların çalışma saatlerinin yalnızca sürece odaklı olmadığı ve cinsiyet düzeninin etkisini barındırdığını söylemek gerekir. Bu etkiye istinaden, zorluk bağlamında çalışma saatleri, cinsiyetçi ideolojik kurguya göre düzenlenmektedir. Cinsel karaktere göre düzenlenen vardiyaların ev işi-kadın özdeşliğini yeniden inşa eden bir yanı bulunmaktadır ve var olan engeller, yalnızca yapının pratik üzerindeki etkisi şeklinde ortaya çıkmadığı gibi sadece olumsuz bir uygulamanın da sonucu değildir. Bu noktada cinsiyet farklılığına göre düzenlenen çalışma saatleri, kadınların ev emeği yürütücüsü

olarak görüldüğü kurgusundan temellendiği için tek başına zaman konusu olmaktan çıkmaktadır.

4.5.8. Endüstriyel Alanda Çalışmanın Kadınların Hayatında Yarattığı Değişim

Geleneksel erkek egemen anlayış kadınların kent yaşamına ve etkinliklere katılımını, çevresindeki insanlarla yaşadıkları etkileşimi ve kendi anlam dünyasını özgürce kurabilme potansiyelini engellemektedir. Bunun için kadınların fabrikada çalışmaya başlamaları, sosyal hayatlarında, çevrelerindeki insanlarla olan etkileşimde ve kendi düşüncelerinde bazı değişimleri de beraberinde getirdiği beklenmiştir. Bu bağlamda ele alacağım mesele, yaşanan/yaşanmayan değişimin erkek egemen düzen ile etkileşimi ve kadının bu etkileşim doğrultusunda anlam dünyasını nasıl kurduğuna odaklanmak olacaktır.

4.5.8.1. Sosyal Etkinliklere Katılma

Kadının endüstriyel kuruluşlarda çalışmaya başlamasıyla birlikte hem eylemlerin hem de eylemler üzerindeki erkek egemen etkinin değişip değişmediğini ele almak gereklidir. Değişimi olumlu ve olumsuz yönde olmak üzere iki yönlü bir şekilde değerlendireceğim. Olumlu değişim, fabrikada çalışmanın ve burada girilen ilişkilerin, sosyal etkinliğe katılım konusunda teşvik edici etkisinin bulunmasıdır. Olumsuz değişim ise, bireyin katıldığı sosyal etkinliklerin çalışmaya başlamayla birlikte kısıtlanmaya başlamasını ifade etmektedir. Ayrıca iki nokta üzerinde dururken herhangi bir değişim olmadığı düşüncesini de dışarıda bırakmayacağım.

Katılımcıların 7'si çalışmayla birlikte sosyal etkinliklere katılımında bir değişimin yaşamadıklarını belirtmişlerdir. Bunlardan üçü zaten etkinliklere katılımın mevcut olduğunu ve fabrikada çalışmanın bir engel teşkil etmediğini anlatırken dördü zaten sosyal etkinliklere katılmadığını çalışmanın da bu durumu değiştirmediyi ifade etmiştir. Değişimin olmamasını belki de en başta çalışmaya başlama yaşıyla ilişkilendirebilirim. Çünkü küçük yaşta çalışmaya başlayan ve yakın zamana kadar 12 saatlik vardiyalarla üretim faaliyetinde bulunan katılımcılar, sosyal etkinliklere katılım için pek vakitlerinin olmadığı yönünde anlatımda bulunmuşlardır. O halde bir yönüyle değişim konusu, 8 saatlik vardiyalara geçiş ile nelerin yaşandığına da işaret etmektedir.

Yok hani çalışırken de aynı gece vardiyasına ya da dört on iki vardiyasına değil de zaman uygunsa ortak bir zaman yaratabilsek hepsi (her etkinlik) olur. (Dilek, 32)

Yok onlara pek bi etkisi olmuyor ya. Hani gitmek istediğin zaman yine gidiyorsun. Belli bi gün ayarlıyorsun belli bi zaman ayarlıyorsun yine gidiyorsun. Gitmek istediğin yerlere hiç engel değil. Muhakkak insan ona bi zaman istediği zaman ayırıyor. (Efil, 47)

Yok, pek (değişim) olmadı. Eskiden de öyle şeylere etkinliklere gidemezdim şimdi de gidemiyoruz. (Iraz, 24)

Endüstriyel alanda çalışmayla birlikte bir değişim yaşadığını belirten katılımcılardan beşi, sosyal etkinliklere katılımın arttığını söylemişlerdir. Özellikle fabrikada edinilen arkadaşlıkların; yemek organizasyonu, sohbet gruplarının oluşumu ve ziyaretlerin gerçekleşmesi şeklindeki etkinlikleri arttığını anlatmışlardır. Üç katılımcı ise tam tersine sosyal etkinliklere katılım konusunda bir azalma yaşadığı üzerinde durmuşlardır. İlk nokta edinilen yeni arkadaşlıklar üzerinden yorumlanırken ikinci nokta evliliğin etkisinden bahsetmiştir. Dolayısıyla geleneksel erkek egemen bir kurgu olan, evlilik aracılığıyla kadın pratiklerinin ev ile sınırlandırılmasını aşan örnekler de geleneksel kurgu içerisinde hapsolan/örtüşen örnekler de mevcuttur.

Çalışmaya başlamadan önce arkadaşım yoktu. O zaman sadece kuzenlerle görüşürsek akrabalar vardı onun haricinde öyle çok bi çevrem yoktu. Pek insanlarla diyaloga geçmezdim. Şimdi sınırsızdır arkadaşlarım. (Kamuran, 35)

Hani ben çalışırken sosyal faaliyetim fazla bi olmuyor hani çevreme eşime dostuma akrabalarım fazla gitmiyorum gidemiyorum yani. (Canan, 39)

Etkinliklere katılma, yalnızca erkek egemen düzenin eylemler üzerindeki etkisine indirgenemez fakat aynı zamanda göz ardı da edilemez. Özellikle kent kullanımı ve sosyal etkinliklere katılmama gibi unsurlar, bireyin kendi tercihine dayalı olabilmesinin yanında, ev içi-ev dışı ayrımıyla da ilişkilidir. Ek olarak etkinliklere katılma konusunda olumlu yönde değişim yaşadığını söyleyen katılımcıların da mevcut olması, ev içi-ev dışı ayrımında etkili olan erkek egemen düzenin aşılabilmesi noktasında, eğer tercih edilirse sosyal etkinliklere katılımın büyük oranda artacağını göstermiştir.

4.5.8.2. Çevredeki Bireylerle Etkileşimde Yaşanan Değişim

Endüstriyel kuruluşlarda çalışmanın çevredeki bireylerle olan etkileşimi değiştirmedeği, dolayısıyla etkileşimin aynı kaldığı düşüncesinde olan katılımcılar yedi kişiyle çoğunluğu oluşturmuştur. Bu katılımcıların tamamı, evlenmeden önce çalışmaya başlayan bireylerdendir. Geriye kalan katılımcılardan dördü çevresindeki bireylerle olan etkileşimin arttığını belirtirken aynı sayıda katılımcı azaldığını anlatmıştır. Bu başlık için benim beklentim bireylerle olan etkileşimin artmasına yönelikti. Fakat benim beklentim doğrultusunda yaşanan değişimin az sayıda katılımcıya işaret ettiğini söylemeliyim. Bunun başta gelen sebebi, erkek egemen düzenin pratikler üzerindeki etkisini devam ettirmesidir. Endüstriyel kuruluşlarda çalışması durumunda ise eylem ve söylemlerin ev-fabrika ikiliğine indirgenmesi yönünde bir tavra bürünür. Dolayısıyla bahsi geçen anlayışın kadınların anlam dünyalarına yaptığı etki, daha çok mevcut durumu koruma veya çevresel ilişkileri kısıtlama şeklinde kendini göstermiştir.

Çevredeki bireylerle olan ilişkiler anlatılırken ele alınan “dışarı” nitelemesi, katılımcıların söylemlerine sıkça yansımıştır. Söz gelimi fabrikada çalışmayla birlikte arkadaşlarının arttığı üzerinde duran bir katılımcı düşüncesini, “dışarı hayatımız yoktu şimdi var” şeklinde aktarmıştır. Aynı şekilde çalışmanın değişim getirmediğini ifade eden bir katılımcı, “çalışıyoruz ama yorgun da olsak dışarı gidebiliriz değişen bir şey yok” demiş; çevresindeki bireylerin azaldığını belirten bir katılımcı da “arkadaş ortamım yok benim. Dışarıya çıktığımda arkadaş tutmam” şeklinde yaşadıklarını aktarmıştır. “Dışarıya” yapılan atıf, bana göre kimlik kurulumuna işaret eden bir oluşumdur.

Çalışmayla birlikte bir değişim yaşadığını anlatan katılımcılar, bunlar için gerekçe sunarken farklı noktalar üzerinden ilerlemişlerdir. Örneğin çevredeki bireylerle olan etkileşimin azalması, katılımcılara göre; vakit kalmaması, fabrikadaki insanların hoş olmayan davranışlarının bulunabilmesi ve evliliğin (erkeğin) kısıtlaması şeklinde sıralanan bir etki dizisiyle kendini gösterir. Etkileşimin artması ise, insanların yakın/arkadaşça davranışları ve pazar günlerinde çevredeki bireylerle vakit geçirme ihtiyacına dayandırılmıştır. Sonuç olarak etkileşimle birlikte yaşanan değişimin, geleneksel erkek egemen anlayışın yeniden inşasına katkı yaptığı söylenebilir. Fakat cinsiyetçi düzeni reddeden ve değişimi kendi istekleri/tercihleri doğrultusunda yönlendiren örneklerle de rastlanmıştır.

4.5.8.3. Çalışmak Kadına Ne Getirdi, Ondan Ne Götürdü?

Sosyal etkinliklere katılım ve çevredeki bireylerle olan etkileşimde yaşanan/yaşanmayan değişimin ardından bahsedilmesi gereken bir başka nokta, bireyin kendisinde yaşadığını/yaşamadığını düşündüğü değişimdir. Endüstriyel alanda çalışmanın bu bağlamda önemli bir etken olduğunu belirtmeliyim. Çünkü geleneksel erkek egemen düzenin kadın pratikleri üzerindeki etkisi, genellikle evsel olan üzerinden ilerlemektedir. Bu sebepten ötürü endüstriyel alanda çalışmanın, kadınların düşüncelerinde, eylemlerinde ve söylemlerinde bir takım değişim yaratması beklediğim bir etkiydi. Dolayısıyla üzerinde durmak istediğim sorular; “acaba katılımcılar, çalışmanın kendilerinde bir değişim zemini hazırladığını düşünüyorlar mı? Değişim yaşanmışsa bu erkek egemen ideoloji üzerinden nasıl yorumlanmıştır ve bu bağlamda yaşamlarında ne gibi tecrübeler edinmişlerdir?” şeklindedir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu fabrikada çalışmanın kendilerinde bir tür değişimin oluştuğunu anlatmışlardır. Bu çoğunluğu oluşturan 12 katılımcıdan altısı, kendisindeki değişimi, kendi parasını kazanıp harçayabilme imkânı üzerinden yorumlamıştır. Yaşadığı değişimi ekonomik temel üzerinden anlatan yedi katılımcıdan beşi, gerçekten kendi düşüncelerinden ve tecrübelerinden hareketle bir tür gelişimi ifade etmişlerdir. Bunlardan üçü, ekonomik gelir elde edilmesinin kendilerine özgüven kazandırdığını belirtirken bir katılımcı erkeklere bağımlı kalmak istemediğini söylemiş, bir katılımcı ise kendi parasını kazanmanın iyi hissettirdiğini belirtmiştir. Öyleyse bu durum kadınların kendi kazandıklarını kullanma ve karar alabilme hakkına işaret ettiğinden insanın gerçekleştiğini söyleyebilirim. Yedi katılımcıdan beşi bu şekilde düşünürken iki katılımcı, yine de “hakimiyetin” kadında olmaması gerektiği ve ekonomik olarak kadının “yardımcı” konumunda olduğu anlayışıyla düşüncelerini belirtmişlerdir.

Tabii aynen öyle çalışmayla gelen özgüvenle gelen bi şey. Para kazanıyom param var ki canımın istediğini yapabilirim, istediğimi alabilirim. Hah biraz daha çıkıyor sesin tabi. Söz hakkın oluyor çalışınca. (Efil, 47)

Erkek bağımlı kalmak istemiyosun hani kendi paranı harcamak başka onun verdiği harçlığı harcamak daha başka. (Funda, 26)

Geriye kalan beş katılımcı değişimin ekonomik gelir temelli oluşundan daha farklı unsurlara dikkat çekmişlerdir. Bu doğrultuda en çok göze çarpan iki unsur, “söz sahipliği ve özgüven” olmuştur. Çünkü katılımcıların kendilerinde meydana gelen değişimle paralel olarak iktidar yapılanmasının da değişebileceği düşüncesini beslemektedir. Dikkat çekmem gereken başka bir nokta, kadının hayattan beklediği/istediği şeylerin de değişebileceğidir. Çünkü çalışma hayatına atıldıktan sonra bir katılımcı “dil bilmeyi ve yurtdışına gitmeyi çok isterdim” ifadesini kullanmış, bireyin düşüncelerinin değişmesi, isteklerinin de çeşitlenmesini getirdiğini göstermiştir. Sonuç olarak kadınların çalışmasını yalnızca ekonomik temel üzerinden okumak bu tür çeşitliliği görebilme noktasında yetersiz kalacaktır. Sonuç olarak katılımcılar çalışmayla birlikte büyük oranda değişim yaşadıklarını anlatmışlardır. Anlatıların bazıları erkek egemen düzeni ve iktidar yapılanmasını hedef alırken bazıları da bu iktidar yapılanmasının yeniden inşasını meydana getirmiştir.

4.6. Kadınların Çalışma Konusundaki Düşünceleri

Kadınların çalışması veya çalışmaması gerektiğine dair düşünceler, bireylerin yaşadığı tecrübelerin mukayesesini sunma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda alansal ayrımın kadın pratikleri üzerinden nasıl okunduğu, erkek egemen düzenden pay alınıp alınmadığı, ekonomik gelirin cinsiyetlendirilmesi ihtimali ve cinsiyetçi rol dağılımının etkisi noktaları da bu sorunun çevrelediği unsurları oluşturmaktadır. Dolayısıyla üzerinde durduğum konu temel olarak katılımcıların, kadınların çalışmasını mı yoksa çalışmamasını mı istediğine dayanmaktadır. Devamında ise bu sorgulamanın nedenlerini irdelemeye çalıştım.

Kadınların çalışması hakkında görüş bildiren 10 katılımcı, kadınların çalışması gerektiğini açıkça dile getirmişlerdir. Dört katılımcı kadınların çalışmamasını düşünürken bir katılımcı ise düşüncesini evlilik ve ekonomik şarta dayandırmıştır. Öyle ki eğer kadın bekar ise çalışması gerektiği, evli ise çalışmasına lüzum olmadığı veya eşinin geliri iyi değilse çalışması gerektiği, iyiyse kadının çalışmasına gerek olmadığını ifade etmiştir.

Ücretli bir işte çalışmanın gerekli olduğunu anlatan katılımcılar daha çok ekonomik gelirin kadına sağladığı güvence üzerinde durmuşlardır. Bunun sebebi olarak ise kadının başına gelebilecek beklenmedik bir olaya karşı “ayaklarının üstünde durmalarının” gerekli olduğu şeklindeki düşünceleridir. Ben ayaklarının üstünde durma düşüncesini gerek

özellik vurgusu gerekse ayakların üstünde duramama deneyimiyle bir karşılaştırma sunmasından dolayı değişimin önemli bir vurgusu olarak görüyorum. Bununla bağlantılı olarak katılımcılar, kadının kendine güven kazanması, isteklerini/düşüncelerini çeşitlendirmesi ve erkeğe bağımlı kalmaması şeklinde çalışma gerekçeleri sunmuşlardır. Ek olarak bir katılımcı düşüncesini, “kimseye laf ettirmeden çalışsın milletin arı var namusu var ben öyle çalıştım onlar da öyle çalışsın” şeklinde ifade etmiştir. Böylece hem geleneksel anlayışın ve mahremiyetin nasıl içselleştirildiğini göstermiş hem de fabrikada çalışmanın belirtilen unsurlar üzerinden pratiklere etki edebildiğini açığa çıkarmıştır. Bir diğer katılımcı ise, “evde boş boş oturmak” yerine çalışmasının daha iyi olabileceği şeklinde evsel olan üzerinden bir anlatımda bulunmuştur. Ev içi emeğin hem görünmez olduğunu içselleştirmiş hem de çalışma faaliyetinden kendisini soyutlayarak, evin geliri ve çocuklar için kadınların çalışması gerektiğini dile getirmiştir.

Kadın çalışsın. Çalışmazsa evde boş durması zor, adamdan para istemesi zor... Kadın çalışırsa çocuklara da daha iyi yardımcı olur yan kadın çalışsın. (Berrin, 44)

Hani bir kadın kendi ayakları üzerinde durabilmesi şart hani ne kadar evli olursan ol ne olursa olsun senin yarın ne olacağın hiç belli olmuyor o yüzden bi kadının kendi ayakları üzerinde durması lazım. (Canan, 39)

Çalışması lazım kendi kararını verecek kendine güvenecek kadın her zaman kendine güvenmesi lazım bir erkeğin karşısın da asla ezilmemesi lazım dim dik karşısında durabilmesi lazım yani kimi erkeklerimiz vardır kadını çok ezer çok şey yapar ama kadının öyle şeylere boyun eğmemesi lazım diyorum. (Dilek, 32)

Yani bekar kadın çalışsın evli kadın çalışsın. (Funda, 26)

Bireysel anlamda kadınların anlam dünyalarını ev emeği ve bakım rejimi üzerinden kurması, neredeyse bütün katılımcılarda mevcuttu. Bana göre bunun nedenlerinden biri aile kurumunun yüceltilmesi ve bunun genellikle kadın üzerinden yapılmasıdır. Nitekim kadınların çalışmaması gerektiğini belirten dört katılımcının görüşleri tek bir noktada birleşmiştir. Bu nokta, ev işlerinin ve bakım rejiminin kadın tarafından üstlenilmesi gerektiği, eve daha çok vakit ayırmasının şart olduğunu ve “görevlerini” yerine getirmesi lazım geldiği şeklinde tarif edilmiştir. Katılımcılarda var olan bu anlayış, ev içi-ev dışı ayırımından hareket eden erkek egemen rejimi yeniden inşa etmektedir. Sonuç olarak

katılımcılar çoğunlukla kadınların çalışması gerektiğini düşünmüştür. Düşüncenin hareket noktasını ise kendi kazandığı parasını harcaması, erkeğe bağlı/bağımlı olmaması, söz hakkına sahip olması ve özgüven kazanması oluşturmuştur. Kadınların çalışmaması gerektiğini düşünen katılımcılar görüşlerini ev emeğinin kendi sorumluluklarında olduğu inancına dayandırmıştır.

BÖLÜM V

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Erkek egemen anlayışın yaygın olduğu toplumda kadından, ev işlerini ve bakım rejimini üstlenmek, gibi bazı roller beklenebilmektedir. Bu rolleri yerine getirmesi beklenen kadınlar, normatif bir sorumluk düşüncesine bağlı olarak ev ve bakım işlerinin yegâne sorumlusu olarak anılmaktadır. Fakat modern endüstriyel toplum, kazanç sağlanan işleri evin dışında örgütlemektedir. Kadınlar ise sosyal ve ekonomik beklentiler veya kendi kimliğini şekillendirme isteği gibi çeşitli nedenlerle o mekânlarda çalışan işçi haline gelirler. Bu süreçten sonra kadının iş yaşamı ve aile yaşamı bir etkileşim içerisine girer. Ev içindeki/dışındaki yaşadıkları fabrika ve buradaki ilişkilere; fabrikada yaşadıkları ise ev içindeki/dışındaki ilişkilere etki eder. Bu etkileşimi kadınların kendi anlam dünyalarına nasıl yansıttıkları, onların hayatını nasıl etkilediği ve bu etkileşimle bağlantılı olarak hem kendisi hem de çevresinde olup bitenler hakkında neler söylediği gibi noktalar merak edildiği için bu çalışmanın konusunu Karaman'da kadın fabrika işçilerinin aile ve iş yaşamları arasındaki etkileşimdir. Bu doğrultuda kartopu tekniğiyle 15 kadına erişilmiş ve feminist araştırma yöntemleri önemsendiğinden onlarla en az iki kez görüşülmüş/sohbet edilmiştir. Dolayısıyla görüşmelerin hemcins bireylerle yapılmasının daha nitelikli veri toplanması bakımından anlamlı olduğu/olacağı yönündeki çalışmalara bir katkı sağlamıştır.

Endüstriyel faaliyetler ve aile yaşamı arasındaki etkileşim, kadınların pratikleriyle kurulan ve bu pratiklerin sınırlanması noktasında emek ve iktidar yapılarıyla bağlantılı olan bir ilişkisellikdir. Bu ilişkisellik belli bir başlangıç noktasına işaret etmekle birlikte sürekli kurulan bir özelliktedir. Söz gelimi kadınların, endüstriyel kuruluşlarda çalışırken aynı zamanda aile yaşamının düzenlenişinde birçok sorunla karşılaşmakta ve mücadele etmek durumunda kalmaktadırlar. Gerek kadınların küçük yaşta çalışmaya başlayabildiği gerçeğinden gerekse erkek egemen rejimin kadınları ailedeki bireylerle ve çevreyle girişilen ilk etkileşimlerden beri anlam dünyalarını sarma çabalarından dolayı, sorunun

temeli yalnızca bugünden hareketle anlaşılabilir. Bu sebepten dolayı evlilik öncesi aile yaşamına da değinilmiş ve cinsel karakterin nasıl yorumlandığı ele alınmıştır. Benzer konuyu ele alan çalışmalarda bu ayrıntıya pek temas edilmemesi, yapılan katkıyı açığa çıkarmaktadır. Yapılan katkı, katılımcıların önceden ve şimdi yaşanan aileler arasında bir karşılaştırma yapmaya ve değişimin nasıllığına eğildiği için anlamlıdır. Nihayetinde evlilik öncesi aile yaşamında cinsiyet ikiliğine ve rol farklılaşmasına dayalı keskin bir ayrımın mevcudiyeti kendini göstermiştir.

Evlilik öncesi ve evlilik sonrası şeklinde yapılan ayrım, en başta evlilik hakkında ne düşünüldüğüne, ailedeki bireyler tarafından sergilenen pratiklerin nasıl yorumlandığına ve neler yaşandığı üzerinden temellenmiştir. Bununla bağlantılı olarak endüstriyel kuruluşlarda çalışmaya karar verme, başlama ve ara verme gibi süreçlerin, pratiklerin hangi dinamikler üzerinden düzenlenmeye çalışıldığının açığa çıkması da evlilik üzerinden yapılan ayrımı anlamlı kılan başka bir noktadır. Sonuçta katılımcıların çoğu evlenmeden önce çalışmayı deneyimlemişken bu katılımcıların neredeyse yarısı evlendikten sonra ara vermiş sonra yeniden çalışmaya başlamıştır. Emeğin, karar düzeni ile iktidar yapılanmasına dahil oluşu, çalışmada birçok parametre üzerinden kendini göstermiştir. Bunlar kabaca içselleştirilen cinsel karakter ve ev emeğinin düzenlenişi, aile içi hiyerarşik yapılanma ve kadının kendini bu temelden anlamlandırması şeklinde olmuştur.

Evlilik öncesi yaşamda içselleştirilen rollerin cinsel karakter üzerinden anlamlandırılması, evlilik sürecinde de 15 kadından 14'ünde kendini göstermiştir. Hem kadının ev işlerini ve bakım rejimini yürüten, dolayısıyla kadının ev için “her şey” olduğuna inanan hem de erkeği “aile reisi” olarak konumlayan katılımcılar çoğunluğu oluşturmuştur. Dolayısıyla ev-kadın özdeşliğine dayanan geleneksel erkek egemen rejimi ve hiyerarşik konumlanması “aile reisliği” üzerinden okumak iktidarın görünümünü açıkladığından önemlidir. Nitekim cinsel karakter üzerinden bu tür bir ayrıma girişilmesi katılımcıların çoğunun kendi kimliğini ev emeği üzerinden kurmasıyla sonuçlanmıştır. Böyle bir kurulumun bireylerin yükünü arttırması ve ikinci vardiya şeklinde nitelemelerin dahası yaşanmışlıkların mevcut olması, katılımcıların meseleyi nasıl yorumladığını merak ettirmiştir. Bu minvalde ele alınan “ideal aile” fikri, katılımcıların düşündükleri, hayal ettikleri, istedikleri ama aslında yaşadığı eksiklikleri ve zorlukları gün yüzüne çıkardığı bir formülasyonu sunmuştur. Katılımcıların çoğunun bir tür “ideali” eşleri üzerinden kurgulaması, eksik görülenin mahiyetini de ortaya çıkarmıştır. Ayrıca görüşmenin

bireylerin düşüncelerindeki ideal kurgusu üzerinden ilerlemesi kolay aktarımın sağlanması bakımından ve “aile ideolojisi” gibi kavramlara alan açması noktasında oldukça anlamlıdır.

Fabrikada çalışan kadınların ev emeği üzerinden anlam dünyalarını kurmaları, evlilik sonrası aile yaşamında işlerin nasıl organize edildiğiyle ilişkilendirilmiştir. Bu doğrultuda karşılaşılan iki önemli noktanın mevcudiyeti söz konusudur. İlki karşılıksız ev emeğinin katılımcılarca nasıl yorumlandığıyken ikincisi bu konuda edinilen bir tür patriarkal payın bireyin pratiklerini erkek egemen rejim içerisinde nasıl yeniden inşa ettiği. Mesele evlilik öncesi aileye de işaret etmesi bakımından hem içselleştirmeye, görev bilincine, sorumluluk düşüncesine istinat etmekte hem de bünyesinde alansal bir ayrımı barındırmaktadır. Katılımcıların tamamında “ev işi-kadın özdeşliğinin” içselleştirildiği görülmüştür. Bu bağlamda katılımcıların söylemlerinde geniş yer verdiği “yardım” veya “destek” pratiği, cinsel karakterin eyleme nasıl yansıdığını açığa çıkarmıştır. Kadınların fabrikada çalışması erkeğe veya aile gelirinə yardım olarak algılanırken erkeğin ev işini üstlenmesi kadına yardım şeklinde düşünülmüştür. Yardım vurgusu, ikili alansal ayrım ile bağlantılı bir şekilde hem asıl olanın hiyerarşik kurulumunu hem de “doğallaştırma” aracı olarak cinsiyetçi rolleri ifade etmektedir. İkili alansal ayrım, benzer konuda yapılmış çalışmalarda ev dışı-ev içi ikiliğine dayanmasından dolayı ikilik arasında konumlandırılan pratikler de göz ardı edilmemiştir. Örneğin alışveriş pratiği (özellikle gıda alışverişi), gerek ev dışında organize edilmesi gerekse evsel olanla ilişkilendirilmesi bakımından gri alanı teşkil etmektedir. Alışveriş ve sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü alanların da geleneksel erkek egemen düzen dahilinde bir tür kontrol performansına bağlandığı görülmüştür. Dolayısıyla Sancar’ın (2014: 203) vurguladığı kadınların “kültürel alana kapatılması” Karaman’da da karşımıza çıkmıştır.

Kadınların içinde yaşadıkları aileden hareketle daha doğrusu bu oluşumu merkeze alarak anlam dünyalarını kurmaları emek yapılanmasının pratiklere yansımalarının bir sonucu olarak görünmüştür. Devamında kadınların fabrikada çalışmaları ikili bir çalışma kıskacının ortasında konumlanmalarını ve (bir katılımcı dışında) zorlanmalarını doğurmuştur. Bu ikiliğin genişletilmesine duyulan ihtiyaç, kadınların yaşadığı zorlukların yalnızca ev işleri ve endüstriyel faaliyetlerden oluşmadığı gerçeğinde yatmaktadır. Bundan ötürü üçüncü vardiya şeklinde de bir “sorumluluk” anlayışının, yani ilişkisel sürekliliğin de kadının rolüymüş gibi addedilişi, maruz kalınan yükü anlama konusundaki bağlamı

genişletmektedir. Bu doğrultuda ele alınan aile içi ve aileler arası etkileşim, “ikinci vardiya” (Kümbetoğlu, User ve Akpınar, 2012: 240) kavramına katkı sağlamıştır.

Katılımcıların kendi aileleri hakkında genel olarak ne düşündüklerini anlamak için aile ziyaretleri hakkında konuşmak önemli bir katkı sundu. “Biz, bizim gibiler” (Alkan, 2011: 262) nosyonunun geleneksel aile kültüründe ve katılımcılar nezdinde etki ve kıyas unsurlarını barındırdığı görüldü. Özellikle aşinalık üzerinden bir tür kurulumu barındırması noktasında “öteki aile” vurgusu bu çalışmanın özgün katkılarından birini teşkil etmiştir. Çevredeki ailelerin veya bireylerin etkisi ailenin anlamlandırılmasında söz konusu olabildiği gibi verilen kararlara, eylemlere ve düşünceler üzerinde de kendini göstermiştir. Örneğin katılımcıların çalışma kararını almalarının sebebi en başta ekonomik gerekçelerken ikinci olarak çevrenin etkisi şeklindedir. Ek olarak 15 katılımcıdan sekizinin karşılaştığı çalışma kararına çevreden olumlu/olumsuz tepki gösterilmesi aynı minvalde değerlendirilebilir. Bu doğrultuda mesele, Connell’in (2016: 198) üzerinde durduğu hem bireysel olana nüfuz etme potansiyeli bulunan hem de pratiklerle kurulumu açık olan sokak oluşumunu sunmuştur.

Karar düzeninin ardından endüstriyel kuruluşlarda çalışma süreci, cinsiyetçi işbölümünü, hiyerarşik yapılanmayı, cinsiyet rejimine göre düzenlenen zaman ve mekânları barındırmıştır. İşlerin cinsiyetlendirilmesi; kültürel kodlar, biyolojik farklılık, cinsiyet düzeninin etkisi ve bir tür rutin kurulumu noktasında cinsiyetçi ideolojiyle bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Bir başka nokta olan hiyerarşik yapılanmanın, üç boyutu olduğu görülmüştür. Bunlar kadınlar arasında yaşanan etkileşime, kadın-erkek ilişkilerinin kurulumuna ve sendikal oluşumun pratikler üzerindeki etkisine dayanmıştır. Bu doğrultuda ele aldığım “idare etme pratiği” yine bu çalışmanın özgün noktalarından birini oluşturmuştur. Zaman ve mekânların düzenlenişi ve kullanımı da cinsiyet farklılığına ve rejimine göre yapılan kurgudan bağımsız değildir. Zira yemekhane, hazırlanma odaları, “banyo” ve servisler cinsel karaktere göre kurgulanırken çalışma saatleri de erkek-kadın ikiliğine tabi tutulmuştur. Özellikle çalışma saatleri üzerinden yeniden inşa edilen kadın ikincilliği ve kadın-ev “özdeşliği”, zaman kullanımıyla ilişkili toplumsal cinsiyet yorumlarını genişletmiştir.

Endüstriyel alanda çalışmaya ek olarak ev emeğinin kadınların tekelinde olduğu düşüncesi ve bu düşüncüyü eylemlerle görmeye dönük bir istenç vardır. Bu istenç,

katılımcıların; ev işleri, eş ve çocuğa/çocuklara ayrılan vakit, fabrikada yapılan işler ve çalışma saatleri konusunda zorlanmalarına sebep olmuştur. Hal böyle olunca kadının çalışmasının sonucunda bir insanın gerçekleşmesi yönünde beklenti beslenilse de pratikler, yeniden insanın temeli üzerinden kendini göstermiştir. Nihayetinde kadınların özellikle evlilik öncesi aile yaşamları da göz önüne getirildiğinde bir değişim yaşadıkları anlaşılmış olmakla birlikte bu çalışmadan beklediğim şeyi oluşturan yeniden inşa (Connell, 2016) doğrultusunda ikincilleştirilmiş konumların ve pratiklerin mevcut oluşu, karşılanmıştır.

Çalışma boyunca cinsiyetçi bir kurgunun küçük yaşlardan beri bireylerin pratiklerine yaptığı etkinin veya günümüzde dış mekânın değişmesi, çalışma ortamına girme sonucunda yaşanan değişim ve dönüşümlerin bulunup bulunmadığı üzerinden ilerlenen sorgulamalar olmuştur. Sonuçta bunlardan elde edilen yanıtların, iki ayrı noktaya değil eşzamanlı olarak birbiri içerisinde bazen eriyen bazen de birbirini öteleyen bir şekilde var olduğu görülmüştür. Şöyle ki, katılımcıların genelinde erkek egemen ideolojiyi içselleştirmelerine veya alınan patriarkal bir paya karşın (Kandiyoti, 2015: 16) pratiklerin cinsiyetçi düzeni kurma tercihine ve potansiyeline sahip olduğu da anlaşılmıştır.

Çalışma yaşamında erkekler ve kadınlardan birbirleriyle pek etkileşime girmeseler bile cinsiyetçi işbölümü cinsel karakteri yeniden üretmiştir. Katılımcıların hayatında yeniden inşaya neden olan önemli bir nokta ise ev işlerinin kadının görevi olarak addedilmesidir. Bu anlayış katılımcıların tamamında bir tür fitrat anlatısıyla içselleştirilmiştir. Rol farklılaşmasının da içselleştirmede önemli oluşu, aile içinde performe edilen pratiklere dayanmıştır. En nihayetinde fabrika ve aile yaşamının etkileşimi bu temel üzerinden şekillenmiştir.

Bu araştırma, en başta zaman kısıtlılıklarını barındıran bir çalışmaydı. Bu yüzden daha fazla katılımcıya ulaşılması çalışmayı olumlu yönde etkileyecekken alt sınır olarak belirlenen 15 katılımcıyla görüşüldü. Diğer önemli kısıtlılık, bir erkek olarak kadınlarla yaptığım görüşmelerin veri toplamayı olumsuz yönde etkileyebilme ihtimaliydi. İlk görüşmelerde katılımcılar sohbet sırasında daha çekimser anlatımda buldukları gözlenmiştir. Bu durum bazı görüşmeler için sohbet ilerlediği zaman aşılırken ikinci görüşmelerde tamamen ortadan kalktığı söylenebilir. Fakat bir kadın görüşmecinin katılımcılarla üçüncü bir görüşme yapılmış olsaydı, kadın görüşmeci-erkek görüşmeci karşılaştırması üzerinden cinsiyet değişkeninin görüşmeyi nasıl etkilediği anlaşılabilirdi.

Bahsi edilen kısıtlılıklara rağmen yürütülen yüksek lisans çalışması, Karaman'da feminist araştırma yöntemi kullanılarak yapılan ilk çalışma olmasından dolayı benzer konuda çalışacak araştırmacılar için kaynak teşkil etmesini ve fayda sağlamasını umuyorum.

KAYNAKLAR

- Acar-Savran, G. (2013). *Beden Emek Tarihi: Diyalektik Bir Feminizm İçin*. Kanat Yayınlar: İstanbul.
- Akduran, Ö. (2012). *Hane Devlet Piyasa*. Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul.
- Akgöz, G. (2015). İşçi Sınıfı Tarihyazımında İşyeri ve Çalışma Deneyiminin Yeri: Erken Cumhuriyet Dönemi Fabrikalarının Kapısından Girmek. Y.D. Çetinkaya ve M.Ö.Alkan (Ed.) *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi* içinde (ss. 231-253). Tarih Vakfı Yurt Yayınları: İstanbul. 1. baskı.
- Althusser, L. (2000). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Aslantepe, G. (2015). Kadın İstihdamının Arttırılması ve İLO Sözleşmeleri. A.Makal ve G.Toksöz (Ed.) *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emegi* içinde (ss. 135-142). İmge Kitabevi: Ankara. 1. baskı.
- BİFA, (2017). <http://www.bifa.com.tr/> (Erişim Tarihi: 01.09.2017)
- Bora, A. (2014). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Bora, A., Üstün, İ. (2005). “*Sıcak Aile Ortamı*” *Demokratikleşme Sürecinde Kadın ve Erkekler*. TESEV Yayınları: İstanbul.
- Connell, R.W. (2016). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Creswell, J.W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma Deseni*. Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Dedeoğlu, S. (2016). Türkiye’de İşverenlerin Kadın İstihdam Etmeye Yönelik Tutumları. M. Yaman ve S. Dedeoğlu (Ed.) *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi* içinde (ss. 47-81). Sosyal Araştırmalar Vakfı: İstanbul.
- Duru, (2017). <http://www.durubulgur.com> (Erişim Tarihi: 01.09.2017)
- Eagleton, T. (2011). *Kültür Yorumları*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.

- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. Kırmızı Yayınları: Ankara.
- Giddens, A. (2016). *Sosyolojik Yöntemin Yeni Kuralları*. Sentez Yayınları: Ankara.
- Görgün-Baran, A. (2004). Türkiye’de Aile İçi İletişim ve İlişkiler Üzerine Bir Model Denemesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*. 1, 31-42.
- Hartmann, H. (2006). *Marksizm’le Feminizm’in Mutsuz Evliliği*. Agora Kitaplığı: İstanbul.
- Heritier, F. (2014). *Kadınların En Güzel Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- İlkkaracan, P. (2015). Feminist Politik İktidar ve Kurumsal İktisat Çerçevesinde Türkiye’de Kadın İstihdam Sorununa Farklı Bir Bakış. A.Makal ve G.Toksöz (Ed.) *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde (ss. 169-183). İmge Kitabevi: Ankara. 1. baskı.
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar*. Metis Yayınları: İstanbul.
- KARSA, (2017). <http://www.karsabiskuvi.com.tr/tr> (Erişim Tarihi: 01.09.2017)
- Keat, R. ve Urry, J. (2001). *Bilimsel Olarak Teori*, İmge Kitabevi: Ankara.
- Kineşçi, E. (2017). Düşünümsel Sosyoloji Açısından Zygmunt Bauman Sosyolojisi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*. 19, 61-70.
- Kurtoğlu, A. (2018). *Toplumsal Muhafazakarlık: Aile, Evlilik, Din ve Siyaset Alanındaki Tezahürleri*, Doruk Yayınları: İstanbul.
- Kümbetoğlu, B. (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, Bağlam Yayınları: Ankara.
- Kümbetoğlu, B., User, İ., Akpınar, A. (2012). *Kayıp İşçi Kadınlar*. Bağlam Yayıncılık: İstanbul.
- Lacan, J. (1994). *Fallus’un Anlamı*. AFA Yayınları: İstanbul.
- Makal, A. (2015). Türkiye’de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri. A.Makal ve G.Toksöz

(Ed.) *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde (ss. 35-98). İmge Kitabevi: Ankara. 1. baskı.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.

Miles, M. ve Huberman, M. (2015). *Nitel Veri Analizi*, Pegem Akademi Yayınları: Ankara.

Molyneux, M. (2016). Ev Emeği Tartışması ve Ötesi. G. Acar-Savran ve N.Tura-Demiryontan (Ed.) *Kadının Görünmeyen Emeği* içinde (ss. 115-156). Yordam Kitap: İstanbul. 3. baskı.

Neuman, L. (2013). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri*. Yayın Odası Yayınları: Ankara.

Ören, K. (2014). *Çalışma Sosyolojisi*. Nobel Yayıncılık: Ankara.

Öz, F., Svift, J. (2002). Yaşamın Son Evresi: Yaşlılık Psikososyal Açıdan Gözden Geçirme. *Kriz Dergisi*. 10, 17-28

Özateş, Ö.S. (2015). Malumun İlanı: Kadın Emeğinin Saklı Yüzü Ev İçi Bakım Emeği. NotaBene Yayınları: Ankara.

Özbay, F. (2015). Türkiye’de Ev Emeğinin Dönüşümü. A.Makal ve G.Toksöz (Ed.). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Kadın Emeği* içinde (ss. 99-134). İmge Kitabevi: Ankara.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.

Özen Y. ve Gül, A. Sosyal ve Eğitim Bilimleri Araştırmalarında Evren-Örneklem Sorunu, *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 395-422.

Özen-Kapız, S. (2002). İş-Aile Yaşamı Dengesi ve Dengeye Yönelik Yeni Bir Yaklaşım: Sınır Teorisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 3, 139-153.

Phillips, A. (2015). *Demokrasinin Cinsiyeti*. Metis Yayınları: Ankara.

- Punch, K.F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*, Siyasal Kitabevi: Ankara.
- Rittersberger-Tılıç, H., Kalaycıoğlu, S. (2012).Çocuk ve Yaşlı Bakıcıları: Enformel Sektördeki Kadınlar. S.Dedeoğlu ve A.Y. Elveren (Ed.) *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın* içinde (ss. 301-327). İletişim Yayınları: İstanbul. 1. baskı.
- Ritzer, G. (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*. De Ki Basım Yayım: Ankara.
- Sancar, S. (2013). *Erkeklik: İmkânsız İktidar*. Metis Yayınları: İstanbul.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti*. İletişim Yayınları: İstanbul.
- Saray, (2017). <http://www.saraybiskuvi.com.tr/> (Erişim Tarihi: 01.09.2017)
- Segal, L. (1992). *Ağır Çekim: Değişen Erkeklikler Değişen Erkekler*. Ayrıntı Yayınları: İstanbul.
- Sözen, E. (2014). *Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite*, Birleşik Yayınları: Ankara.
- TÜİK, (2013). *Seçilmiş Göstergelerle Karaman*. www.tuik.gov.tr/ilgostergeleri/iller/KARAMAN.pdf (Erişim Tarihi: 22.08.2017)
- Walby, S. (2016). *Patriyarka Kuramı*. Dipnot Yayınlar: Ankara.
- Waters, M. (2008). *Modern Sosyoloji Kuramları*. Gündođan Yayınları: İstanbul.
- White, J.B. (2002). *Para ile Akriba: Kentsel Türkiye’de Kadın Emegi*. İletişim Yayınları: İstanbul.

EKLER**EK 1a: Görüşme Formu****Karaman'da Kadın Fabrika İşçilerinin
Aile ve İş Yaşamları Arasındaki Etkileşim****GÖRÜŞME FORMU**

Görüşmeci:

Görüşme No:

Ziyaret No:

Tarih:

Başlangıç ve Bitiş Saati:

Yer:

EK 1b: Görüşme Kontrol Listesi

GÖRÜŞME KONTROL LİSTESİ

Ben (.....). Üniversitede öğrenciyim. 5 arkadaşım ile birlikte çalışan kadınların hayatı üzerine bir araştırma yapmaktayız. Bu yüzden sizin gibi fabrikada çalışan kadınlarla sohbet ediyoruz ve neler yaşadıklarını dinliyoruz. Siz de yaklaşık yarım saat deneyimlerinizi, düşüncelerinizi bizimle paylaşırsanız çok memnun oluruz. Vermiş olduğunuz bilgiler sadece yaptığımız çalışmada kullanacağız ve kimliğinizi hiçbir yerde açıklamayacağız.

I. Aile Yaşamı

1. Aile algısı

- Evlilik öncesi aile (anne, baba, kendisi ve diğer kişiler hakkında bilgi, evlilikten beklenti vs)
- Evlilik sonrası aile (kendisi, eşi ve (varsa) çocuk(lar) hakkında bilgi)
- Aile reisi tartışması (var mı, (varsa) kim, kim olmalı?)
- Kadının(kendisinin) aile içindeki rolü
- Aile üyelerinin rolü (ve onlar hakkındaki katılımcının düşünceleri, kızgınlıkları, pişmanlıkları vb)
- İdeal aile düşüncesi (Size göre aile nasıl olmalıdır)

2. Aile içinde işler nasıl paylaşılıyor?

- Ev İşleri
- Alışveriş (yiyecek, giyecek, mobilya vs)
- (Varsa) Çocuk bakımı
- Aile içinde kadın ve erkeğin farklı görevleri

3. Aile içi ve aileler arası etkileşim

- Aile bireyleri arasındaki iletişim (birlikte yapılanlar, günde ortalama sohbet süresi)

- Kavga/Şiddet
- Sosyal etkinliklere katılım (toplantı, gezmeler, gün, siyasi veya sendikal katılımlar vb)
- Akraba ve komşu ziyaretleri (izlenim, etki, tavsiye, şikâyet, konuşulanlar, yapılanlar vs)
- Diğer ailelerle farklı ve benzer yönler
- Boş zaman uğraşları (yeme, içme, gezme, sinema, piknik vb)

II. Çalışma Kararına Doğru

1.Çalışma kararı

- Ekonomi (zorunluluk, refah, ekonomik bağımsızlık v.s)
- Statü
- Sosyalleşme ihtiyacı
- Sağlık güvencesi
- Söz sahipliği
- Evliyse; çalışma tarihçesi (evlilik öncesi mi başladı, neden, nasıl?)

2.Çalışma kararına aldığı tepkiler

- Aile içinden
- Çevreden
 - Yakın çevre
 - Uzak çevre
- Gösterdiği karşı tepki

III. Çalışma Süreci/ Çalışma Yaşamı

1.Fabrika ortamı

- Fabrikadaki cinsiyete dayalı işbölümü (kadın işleri-erkek işleri ayrımı var mı, nasıl?)
- Fabrikadaki cinsiyet hiyerarşisine göre ilişkiler

- Kadın-kadın ilişkileri (Çavuş ve daha üst konumdaki kadınlarla diğer kadınların, 17-27 yaş grubundaki kadınlarla 28 ve üstü yaş grubuna dahil olan kadınların ilişkisi)
- Aldatma
- Mekân Kullanımları (yemekhane, tuvalet, toplantı salonu, soyunma odası, servis)

2.Çalışma hayatının kadına getirmiş olduğu zorluklar

- Yaptığı iş
- Çalışma saatleri (vardiya)
- Eşine ayırdığı vakit
- Çocukların bakımı
- Ev içindeki sorumluluklar (temizlik, yemek yapmak v.s)

3.Çalışma hayatının kadına getirmiş olduğu değişimler

- Sosyal aktivitelerin genişlemesi/ kısıtlanması
- Arkadaş, aile ve komşu ile ilişkilerdeki değişim
- Kendisindeki değişim (düşünce, eylem, amaç, cesaret vb)

IV. Bireyin Sosyo-demografik ve Sosyo-ekonomik Özellikleri

- Doğum yeri (il, ilçe/köy)-Karaman'a geliş yılı:
- Yaşı:
- Eğitim durumu(mezun/terk) – kız çocuk okul yaşındaysa, gidiyor mu? :
- Medeni hali(bekar/evli/dul):
- Çocuk(cinsiyet/sayı):
- İşe başlangıç tarihi:
- Mahalle:

V. Tutum: Olması Gereken

- Kadın dışarıda çalışsın mı, çalışmasın mı?

EK 2: Gözlem Tarif ve Betimleme Formu**GÖZLEM TARİF VE BETİMLEME FORMU**

Göstergeler 1: Tlf, tv, zil, çocuk, başkasının etkisi, ev işi, soğuk/sıcak, karanlık, koku, sembol ve simgeler vb

Göstergeler 2: tutukluk/akıcılık, sondaj, şakalar, bakışlar, imalar, örnekler, sikkınlık, acele, isteksizlik, tedirginlik vb. belirtiler

Görüşme No:..... Görüşmeci:..... Gözlemci:..... Başlangıç Saati:..... Bitiş Saati:.....

1. Görüşme Ortamı (Göstergeler 1) :

2. Katılımcı (Göstergeler 2):

3. Görüşmenin akışı (Göstergeler 2):

4. Ortamda sürekli veya geçici olarak bulunanlar: